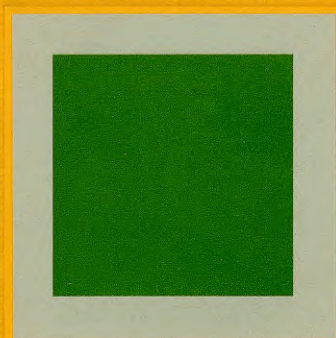
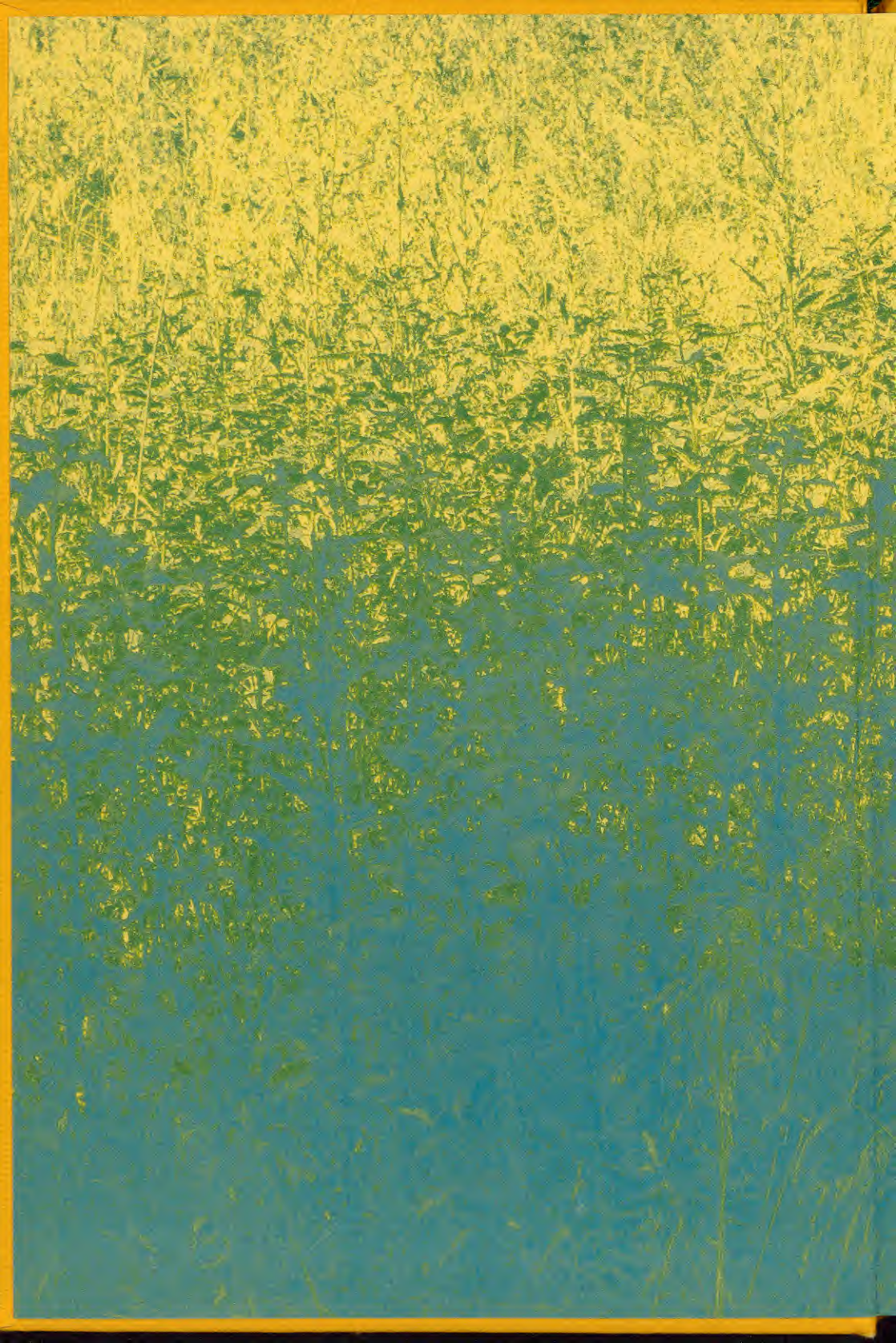
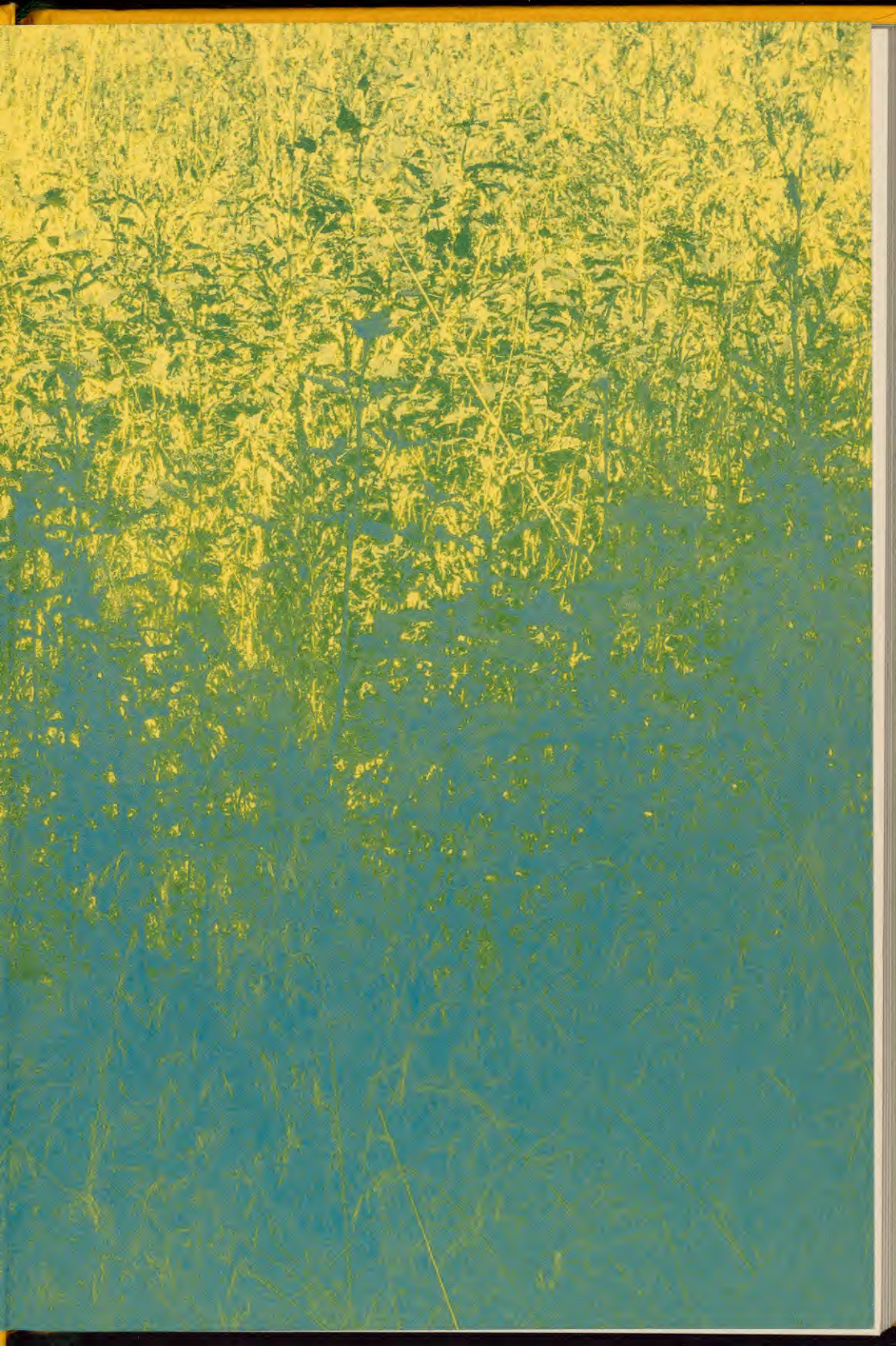

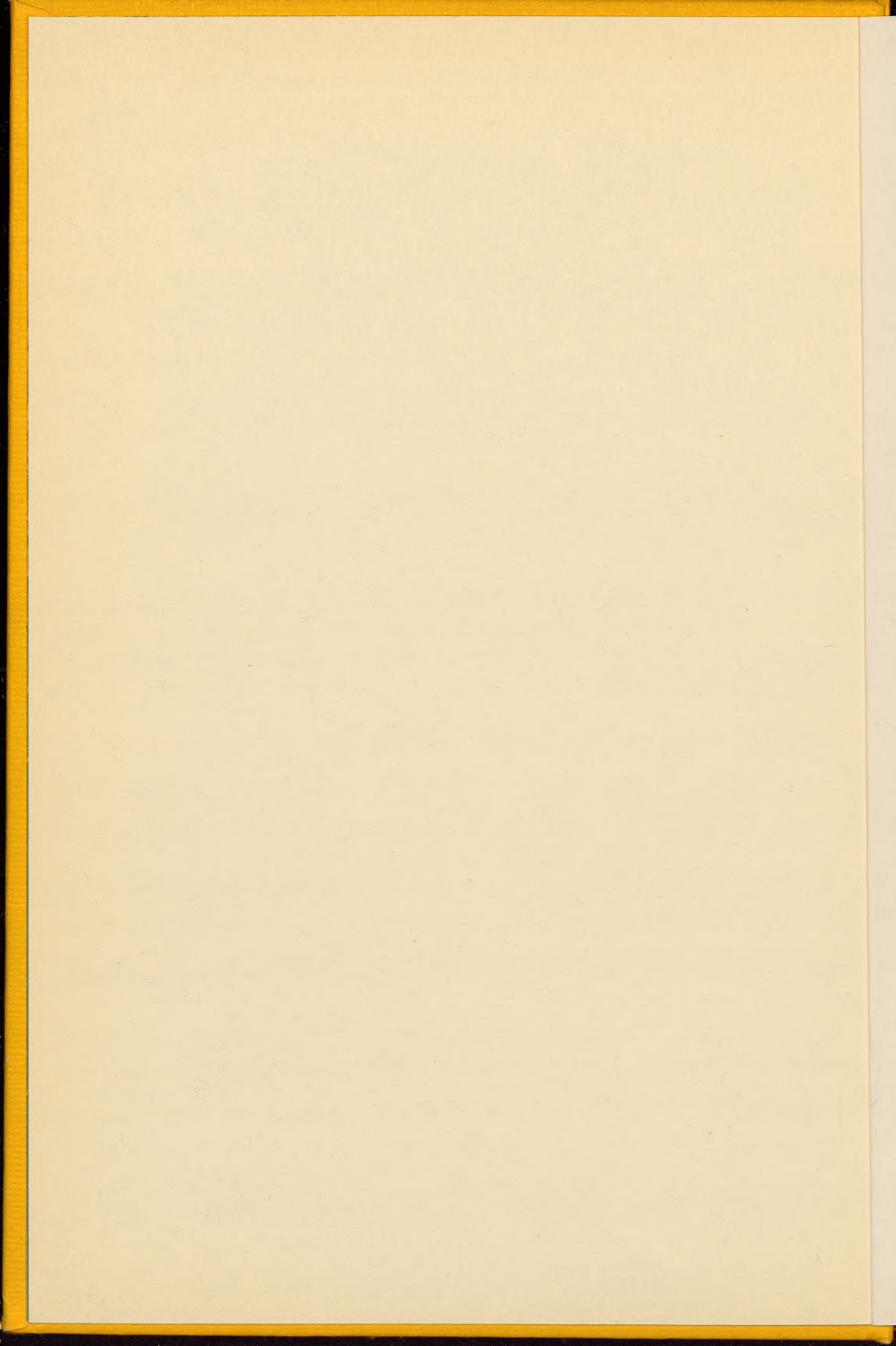
TRĒJĀDAS
SAULES

METEOROLOGISKĀ
SAULE
SILTĀ SAULE

4
53

32

VAIPA VIĶE-FREIBERGA
TREJĀDAS SAULES
METEOROLOĢISKĀ SAULE
SILTĀ SAULE

TREJĀDAS
SAULES

METEOROLOĢISKĀ SAULE
SILTĀ SAULE

2002

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

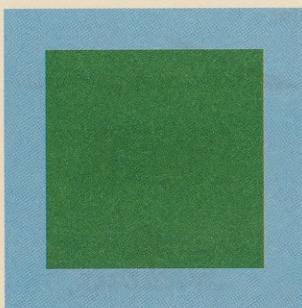
2002-4
253

Latvian National
BIBLIOTEKA

398

VAIŅA VĪĶE-FREIĻBERGA

TREJĀDAS
SAULES

METEOROLOĢISKĀ SAULE
SILTĀ SAULE

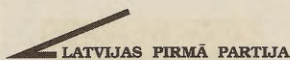
2002

0302048554

Vaira Viķe-Freiberga. Trejādas saules. Meteoroloģiskā saule. Siltā saule.
Vaira Viķis-Freibergs. The Threefold Sun. The Meteorological Sun. The Warm Sun.

Šīs grāmatas izdošanu atbalsta:

ģenerālsponsors

Jau iznākušajām divām "Trejādu saļu" grāmatām — "Kosmoloģiskā saule" (1997) un "Hronoloģiskā saule" (1999) — pievienojas trešais sējums, kas pēta otro fiziskās saules izpausmes veidu — silto sauli. Turpmāk vēl paredzami divi sējumi: par gaišo sauli un par mitoloģisko sauli.

Mākslinieks **Ilmārs Blumbergs**

Šī grāmata mīlestībā un pateicībā veltīta
manam uzticīgajam dzīves draugam un atbalstītājam
Imantam Freibergam

Latviešu tautas tradīcijās saglabātais aptuveni 4000 dziesmu lielais Saules dainu masīvs jēdzieniski sagrupējams pa trīs galvenajiem tematiskajiem apcirkņiem: kosmoloģiskā, fiziskā un mitoloģiskā saule. No šīm "Trejādām saulēm" fiziskajai saulei veltīts vislielākais dziesmu skaits — aptuveni 2500 dziesmas —, un šo ļoti plašo dziesmu klāstu savukārt ir iespējams jēdzieniski sagrupēt pa trīs jaunām apakšgrupām: hronoloģiskā saule, kas atspoguļo sauli kā debesu pulksteni un laika mērītāju, siltā saule un gaišā saule, kur abas pēdējās atsaucas uz fizisko sauli kā meteoroloģisku parādību:

Tā kā dziesmas pa šiem dažādajiem galvenajiem tematiskajiem apcirkņiem sadalītas ļoti nevienlīdzīgi, praktisku iemeslu dēļ ir bijis jāatsakās no sākotnējās domas publicēt apceres par šo dziesmu satura tēmām kā trīs atsevišķus trejādo saļu sējumus. Līdz šim ir jau iznākušas divas grāmatas paredzētajā sērijā par saules dainām: pirmā par kosmoloģisko un otrā par hronoloģisko sauli (Vīķe-Freiberga, 1997; 1999). Šis, trešais sējums mūs noved pie otrās no fiziskās saules apakškategoriņām — siltās saules, tā atstājot vēl paredzamus divus sējumus: par gaišo sauli un par mitoloģisko sauli.

Meteoroloģisko laika apstākļu simboliskā vērtība katrai tautai ir īpatnēja un ir atkarīga no vietējiem klimatiskajiem apstākļiem. Latvijā kā ziemeļu zemē saules siltums un sausums lielāko tiesu tiek uzverts kā pozitīvas parādības, bet to pretstats — aukstums un slapjums — kā negatīvas. Tādām tautām, kas dzīvo dienvidnieciski tuksnešainās zemēs, vērtību skala var būt pilnīgi otrāda — saules karstums un tā radītais sausums tur tiek uzverts kā potenciāli draudīgs un bīstams, kamēr ēnas vēsums tiek uzverts kā patvērums. Tāpat lietus un rasas slapjums, ko ziemeļnieki saista ar sliktu laiku, sauso dienvidu zemju iemītniekiem saistās ar domām par veldzi cilvēkiem un atmodu dabā, tā kļūstot par galveno simbolu dzīvībai un atdzimšanai. Mēreni silts un saulains laiks droši vien visā pasaulē tiktu uzskatīts par ideālu, ja vien cilvēkiem būtu dota kāda izvēle šai ziņā!

Ņemot vērā dainu panta uzbūves izteikto paralēlismu, saules siltums dainu četrindē ļoti bieži parādās paralēlē ar kādu savu pretstatu. Pirmajā šī sējuma

nodaļā aplūkosim "sauli un nesauli", resp., silto sauli kopā ar meteoroloģiskiem laika apstākļiem, kas sauli apslēpj cilvēku acīm — mākoņiem un miglu. Otrajā nodaļā pievērsīsimies tām dziesmām, kur kopā ar sauli pieminēti slikta laika apstākļi, kas saistās ar nokrišņiem šī vārda plašākajā nozīmē: gan lietu un sniegu kā nokrišņiem šī vārda parastajā nozīmē, gan rasu un salnu kā mitruma kondensāciju kontaktā ar zemi (kas tai brīdi ir aukstāka par gaisu). Pārējās četrās nodaļās pievērsīsimies saules siltuma dažādām pakāpēm reizē ar domu asociācijām, ko tās izraisa, un emocionālo nokrāsu, kas tām piedēvēta.

Siltā saule, kas pozitīvi iespaido dabu, parādās pavasara un vasaras dziesmās, tā ir dzīvinoša un briedinoša, tās spēks sārtina zemeni laukā un ļauj nobriest labībai tīrumā. Runājot par dzīvniekiem, fiziskajai saulei ir ļoti izteikta un uzsvērtā saistība ar biti, kā, piemēram, plašajā dziesmu ciklā, kur abas vasarā ligo pār tīrumiņu. Cilvēki piesauc un pieaicina silto sauli gan retoriski, tiešā dzejiskā uzrunā, gan buramos, resp., lietus vārdos. Siltās saules palīdzība ļaudīm vajadzīga, gan sienu kaltējot, gan dažādus āra darbus veicot. Simboliskā plāksnē fiziskās saules siltumam atbilst cilvēku jūtu siltums, līdz ar ko arī pati saule metaforiski kļūst maiga, mīļa, laipna, gādīga, želīga un saudzējoša. Jūtu siltumu dainās visraksturīgāk pārstāv mātes mīlestība, rūpība un gādība par savu bērnu, kas to audzē gluži tāpat "kā saulīte zirņu ziedu", līdz ar ko fiziski siltā saule šādā sakarībā nemanot sāk pārvērsties par teiksmaino Saulīti kā māmuliņu.

Tas tomēr nebūt nenozīmē, ka dainu saule pat savā siltuma aspektā būtu viennozīmīgs un viengabalains tēls. Tieši otrādi — arī meteoroloģiski siltās saules tēls var būt apbrīnojami dažādots, un emocionālā attieksme pret to dainās sniedzas no izcili pozitīva līdz galēji negatīvam polam. Kā visiem dabas spēkiem, arī saulei ir sava baisā un draudīgā puse. Blakus saulītei kā mīligai sildītājai dainās atrodam arī karsto vasaras sauli kā nogurdinošu un spiedīgu, tāpat saules enerģiju kā potenciāli draudīgu vai iznīcinošu — kaltējošu, vitējošu, ēdošu, balinošu un pat nāvējošu.

Gluži kā iepriekšējos sējumos, dziesmas sadalītas pa nodaļām, vadoties pēc tikko kā aprakstītās hierarhiski konceptuālās shēmas, bet katras nodaļas ietvaros pa konceptuālām apakšnodaļām vai radniecīgu dziesmu ceriem. Dziesmas grupētas gan konceptuāli, vadoties no teksta t.s. dziļumstruktūras, resp., dziesmā izteiktās galvenās domas vai dzejas gleznas, gan arī pēc teksta t.s. virsmas elementiem, t.i., pēc formuliskām rindām, divrindēm vai pusrindām. To darot, kļūst skaidri redzami dainu (mutvārdu dzejas) radīšanas un variantu veidošanas mehānismi, par kuriem esmu tuvāk izteikusi vairākos zinātniskos darbos.

Analizējot atsevišķus tekstus, prātā vienmēr paturēta dainu četrpārīgo panta pamata metriskā struktūra, kur dziesmas otrā puse ir precīza pirmās divrindes metriskā kopija. Arī saturiski ļoti bieži pastāv rigoroza simetrija starp dziesmas pirmo un otro pusi, kas izpaužas kā uzsvērts un smalki izstrādāts paralēlisms dziesmas visu līmeņu elementu starpā, sākot ar pamata domu un beidzot ar

vārdu gramatisko kategoriju un dažādiem morfoloģiskiem marķieriem (skat., piemēram, Viķe-Freiberga, 1995). Satura ziņā visbiežāk dziesma nostāda paralēli dabas un cilvēces starpā, kur abas šīs semantiskās domēnes vieno kāda kopēja dzejas glezna vai metaforiska saite. Tā būtībā iznāk, ka dziesmas dziļākā nozīme tekstuāli nemaz nav izteikta, — tā jāizloba no loģiskās un dzejiskās saites starp dziesmas abām pusēm. Dažādie dainu paralēlisma paveidi seko gluži vai matemātiski precīzai "dzejas loģikai", kur izteiktā pārsvarā figurē līdzība, kontrasts vai vienlīdzība divu (retāk triju vai četru) elementu starpā (Viķe-Freiberga, 1994). Šīs dzejas loģikas pamatā likta tāda kā plusu un mīnusu algebra, kam vērtības (valences) ir noteiktas tikai emocionālās attieksmes subjektīvā plāksnē: labs vai slikts, patīkams vai nepatīkams, pievilcīgs vai nepievilcīgs, apbrīnojams vai nosodāms. Protams, ir arī vesela rinda citu iespējamu loģisku saišu dziesmas abu pušu starpā, kā jautājums un atbilde, cēlonis un sekas, sekas un cēlonis, vispārinājums un tam pakārtots konkrēts piemērs, apgalvojums un tā izskaidrojums, utt. (skat. Bičolis, 1933).

Citētām dziesmām pievienoti to identifikācijas numuri rakstiski publicētajos avotos, kā arī katra teksta pieraksta vieta. Tā man šķiet kā neatņemama daļa no katras dziesmas identitātes un palīdz sniegt zināmu ieskatu par motīvu reģionālo izplatību. Te tūliņ gan jāpiebilst, ka pilnīgākas reģionālās izplatības uzrādīšanai būtu nepieciešama visu līdz šim publicēto variantu un sīkvariantu iekļaušana, kas šī darba ietvaros vienkārši fiziski nebūtu iespējama, — šāda pilnīga motīvu kartogrāfija prasītu vēl ļoti daudzus atsevišķus sējumus! Grāmatas tekstā iekavās norādīti tādu tuvu līdzīgu dziesmu numuri, kas šeit pilnībā netiek citētas. Šādas dziesmas visvieglāk atgūstamas no Saules dainu datu bāzes, kā arī vienkārši izmantojot "Saules dainu indeksu" (Freibergs, 1990) kopā ar "Saules dainu" sējumu (Viķe-Freiberga un Freibergs, 1991).

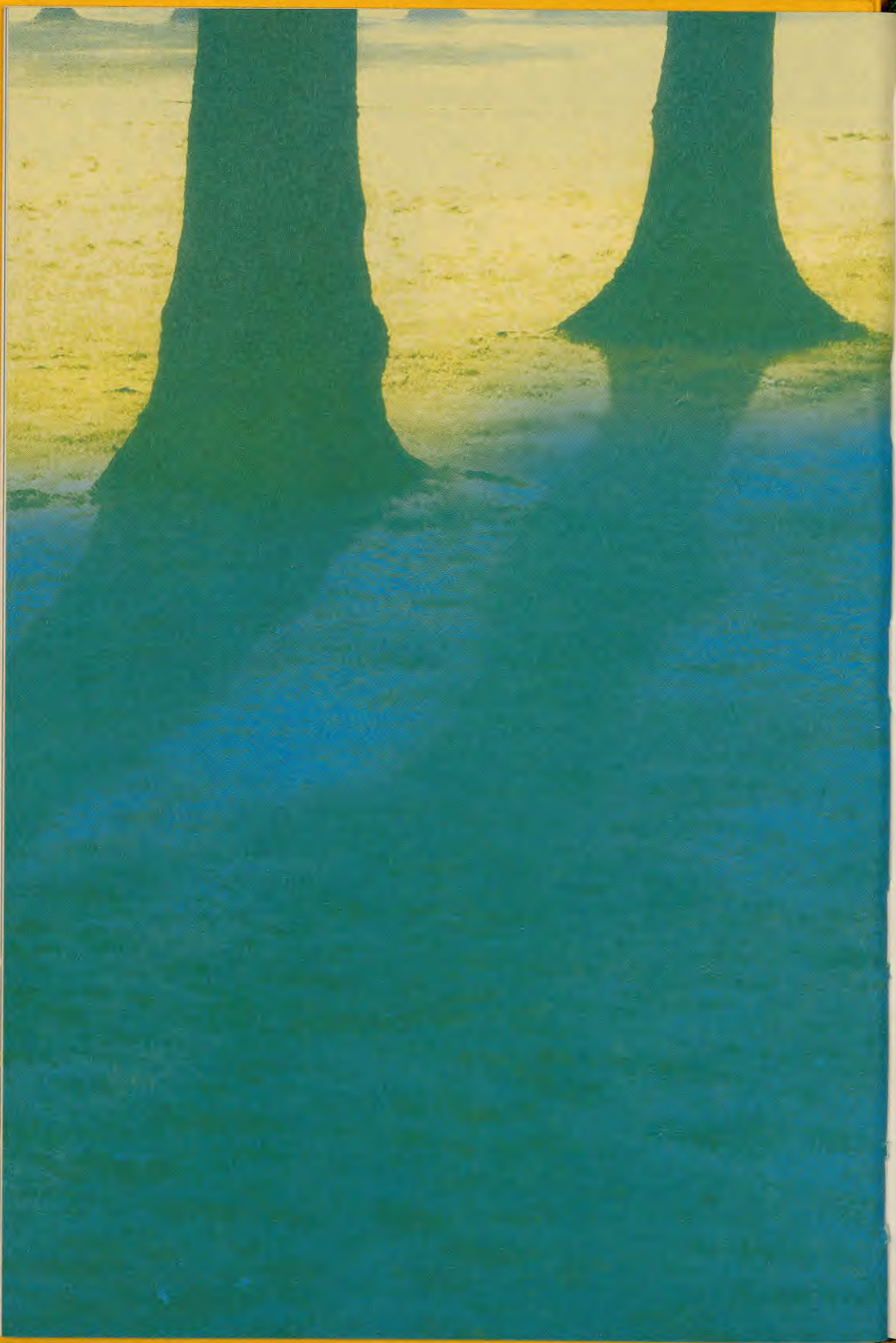
Materiāli, kas publicēti šai sējumā, tikuši sagatavoti 1997.—1998. gadā, kad autore vēl bija profesore Monreālas universitātē, un ir tapuši, pateicoties Kanādas Sabiedrisko un humanitāro zinātņu padomes (Social Science and Humanities Council of Canada) pētniecības pabalstam (Grant Nr. 410-96-0667). Gluži kā iepriekšējos sējumos, gan citēto autoru, gan dziesmu identifikācijas numuru datorizēto reģistru ar attiecīgiem "slēptā teksta" marķieriem šim sējumam sagatavojis mans toreizējais pētniecības asistents, Monreālas universitātes doktortamāms dziesmu izdrukām, atlasītām pēc uzdotiem atslēgas vārdiem vai formulām. Par viņa vienmēr rūpīgo darbu un lielo izpalīdzību vēlos kārtējo reizi šeit izteikt savu dziļāko pateicību. Repatriējoties atpakaļ uz Latviju 1998. gada oktobrī, līdzīgu paņemt kā pilnīgi gatavu publicēšanai varēju tikai "Hronoloģiskās saules" manuskriptu, kas sekojošā gadā tad arī tika publicēts. Tai brīdī tad arī visi mani zinātniskie darbi tika pārtraukti, ieskaitot šos ar saules dainām, un nav tikuši aiztikti, ne esot Latvijas Institūta direktorei, ne Valsts prezidentei. Atstājot Kanādu, plānotajam "Meteoroloģiskās saules" sējumam vēl nebija pabeigtas visas "Gaišās saules" nodaļas, kamēr "Siltās saules" nodaļas pamatā bija

izstrādātas — tām trūka tikai vispārējās pārlasīšanas un vēl pēdējo redakcionālo izmaiņu. 2001. gada nogalē dodoties atvaļinājumā uz Trinidadu un Tobago, radās doma atdalīt jau gatavās "Siltās saules" nodaļas no pārējām, vēl negatavajām. Tā kļuva iespējams sava atvaļinājuma laikā šo sējumu sagatavot publikācijai un nodot lasītājiem materiālus, kas jau trīs gadus ilgi bija gulējuši atvilktnē.

Sekojojot iepriekšējo divu sējumu aizsāktajai tradīcijai, redaktore ir atkal bijusi Vija Jugāne, kam par to dziļa pateicība. Priecājos, ka par grafisko apvalku un ilustrācijām atkal ir gādājis mākslinieks Ilmārs Blumbergs, atrodot šim sējumam savu īpašu vizuālo stilu, kas tomēr ārēji sasaucas ar iepriekšējiem sējumiem.

Tobago, 2002. gada 2. janvārī

1. NODAĻA

SAULE UN NESAULE: MĀKOŅI UN MIGLA

Meteoroloģiskais pretstats starp labu un sliktu laiku tautas mutē ir atkarīgs no saules klātienes vai neklātienes: ja saulīte spīd, tad ir labs laiks, ja saule nespīd, tad — slikts. Ja labs laiks latviešiem var būt tikai saulains, tad sliktie laika apstākļi dainās, tāpat kā sarunu valodā, izpaužas dažādās variācijās kā saulaina laika pretstati — tur parādās gan mākoņi, gan migla un rasa, gan nokrišņi kā lietus un sniegs. Arī salnu varētu ierindot šepat, jo tā savās dzejiskās saistībās šķiet uztverta kā tuva radniecība sniegam. Savādi, ka starp nokrišņiem vienīgi krusa saules dainās nav minēta nevienu pašu reizi, varbūt tamdēļ, ka arī dabā tā ir relatīvi reta parādība salīdzinājumā ar pārējām šeit apskatītām. Divdalījumam starp labo un sliktu laiku dabā daudzās dziesmās atbilst vesela rinda emocionālu pretstatu no cilvēku dzīves. Taču ne vienmēr tie ir tikai vienkārši pretstati, jo itin bieži te veidojas daudz sarežģītākas semantiskās attiecības. Sekojošās divās

nodaļās atsevišķi aplūkosim dažādos meteoroloģiskās “nesaules” paveidus, cenšoties izcelt katram no tiem raksturīgākās un īpatnējākās dzejas gleznas, simbolus un iecienītās izteiksmes formulas. Sāksim ar mākoņiem un miglu, kam kopējā īpašība ir spēja acīm apslēpt sauli, dažādos nokrišņus kā iespējami slapjus un aukstus atstājot nākamai nodaļai.

MĀKOŅI, DEBESIS, TŪCE

Kā dabīgi pretstati saulainam laikam vai vienkārši “saulītei” pāri par pussimt dainās piesaukti mākoņi un to sinonīmi — debeši vai tūces, kā arī dažādas parafrāzes ar to pašu nozīmi, kā, piemēram, “lietus gaiss”. Mūsdienu sarunu valodas izteicienu par apmākušos laiku “Sauls dainās” nekur neatrodam, tikai vienā dziesmā no Latgales tas ir dēvēts par “aizmākušu” dienu (43735). Laika apstākļus, kad saules gaismu apslēpj mākoņi, dainas labprāt apraksta ar pašai saulei piedēvētiem darbības vārdiem vai epitetiem. Tā par mākoņainu laiku tiek teikts, ka tā ir saule pati, kas aktīvi *mākuļo*. Mākuļošana te apraksta mākoņu pakāpenisko savilkšanos, kas tikai nākošā dienā vēl atnesīs lietu:

4238 (Rg Kēči)

Šodien *saule mākuļoja*,
Rītā būs lietus diena;
Šodien barga sveša māte,
Rītā mani raudenās.

Dažkārt šādi aprakstošie epiteti ir aizņemti no citas kādas fiziskas parādības, piemēram, dūmakainā laikā saule apzīmēta kā sadūmusi (43725; 48517), resp., it kā aiz dūmiem apslēpta. Dabas apraksti par sauli un mākoņiem raksturīgi izvietojas četrindes panta pirmajā pusē, kam tad seko kāda paralēle no cilvēku dzīves. Dabas apraksti, kas būtu izvērsti pa visu četrindi un nekādu atbilstību no kultūras jomas nepiesauc, fiziskās saules dainās ir ļoti reti, un vairāki no tiem rada zināmas aizdomas par moderno laiku fabricējumu, kaut arī metrikas un frāzējuma ziņā tie būtu bez vainas. Kaut sekojošā piemērā atrodam dainās labi pazīstamo formulisko secību *gaisma ausa*, *saule lēca*, divu sinonīmu — mākoņu un debesu — atkārtošanās dziesmas abās pusēs nebūt nav dainām raksturīga. Aizdomas par ļoti vēlu laiku (19. g.s. 30. gadi) teicēja romantisku pārcenšanos rada arī vēl pārspilētā krāsu epitetu atkārtošana visās četrās rindās, kas šādā formā dainām ir sveša:

54980 (Jg Jelgava)

Sudrabota gaisma ausa
Pa bāliem mākoņiem;
Sarkanbrūna saule lēca
Pa ziliem debešiem.

SAULE MĀKOŅOS: RĪCĪBAS, OMAS UN IZJŪTAS

Mākoņainu laiku dainas biežāk attēlo nevis ar tiešiem fiziskiem aprakstiem, bet gan ar metaforiskiem izteicieniem, kas aizņemas tādus vārdus, kuri parasti apzīmētu cilvēku sliktus garastāvokļus. Par sauli tad saka, ka tā esot apduguse, apdullusi, sadugusi, sadūguse, sadususi, saduzējše (21902 un var.; 48891; 10591) vai pat sajukusi: *Sajukuse saule lēce Caur tumšiem mākoņiem* (21902v6). Dažkārt saule ir pazudusi un visa diena pravietiski apduguse — it kā saule spētu pareģot nākotni un būtu bēdīga zinot, ka meita tiek pielaulāta nelietīgam vīram:

16045 (V, K, Z)

Šodien *diena apduguse*,
Šodien *saules neredzēja*;
Šodien manu augumiņu
Ar nelieti līdzināja.

Bieža mākoņu sega, kas ļauj paredzēt, ka todien uz sauli vairs necerēt, tiek arī pravietiski pieņemta kā maģiska zīme tam, ka tai dienā cerēto neizdosies paveikt, kā, piemēram, saderēt ar tautu meitu:

55907 (Vp Pope)

Šodien *dien apdulus*,
Nu vairs *saul neredzēs*;
Nu es jāļ taut dēļ,
Nu vairs viņu nedabūs.

Citkārt saulei tiek pārņemts, ka tā pati gaisu sajaukusi vai lietu palaidusi (18370), un šādi ar aktīvu gribu apveltītais saules tēls jau stipri pietuvojas personificētai Saulei. Saule tad pati pie slihta laika ir vainīga, gluži kā meitu māte, kas pati izdod meitu un pēc tam par to žēlojas:

18369 (V, K, Z)

Saule, gaisu sajaukuse,
Atsaspieda stuburā.
Māte, meitu izdevuse,
Atsasēda raudādama.

M3,171:22f (Md Madona)

Saule, gaisu sajaukuse,
Atsaspieda stuburā.
Māte, meitu izdaevusi
Par kapūstu kartitu.
Izstraebusi kapustiņus,
Raud, galviņu saņāemusi.

No mazliet cita redzes viedokļa saule, kas pati brien pa mākoņiem un kā tāda pareģo rītdienai lietainu laiku, tiek izmantota kā paralēle mātes asarām meitas kāzās, kas arī it kā pareģo meitai nelaimīgu, resp., asarainu laulāto dzīvi:

17283v1 (Lp Rāva)

Kāds gaisiņis rītu būs?

Saule brida mākoņos;

Kādu mūžu es dzievāšu?

Raud māmiņa vadidama.

Citur cēloņsakarība starp apmākušos laiku un drīzumā gaidāmu lietu ir tuvāka vienkāršam meteoroloģiskam novērojumam un arī pārmaiņa no šodienas uz rītdienu cilvēku dzīvē ir viegli paredzama bez jebkādas maģijas palīdzības — ja sveša māte jau šodien ir barga, tad ļoti iespējams, ka tā līdz rītdienai būs paguvusi saraudināt:

4238 (Rg Kēči)

Šodien saule mākuļoja,

Rītā būs lietus diena;

Šodien barga sveša māte,

Rītā mani raudenās.

Meteoroloģiskam divdalījumam starp saulainu un mākoņainu laiku piemīt vairāk vai mazāk izteikta polarizācija un emocionāla slodze. Jo abi pretpoli vairāk attālināti viens no otra, jo stiprāka katram no tiem piedēvētā emocionālā vērtība — saulei pozitīvā un mākoņiem negatīvā. Izvērstais saules-mākoņu pretstats dabā tad nu dainu panta uzbūves ietvaros var sev pievienot veselu rindu tam atbilstošu paralēļu no cilvēku dzīves:

43735 (Rz Vijāni)

Aizmuokuse šudņ diņa,

Naredz saulis izlācūt;

Nūskumeigys tautu dāls

Nūjem munu vaiņuceņu.

Dziesmas pirmajā daļā epitets *aizmākusi* norāda uz fiziskās saules pazušānu *aiz mākoņiem*, kamēr otrā daļa atsaucas uz cilvēku garastāvokļiem un noskaņām. Aizmākusi diena, t. i., mākoņains laiks bez saules spožuma, atstāj nospiedošu un skumīgu iespaidu. Tautu dēls, kas līdzīgā veidā pats savās kāzās ir "noskumīgs" un neizrāda apstākļiem piemēroto prieku, izraisa nopietnas šaubas par to, vai ar tādu būs iespējama laimīga kopdzīve. Arī pati līgava, līdzīgi saulei, var būt sadugusi, ja tā atklāj, ka ir dzīvi saistījusi ar nelieti tēva dēlu (21902), jeb arī, citās versijās — daudz loģiskāk — viņai prāts pakāpeniski sadumst vai satumst, ar nelieti kopā dzīvojot:

21902v4 (V, K, Z)

Sadumuse saule tek

Pa melliem debešiem;

Tā saduma mans prātiņš,

Ar nelieti dzīvojot.

48997 (Vlk Beja)

Tumša tumša Saule brien

Caur melniem debešiem;

Tā satumsa mans prātiņš,

Ar nelieti dzīvojot.

Beidzot gluži to pašu domu var attiecināt arī uz līgavas māti, sapikušu kā apmākusies diena, kas meitu vēl gluži jaunu aizdevusi tautās. Šai pēdējā gadījumā gan no teksta nav skaidrs, kas ir cēlonis un kas sekas šai rīcībā. Vai māte sapikusi par to, ka agri izprecētās meitas tai tagad pietrūks kā palīdzes dažādos darbos? Ticamāk šķiet, ka — taisni otrādi — sapikšana pret meitu nākusi pirmā, kā cēlonis, un māte vēl pilnīgi nepieaugušu meitu izdevusi tautās, lai vienkārši tiktu no tās vajā.

44363 (Ab Bērzpils)

Aizamuokuse sauleite,
Nūrit vēli vokorā;
Sapikusi muomuleņa,
Atdūd jaunu tautēņuos.

Pēdējā dziesma divaina ar to, ka aizmākusies saule un sapikusi māte tur gan nostādītas līdzības paralēlē, kamēr paralēle starp otro un ceturto rindu drīzāk izklausās pēc pretstata. Līgavas jaunumam itin nemaz neatbilst rietošā saule, it sevišķi vēl tāda, kas riet uzsvērti *vēlu* vakarā, un daudz piemērotāka būtu bijusi otrā rinda, kas runātu par saules lēkšanu *agri* no rīta. Arī sekojošā dziesmā izvēlētā dzejas glezna nav sevišķi labi izdevusies: mākoņi, aiz kuriem pazudusi saule, tur diezgan neveikli tiek pielīdzināti bērna asarām:

F1148,2176 (Kld Raņķi)

Šodien būtu skaista diena,
Saul' iegāja mākoņos;
Tās nebija mākoņiņas,
Tās bērniņa asariņas.

Mākoņi kā bērna asaras ir diezgan klība metafora, kas uz mākoņiem kā jēdzienisku "nesaules" kategoriju pārceļojusi no daudz piemērotākajiem salīdzinājumiem starp asarām un rāsas pilieniem vai lietus lāsēm (kādus tos vēl redzēsīm vēlāk). Toties saule, kas "brien" pa mākoņiem (un ar šādu cilvēcīgu darbību jau saplūst ar teiksmaino Sauli), izteismīgi pievienojas daudzajām metaforām, kas dainās apraksta Jaunu Jaužu valodas. Melnie mākoņi tad iedomājami kā kaut kas melns, lipīgs un traucējošs, kā dubļi, purvā brienot, kas pinas pa kājām, traucē un aptraipa ar netūrumiem. Saule, kas tajos *iebrien*, atbilst sievietes labās slavas izstarojumam, kas tad nevalodu iespaidā tiek aptumšots. Interesantā kārtā darbības vārds *mākties*, no kā mākonis etimoloģiski atvasināts (Karulis, 1992), radniecīgs leišu *makénti* vai *máklinti*, kas nozīmē — brist pa dubļiem vai pa purvu!

8870 (Jk Nereta)

Saule brida pa mākoņi,
Es pa Jaužu valodām;
Izbrien saule no mākoņa,
Es no Jaužu valodām.

Dziedātāja te sev atgādina, ka nekas nav mūžīgs un ka ar laiku tai tomēr izdosies pārvarēt melni depresējošo situāciju, kur Jaudis viņu ļauni aprunā. Saule, kas *izbrien* no mākoņiem, te tātad kalpo arī kā cerību un kā grūtību pārvarēšanas simbols.

Cita versija izmanto citādu atrisinājumu. Šoreiz tas ir Saulei personīgi adresēts lūgums neaizbrist aiz melniem debešiem, kam paralēlē nostādīts diezgan patētiskais lūgums Jaudim meitu vienu pašu nelikt valodās. Doma tad būtu tāda: lai jau runā vien, ka tikai par citām meitām arī, tā lai runas par jebkuru vienu no tām pārāk neizceltos, bet pazustu starp visām citām vispārējā nevalodu burzmā:

40244 (C Ogre)

Ai, *Saulīti, neaizbrien*

Aiz *melniem debešiem*:

Ai, *Jautiņi, nelieciet*

Manis vienas valodās.

Cita dziesma — taisni otrādi — aicina Jaudis pajauties valodām, gluži kā saule palaikam ļaunas mākoņiem sevi apslēpt. Bet tā, lūk, ir adresēta "ļauņiem Jaudim", tātad — saviem ienaidniekiem un kā tāda būtu pieskaitāma pie dainu lāstiem (tāpat 40543):

8642 (Jg Sesava; K)

Ļaujaties, ļauni Jaudis,

ļaunajām valodām,

Kā *saulīte* pajāvās

Melnajiem *mākuļiem [mākoņiem]*.

Ļoti neparasta ir metaforiskā paralēle starp mākoņiem un uzaugšanu pie nabadzīga bālēliņa, kā sekojošā dziesmā. Uzaugšana nabadzīgos apstākļos te būtu uztverta kā kaut kas garīgi nospiedošs un tumšs — tā būtu pati nabadzības nasta —, bet varbūt vēl vairāk — kā kaut kas tāds, kas māsas pievilcību apslēptu citu acīm, — gluži kā mākoņi apsedz sauli. Taču pat visnabadzīgākie apstākļi nevarētu kavēt attīstīties māsas skaistumam, tāpat kā tumši mākoņi nevar mazināt saules spožumu, kad tā atkal uzlēkusi:

38656 (Jk Nereta)

Spūdra *saulītī* i uzlēca,

Pie tumšā *mākoņa*;

Daija māsiņa izauga,

Pie nabaga brāleliņa.

SAULES UN MĀKOŅU PRETSTATS KĀZU DZIESMĀS

Latviešu kāzu dziesmām ļoti raksturīga un interesanta ir tāda dabas — cilvēku paralēle, kur māsiņa, kas aiziet tautās, ir pielīdzināta saulītei, kamēr tautu dēls ir kā mākonis, kas tagad to apslēps viņas radu acīm.

21474 (Lp Gavieze)

Saulīte saulīte

Mūs' māsiņa;

Mākoņa mākoņa

Tas tautu dēlis!

Mākoņa saulīti

Apēnoja.

Šis pretstats tuvinieka un svešinieka starpā uztverams vairākos nozīmes līmeņos reizē. No māsas radu viedokļa viņu asinsradiniece, ar ko kopā nodzīvots visu mūžu, viņiem ir tuva, mīļa, silta, mirdzoša un gaiša, kamēr tautu dēls ne tikvien pārstāv svešas asinis, bet arī kā cilvēks vēl ir svešs, maz pazīstams un līdz ar to — auksts un tumšs. Kā sekundāru te varētu vēl iedomāties otro nozīmes līmeni, kur saule un mākoņi attiektos uz patiesām atšķirībām temperamenta vai rakstura īpašību ziņā. Māsiņa varētu būt nodēvēta par saulīti savas patiesi laipnās, sirsnīgās un silti saulainās dabas dēļ, kamēr tautu dēls varētu būt kā mākonis tamdēļ, ka pēc dabas pa īstam ir skābs, sabozies, auksts un nelaiņš. Ja tiešām tā būtu — ne tikai teikts joka pēc kāzu apdziedāšanās situācijā — tad tāds neapšaubāmi varētu mācai apēnot visu mūžu. Dažkārt tūcei pielīdzinātais tautu dēls, kā sekojošā dziesmā, var būt tik slikts cilvēks pēc rakstura, ka radu acīs mācai labāk būtu bijis vispār nepiedzimt, nekā mūžu pavadīt pie tāda sāniem:

48906 (Rz Gaigalava)

Lobuok, sauleit, nalākuse,

Na fyuci īguojuse;

Lobuok, muoseņ, nadzymuse,

Na pi slykta izguojuse.

Varbūt vēl iecienītāka kāzu dziesmās ir dzejas glezna, kur māsiņu kā saulīti — savas dzimtas tuvu un mīļu cilvēku, kas ir skaista un balta, — aizved tautas kā svešas dzimtas "melnie" Jaudis (skat. arī 18218v1). Tā ir arī efektīga metafora par individuālo pretstatījumu māsas un tautieša starpā. Māsa, kas tāpat kā saule debesīs ir viena pati, pazūd vedēju pulkā un vīra radu saimē, kas savā kopumā salīdzināti ar melniem negaisa mākoņu vājiem. Salīdzinājums būtu īpaši piemērots, ja līgava būtu segusies ar baltām villainēm, kamēr panākšnieku pulkam visiem būtu vai nu tumši pelēki, vai melni svārki mugurā. Pretēji apstākļiem dabā, kur saule nozūd aiz mākoņiem tikai uz kādu laiku, pārmaiņas, kas līdzīgā veidā aprakstītas cilvēku dzīvē, parasti tiek uztvertas kā paliekošas un neatgriezeniskas.

45571 (Rg Nītaure)

Māsiņ, tavu skaistu, baltu,
Melnu Jaužu aizvedāji;
Kā saulīte iemargoja
Melnajos debešos.

18218 (Rg Kēči)

Māsiņ mana skaista, balta,
Melnu Jaužu aizvedamā!
Kā saulīte aizlidoja
Melnajos debešos.

Uzmanības centrā šeit pāreja no dzīves dzimtos rados pie dzīves svešos rados, ko konkrēti ievada kāzu rituāla moments, kad vedēji ligavu ieņem savā pulkā, lai vestu sev līdz. Līdzīgi, tikai ar mazu niansi, saules pazušanu mākoņos pielīdzina māsas aizvešanai "tālajās tautiņās", kur tā attāluma dēļ ikdienā vairs nebūs saviem radniekiem acīm saskatāma (18376 Kld Kabile; 44629 Dv Preiji). Ne katra dziesma skaidri izsaka dzejisko mākoņu — tautu paralēli, un te viens, te otrs no šiem elementiem var palikt vārdos neizteikts un tikai inferences ceļā piedomājams klāt:

47461v1 (Lp Krote)

Te bij saule, te pazuda,
Te iebrida mākoņos
Te bij meita, te pazuda
Zajā miršu vainagā;
Pazudīšu tautiņās
Kā oliņa ūdenē.

7461 (Lp Krote)

Te bij saule, te pazuda,
Te iebrida mākoņos;
Te bij meita, te pazuda
Zajā mirtu vainagā.

Sešrindes variantā nav tekstuāli minēta pazušana mākoņos, bet ir uzsvēta pazušana tautās un zajā miršu vainagā, izmantojot Kurzemes dziesmās labi pazīstamo dabas metaforu par oļa nogrimšanu un pazušanu ūdenī (Viķe-Freiberga, 1997). Četrpindes variantā (resp., pamatdziesmā) tas ir otrādi — tur mākoņi ir vārdos izteikti, bet tautās iziešanas vietā ir tikai neveiklā parafrāze par "pazušanu miršu vainagā". To varētu uzskatīt par dzejisku paņēmieni, ko esmu nodēvējusi par kondensāciju. Ne tikvien vārdi, bet veseli domu gājieni ir tekstā izlaisti, tā ka daudz kas jāpiedomā klāt, pirms tas top saprotams: meita pazudis gan fiziski savu radnieku acīm, gan simboliski — no neprecēto meitu saimes — tad, kad tā tērpsies miršu vainagā, ko tradicionāli ligava lika galvā tikai kāzu dienā.

Ar vēl citu niansi dzejas gleznu par saules pazušanu mākoņos var pārcelt arī uz emocionāli uzlādētu un kustības pilnu ainu kāzu pēdējā cēlienā. Tur izprecētā māsa paliek tautu sētā, kamēr svētku rotā tērtie panāksnieki kāpj atkal zirgos, lai dotos atpakaļ mājās. Šo lieliski dramatisko skatu īpaši izceļ svētku skaņu pavadijums, tādā veidā redzes gleznu papildinot ar dzirdes elementiem: panāksnieki dodas projām vai nu dziedādami un spēlējami, vai zvārguļiem un piešiem *skanēdami*, *žvadzēdami*, vai dažkārt pat ar zobeniem *kā no kara skanēdami* (48517) vai *žvadzēdami* (26310v1). Divās rindās un skopos vārdos tur tiek uzburta tik dzīva glezna, it kā tā būtu kino izrādē redzēta un dzirdēta. Tikko tautās izvestā māsiņa tad nu paliek viena pati ar saviem jauniem radiem tautu sētā — *kā saulīte sadumuse* vai *kā saulīte mākoņos*:

26310 (Rg Lielvārde)
Aizjāj mani bāleliņi
Skanēdami, žvadzēdami;
Atstāj māsu tautiņās
Kā saulīti mākuļos.

48452 (Rg Lielvārde)
No tautām izgājām
Dziedādami, spēlēdami;
Atstājām sav' māsiņu
Kā saulīti mākoņos.

Attiecībā uz māsas turpmāko dzīvi sava vīra dzimtā dzīji mākoņi (44632) vai zili mākoņi var arī simbolizēt sīvas tautas (18226; F1200,2008). Zilie mākoņi nekādā ziņā nav tā paša ziluma kā dzidras debesis, bet gan domāti zili melnā krāsā, kas dainās parasti ir uztverta kā izteikti negatīva:

18877 (Kld Lutriņi)
Ieiet sauļe vizēdama
Zilajās mākoņās;
Ieiet māsa raudādama
Sīvajās tautiņās.

Mākoņi ar savu zili melno krāsu šeit kļuvuši par vispārinošu metaforu nepatīkamai un nospiedošai emocionālai videi, kādā mācai tautās būs jādzīvo. Zem skopi lakoniskā izteiciena *sīvas tautas* viegli iztēloties veselu romānu par ļaužu savstarpējām attiecībām, kur jaunā sieva izjūt vīra radus un saimi kā asus, agresīvus, tirāniskus un naidīgus pret jauno ienācēju.

CEPURU UN ASARU MĀKOŅI

Melno mākoņu dzejas glezna kāzu dziesmās ir tik pazīstama, ka kļūst iespējams uz to atsaukties, mākoņus pat vārdā nepieminot. Tā tas ir ar melnām vīriešu cepurēm, kas metaforiski un ar hiperbolisku pārspilējumu stājas melno debešu vietā:

22308v2 (Rg Pļaviņas)
Saka tautas precēdamas:
Viendēlam vien vedam;
I saulītes neredzēja
Aiz dieveņu cepurēm.

22308v4 (Rg Suntaži)
Sacijās tautu dēls:
Viens pats man bāleliņš.
Ne saulītes neredzēju
Aiz dieveru cepurēm.

Pirmajā tekstā ligava ironizē par precinieka radiem, kas pirms derībām it kā būtu savu puisī izlielījuši kā vienīgo dēlu, tā padarot to par pievilcīgāku laulības partneri. Otrajā dziesmā (v4) vainīgais ir tautu dēls personīgi, kamēr vēl citās versijās (tā paša numura pamatdziesmā, v1 un v3) solītāja ir bijusi meitas pašas māte. Puisim bez brāļiem nebūtu neviena cita konkurenta uz vecāku mantojumu, kas tad paliktu nesadalīts izteiksmīgi nodēvētajam *viendēlam* vienam pašam. Nu tikai pašās kāzās it kā atklājies, ka šāds apgalvojums nebūt neatbilst īstenībai:

tautietis ne tikvien nav vienīgais dēls, bet brāļu tam ir "melns mākonis" — tik daudz, ka pat saule tiek aizsegta melno goda cepuru lielā skaita dēļ! Vai nu māte vai precinieki pirms kāzām tik tiešām tādā veidā būtu melojuši vai nē, dziesma atjautīgi cenšas izcelt apstākli, ka jaunajam vīram brāļu ir varen daudz.

Hiperboliskā detaļa par vārdos neizteikto, bet no konteksta uzminamo cepuru mākonī divās pēdējās dziesmās ir ļoti gleznaina un uzbur lieliski dramatisku ainu par vīru baru goda tērpos, ar vismaz starp 17. un 19. gs. valkātām lielām melnās tūbas ratenēm, rumbenēm vai goda platmalēm galvā (par cepuru etnogrāfiju skat. Krauss, 1929). Grūti pateikt, vai dažas no tām, ar sevišķi augsto dibenu, būtu tās pašas nākamajā dziesmā minētās štokmicītes, kas tur noniecinātas kā nepiedienīga māžošānās vāciskām pilsētas modēm pakāļ. Pretēji dziesmām par cepuru mākoņiem, kas aizsedz sauli, te šķiet, ka modernās vācu modes cepures uztvertas kā tādas ar pārāk šaurām malām. No tā tad aicinājums atgriezties pie pavisam senos laikos tradicionālām cauņu cepurēm, kas ironiski motivēts ar to, ka tās vismaz nēsātājam pašam dotu zināmu pakrēsli:

24684 (Md Grostona)

**Nelieciet štokmicītes,
Štokmicīte nepieder:
Lieciet cauņu cepurīti
Jel saulītes pakrēsļam.**

Dzejas glezna par dieveru cepurēm, kas aizsedz sauli, kāzu dainās ir ļoti iemīļota un atkārtojas ar dažādām niansēm. Tā sekojošā Cīravas dziesmā cepures nav vairs salīdzinātas ar melniem mākoņiem, bet gan ar biezu, tumšu egļu mežu, kas skatam aizsedz ne tikvien sauli, bet arī padebešus, un vēl citā variantā — gan sauli, gan mēnesi. Virgas dziesmā citi salīdzinājumi atmesti un istaba bez aplinkiem ir nodēvēta kā tumša no lielā dieveru skaita. Cepuru kā mākoņu dzejiskais pārspilējums tur tomēr vēl netieši tiek sugestēts caur milīgo aicinājumu jaunākajam un mazākajam no dieveriem pacelt savu cepurīti, lai kaut pa mazu spraudziņu varētu uz sauli debesīs paskatīties. Visos gadījumos tiek atjautīgi un glaimojoši norādīts uz tautu lielo pulku un viņu grezno svētku tērpu, tā veidojot vienu no izteismīgākām kāzu dziesmu hiperbolām (skat. arī 18879v6, V, K, Z; 18879v7, C Gatarta):

18879v3 (Azp Cīrava)

**leved mani dieveros,
Kā melnā eglīnā,
Neredz saules, ne debeša
Caur dieveru cepurēm.
Ai, jaunaju dieverīti,
Pacel savu cepurīti,
Lai es varu raudzīties,
Augšu saule ritināja.**

22330 (Lp Virga)

**Tumša mana istabiņa
Jaunajiem dieveriem.
Ai, jaunaju dieverīti,
Pacel savu cepurīti.
Pacel savu cepurīti,
Lai es redzu saules gaismu.**

Formuliskais priekšstats par saulītes neredzēšanu parādās arī kādā izolētā dziesmā, kur metaforiskā atsauce uz melniem mākoņiem, kas aizsedz sauli, nav vairs gluži tik skaidra un izteikta:

22764 (Md Liezēre)

Lūdzu tēva, māmuliņas,
Lai nerāja ligaviņu;
Ne saulītes neredzēja
Aiz lielām asarām.

Ir skaidrs, ka ar asaru apmiglotu skatu gluži burtiski ir grūtāk redzēt. Taču dzejas glezna, pēc kuras asaru ir tik daudz, ka nav pat iespējams caur tām saskatīt saules gaismu, noteikti ir hiperboliska. Šis dzejiskā pārspilējuma moments līdz ar formulu par saules neredzēšanu uzbūves ziņā šo dziesmu dara radniecīgu iepriekšējām.

MĀKOŅI KĀ NĀVES TUMSA

Ja tikko kā redzētā motivā dieveru cepures tika pielīdzinātas negaisa mākoņiem tīri burtiski (kaut arī dzejiski pārspilēti), kā fiziska barjera, kas aizklāj saules gaismu, tad citās dziesmās mākoņi iegūst daudz sarežģītāku simbolisku nozīmi. Tādos gadījumos šķietami vienkāršas četrriņdes, kā sekojošās divas līdzīgās Latgales dziesmas, izraisa asociācijas, kas sniedzas krietni tālāk par to, kas dziesmas tekstā tiešos vārdos izteikts:

38253 (Ab Baltinava)

Pasaruodi tu, saulīti,
Koč caur tyucem ustobā;
Pasaruodi tu, māmiņi,
Koč man nakti sapynā.

49622 (Ab Baltinava)

Pazaruodi, tu saulīt,
Kod pa mokūnim tacādama;
Pazaruodi, tu, māmiņ,
Kod naksniņu sapinā.

Aicinājums saulītei kaut mazu gaismas stariņu caur mākoņiem ielaist istabā šeit dzejiski pauž sērojošas meitas ilgās pēc mirušās mātes. Vēlreiz acīm raudzīt mirušo māti kaut vienu vienīgu reizi, kaut arī kā nereālu sapņu tēlu, tas būtu tomēr mierinājums meitas sērās, gluži kā pat sikākais gaismas stariņš spēj atvieglināt tumšas un apmākušās dienas radīto drūmumu. Saules gaismai šeit atbilst mīļotās mātes klātie, ar visām tām pozitīvām jūtām, ko tā savā bērņā izraisa. Melnās tūces, kas jau dienas laikā it kā aprij spīdošo sauli, sasaucas ne tikvien ar nakts tumsu (kad meita cer sapņot), bet arī ar nāves tumsu, no kuras tikai sapnī uz īsu brīdi mirušajiem iespējams iznirt. Mākoņos paslēptā saule šeit tāpat ir tuva radniecīge nakts saulei, kas katru nakti pamet šo pasauli un pazūd viņā saulē — mirušo valstībā.

Daudzās dziesmās meteoroloģisko laika apstākļu pārmaiņas no laba uz sliktu laiku kļūst par vispārinātu kodolmetaforu neatgriezeniskām — un parasti negatīvām — pārmaiņām, ko laika tecējums ienes cilvēka dzīvē. Vissliktākais,

kas var notikt, protams, ir mātes vai arī tēva un mātes nāve (4308), kas atstāj bērņus bārenišus:

F1845,54 (B Bauska)

Te bij saule, te aizgāja

Aiz tumšiem mākoņiem;

Te bij māte, te nomira,

Paliek bērņi bāreniši.

SAULE MĀKOŅOS KĀ PĀRMAIŅU ZĪME DZĪVĒ

Izmantojot to pašu sākuma formulu par sauli, kas te bija, te pazūd tumšos vai melnos mākoņos, dziesmas otrā puse var pāriešanu sievas kārtā vispārināt uz visu atlikušo mūžu. Viena ļoti atjautīga dzejas glezna novecošanas procesu konkretizē kā jaunas meitas nozušanu vecu sievu pulciņā. Tā savā ziņā ir izteiksmīgāka par pazušāņu tautiņās un noteikti dzejiski trāpīgāka par tikko kā minēto "pazušanu" mirtu vai miršu vainagā:

24736 (Kld Raņķi)

Te bij saule, te pazuda

Melnajos mākoņos;

Te bij meita, te pazuda

Vecu sievu pulciņā.

Var pieņemt, ka iztēles glezna konkrēti šeit atvasināta no mičošanas rituāla, kur jaunlulātai līgavai vispirms noņem meitas vainagu, tad uzliek precētas sievas galvas autu vai cepuri, un beidzot to fiziski ieņem precēto sievu dejas aplī. Šis kāzu sviniību brīdis tad pilnīgi redzamā, dzirdamā un taustāmā veidā uzsver un pasvītiro neatgriezenisko pārejas sliekšni, ko līgava tai brīdī uz visiem laikiem pārkāpj. Tas tiek iegravēts gan līgavas pašas, gan visas kāzu saimes apziņā un zemapziņā — no tā brīža viņa pāriet radikāli atšķirīgā sabiedriskā kategorijā, līdz ar ko visas sabiedrības attiecībām ar viņu arī no tā brīža jābūt citādām. Taču plašākā nozīmē pat šis izcili simboliskais dzīves pārejas brīdis ir tikai metonīmija, kas dzejiski vienā tēlā iekļauj visu to nepārtraukto un nemanāmo laika turpinātību, kuras rezultātā cilvēks visu mūžu pakāpeniski un bez apstājas slīd no jaunības pretī vecumam.

Tā pati formuliskā divrinde par saules pazušāņu mākoņos smaga lāsta gadījumā tiek piesaukta kā novēlējums savam ienaidniekam. Pretēji jau agrāk redzētajam lāstam, kur saule pati jāvēs mākoņiem, te pirmajā, Rembates dziesmā, mākoņiem jau piedēvēta aktīva, sauli apslēpjoša, ja ne iznīcinoša loma. Ar vēlējumu savam aprunātajam tāpat pazust, aprunātais upuris gribētu to redzēt noslaucītu no sabiedriskās skatuves, ja ne pavisam fiziski no zemes virsas: te viņš bija, aktīvs un ļaundabīgs, te, paldies Dievam, vairs nav. To pašu likteni

savam pēlējam novēl otra, Cesvaines dziesma, kaut tur saule atkal it kā pati aiziet, apslēpta gan aiz mežu galotnēm, gan melniem debešiem. Tas diezgan precīzi apraksta optisko ilūziju, kas kādreiz rodas, mākoņiem ātri staigājot, — tiešām izskatās, ka saule būtu tā, kas ātri kustas un ieiet mākoņos iekšā, kamēr mākoņi šķiet stāvam uz vietas:

8947 (Rg Rembate)

Te bij saule, te pazuda
Melnajos debešos.
Dod, Dieviņi, tā pazust
Man' auguma pēlējam.

8318-1 (Md Cesvaine)

Aiziet saule aiz mežiem,
Aiz melniem debešiem:
Dod, Dieviņ, tā aiziet
Man' auguma pēlējam!

Arī citur salīdzinājums ar saules nozušanu mākoņos uzsver pārmaiņas cilvēka dzīvē, ko ienes laika plūsma, līdz kamēr vienā brīdī cilvēks it kā atmostas un konstatē — lietas nav vairs tādas kā agrāk! Mākoņu epitēti, kas ir raksturīgi tumši un melni, protams, vedina attiecīgo pārmaiņu vai pārdzīvojumu iztulkot kā negatīvu. Tā, piemēram, šķietami nevainīgās rindas par sievieti, kas te ir stalta mātes meita, te kļūst par māmuliņu, varētu vienkārši uztvert tikai kā sabiedriski pieņemamo un visu sagaidīto notikumu norisi pēc kāzām. Tur varētu būt arī domāts par to, ka sievietes jaunības dienu skaistā "figūra" nereti izplūst un pārveidojas jau tūliņ pēc pirmā bērna. Tomēr salīdzinājums ar sauli, kas aizbrien tumšos mākoņos, pieprasa kaut ko daudz negatīvāku dziesmas otrajā pusē. Tāpēc šeit tas vedina domāt par priekšlaicīgu un sabiedriski nepieņemtu nonākšanu mātes stāvoklī:

45210 (Md Beļava)

Te bij saule, te aizbrida,
Aiz tumšiem mākoņiem;
Te bij stalta mātes meita,
Te palika māmuliņa.

No pārejošām parādībām, kas vienkārši izgaist laika tecējumā, varbūt visraksturīgākā ir jaunības skaistuma un auguma fiziskās pievilcības pakāpeniskā izplēnēšana gadu gaitā. Līdzko cilvēka augums ir pieaudzis un nobriedis, tā tūliņ jau sākas arī tā pakāpeniskā novecošanās, līdz nemanot fiziskais skaistums vienkārši ir nozudis, gluži kā saules spožums negaidot nozūd aiz melniem mākoņiem. Kaut cilvēkam nav citas izvēles kā laika nestās pārmaiņas pieņemt, tās tomēr izraisa zaudējuma, sāpju un nožēlas jūtas — sava veida sēras par zudušo, par to, kas nekad vairs neatgriezīsies.

27545 (Vlk Alūksne)

Vai Dieviņ', drīz pazuda
Mans skaistais augumiņš,
Kā saulīte ieligoja
Melnajā tūcīti.

47376 (Rz Andrupene)

Ok, Dīveņ, dreiz pazuda
Muns šmuidrais vainadzeņš!
Kai sauleitja ileiguoja
Tymsajūs dabasūs.

Dziesmā no Rēzeknes Andrupenes jaunības dienas metonīmiski pārstāv ne vairs jaunības dienu skaistais augumiņš, kā Alūksnes dziesmā, bet gan *šmuidrais* vainadziņš, kas tajā mūža posmā tika valkāts. Pēdējā gadījumā dziesmas pirmo un otro pusi savā starpā saista ne tikvien jēdzieniska paralēle (te kaut kas bija, te uz reizi vairs nav), bet arī metaforiska līdzība starp saules diska apaļumu un vainaga apli, kā arī vārdos neizteiktā doma par abu — saules un vainaga — spožumu. Vienīgi Andrupenes dziesmas epitets par smidrumu būtu daudz piemērotāks auguma, ne vainaga raksturošanai. Tas vedina domāt, ka Alūksnes versija par augumu droši vien bijusi senāka un tās iespaidā radusies Andrupenes versija par vainagu. Kaut savā ziņā tā ir pat efektīgāka par "oriģinālu", nepiedienīgais vainaga epitets tur tomēr vēl palicis kā kontaminācija no sākotnējās versijas.

MELNIE MĀKOŅI DAINĀS UN CITU TAUTU TRADĪCIJĀS

Dzejas glezna par melniem negaisa mākoņiem pazīstama arī somugru folklorā, it īpaši karēliešu rūnās un Kalevalā, kā arī starp jakutiem un tungusiem, bet vēl plašāk rumāņu un slāvu folklorā — krievu un serbu (Oinas, 1976). Tur bieži draudīgu karapulku tuvošanās raksturota ar dabas metaforām, kas saistās ar negaisu — melniem mākoņiem, aukām, pērkonu, utt. Tā kādā ingriešu dziesmā par Untamo, kas nāk ar savu pulku izkaut visu sava brāļa saimi, draudīgais ienaidnieku bars salīdzināts ar tumšu mākonī. Šī melnā tūce pie tam nāk kā kulminācijas punkts veselu trīs salīdzinājumu sērijā, kur ietilpst arī migla un dūmi kā citas metaforas lielam, bet attālam karaspēkam:

Kallervoisen vanhin minja
Nousoo aamulla (ylä),
Katso ulos ikkunasta:
Mikä ulkona umakka,
Liekkos sauvu vain sakea
Liekkos pilvi vain pimiä?
Kallervoisen nuorin minja
Katso ulos ikkunasta:
Ei ole sauvu ei sakea,
Eikä pilvi ei pimeä,
Untamoin sota tulepi.

Kallerva vecākā vedekla
Pieejas no rīta augšā,
Paraugās pa logu ārā:
Kas tur ārā tāda *migla*,
Vai tie būtu biezi dūmi,
Vai tā būtu melna tūce?
Kallerva jaunākā vedekla
Paraugās pa logu ārā:
Tie vis nebij biezi dūmi,
Tā vis nebij melna tūce,
Untama pulki šurpu nāca.

Šeit metaforas, kas apraksta draudīgo karaspēku, pieņem izteiksmes formu, ko sauc par negatīvo paralēli jeb negatīvo salīdzinājumu (skat. Viķe-Freiberga, 1995a). Vispirms nāk vai nu apgalvojums, vai jautājums, kas novērotājam it kā liek vienu parādību uzskatīt par citu, tik ļoti abas ir tuvu līdzīgas viena otrai.

Tūlīņ sekojošās rindās tad šis dzejiskais pārpratums tiek novērsts, un raksturojamā parādība ir nosaukta tiešos vārdos. Līdzīga veida negatīvie salīdzinājumi atrodami krievu folklorā, tā grāfa Suvorova pulki pielīdzināti negaisa mākonim (Weiher, 1972, 155, Nr 348) vai cara armija salīdzināta gan ar tūci, gan ar zilu negaisa mākonī:

Tut ne groznaja tuča podymalase,
Čto ne sinee oblako vykatalose

Tā nebija **baisa** tūce kas sacēlās,
Ne zils mākonis kas atvēlās

Vyxodil naš nadežda pravoslavnyj car'.

Iznāca mūsu cerība, pareizticīgais cars.

(Weiher, 1972, 152, Nr 340)

Amerikas igauņu folklorists Fēlikss Oinass (1976) — uzticīgs vecās somu skolas pārstāvis — šo parādību izskaidro kā somugru aizguvumu no kaimiņu slāviem, ņemot vērā, ka krievu vārds mākonis — **tuca** (dialekta variācija no **tuča**) ingriešu dziesmās parādās kā **tuutsa** (**tulliin tuutsa**) un ka šie aizguvumi atrodami tieši apvidos, kas robežojas ar Krieviju. Tādā gadījumā arī dainu **tūces** varētu būt uzskatāmas par aizguvumiem no slāvu tautām, un tādu domu apstiprina apstākļi, ka šis tūces vārds tā dažādās vārdformās "Saules dainās" parādās tikai Austrumlatvijas dziesmās (4737v1 no Vijakas; 27545 no Alūksnes; 38253 no Baltinavas; 48906 no Rēzeknes rajona Gaigalavas; 50844 no Kārsavas un FS740,20000 no Rēzeknes Makašēniem), kā, piemēram:

50844 (Ldz Kārsava)

Voi Diviņ, gara diņa,
Ka *saulītes* naredzēja!
Pazaruodi, tu saulīt,
Kom zam *tyucs* tacādama!

Blakus šīm sešām saules dainām Dainu datu bāzes (1982) apm. 71 000 tekstu kopojumā ir vēl 16 citas dziesmas par tūcēm. Tās visas bez izņēmuma nāk no Latvijas austrumu daļas, kas robežojās ar Krieviju, — 14 pašā Latgalē un pa vienai Lubānā un Alūksnē, kas ir turpat blakus.

Tomēr, aplūkojot šo "tūces dziesmu" saturu, atklājas, ka dzejas gleznas tām visām ļoti tuvu radniecīgas "mākoņu dziesmām" un "debešu dziesmām", kas izplatītas visur citur Latvijā, un ka kodola domas, kas tajās izteiktas, ir neapšaubāmi un raksturīgi "dainiskas," resp., latviskas. Kā visos citos novados, arī Latgalē *melnās tūces* visbiežāk apzīmē kāzu panāksniekus. Bez tam, kā jau agrāk citētajā dziesmā (45571), ja dainās panāksnieki nosaukti par *melniem ļaudīm*, tas darīts kontrastā ar pašu māsiņu kā *skaistu, baltu*, un šis sabiedriskais pretstatījums nostādīts paralēlē kontrastam starp sauli un melniem mākoņiem. Šie pretmeti ir latviešu dainām īpatnēji un raksturīgi, un ne pie somugriem, ne slāviem tos gluži tādā veidā izteiktus neatrodam. Dzejas glezna par naidīgu karapulku

kā negaisa mākonis toties ir sastopama jau Vecajā Derībā: "Tad tu nāksi no savas dzīves vietas, no galējiem ziemeliem šurp un daudzās tautas ar tevi, visi stalti sēdēdami zirgos, lieli ļaužu bari un *mīlzīgi liels karaspēks*. Un tu virzīsies pret manu Izraēla tautu *kā negaisa mākonis*, lai apklātu zemi." (Ecēhiela grāmata, 38:15-16). Ja jau runājam par aizguvumiem, tad iespējams, ka slāviem šī metafora tautas dzejā pārgājusi no Bibeles un somugriem no slāviem, bet tādā gadījumā būtu jābūt drošiem, ka somi nav šo dzejas gleznu pārņēmuši tiešā ceļā no Vecās Derības.

Ir zīmīgi, ka tās daudz retākās saules dainas, kur melni mākoņi parādās kopā ar karapulkiem (ne kāziniekiem), nebūt nav tikai pierobežas dziesmas, kā to varētu sagaidīt aizguvumu gadījumā, bet pierakstītas gan Liepājas (F1805,13791), gan Rīgas (32151) un Jēkabpils (32151) apriņķos. Vēl zīmīgāks ir apstākļi, ka šīs kara un mākoņu dziesmas nemaz nelieto vārdu "tūces", bet gan runā par "debešiem" un "sajauktu gaisu". Nav tāpat ne zīmes no saistības starp leksēmu par tūcēm un domu par karapulkiem, kāda ir atrodamā pie kaimiņu tautām. Bez tam, tais izņēmuma gadījumos, kur dainās tomēr parādās saistība starp karu un mākoņiem, jēdzieniskā saikne ir pilnīgi citāda nekā slāvu vai somugru folklorā. Viena dainu paralēle ir starp kungiem, kas, karu Latvijā sacēlušī, paši aizmūk un paslēpjas Vāczemē (tāpat F1650,4472; F1805,13791), un sauli, kas, sliktā laikā "gaisu sakūlusi", paslēpjas mākoņos. Cita variācija ir par kungiem, kas, karu sacēlušī, "sauca manus bāleļņus" palīgā.

32152 (Rg Suntaži)

Saule, gaisu sajaukuse,
Salien pati *debešos*;
Kungi, karu sacēlušī,
Aiziet paši Vāczemē.

32151 (Jk Sunākste, Nereta, Mazzalve)

Saule, gaisu sajaukuse,
Aizasprieda ozolā;
Kungi, karu sacēlušī,
Sauca manus bāleļņus.

Dzejas glezna par debešiem abos gadījumos nebūt neattiecas uz draudošiem kara pulkiem, bet gan uz attālumu, kas vācu kungus šķir un paslēpj no tāda kara, kas citiem jāizcīna vai jāpanes viņu interesēs. Vienīgi sekojošo dziesmu no vispārējā dainu masīva (ne no "Saules dainām"), ja tā būtu dziedāta ārpus parastā kāzu konteksta, **varbūt** varētu iztulkot kā dzejas gleznu, kas apraksta draudīgu svešu karavīru baru:

43117 (Ldz Kārsava)

Aizguoja *malnas tyuces*
Uļņiciņas galiņā;
Tuos nabeja malnas tuces,
Tī bej sveši malni ļaud's.

Nemot vērā visas citas līdzīgās dziesmas, kur svešie un melnie ļaudis konsekventi vienmēr ir panāksnieki, gribētos apgalvot, ka arī šī dziesma ir kāzu, ne

kara dziesma. Šeit lieku reizi atkal ir jānožēlo, ka, īsās četrpēdītes pierakstot, dziesmu vācēji nav atstājuši pat minimālas norādes par parasto kontekstu, kādā attiecīgā dziesma būtu tikusi dziedāta.

Kopsavilkumā par melno tūču jautājumu: ir iespējams, ka tīri leksiskā līmenī latgaliešu vārds **tyuce** varētu būtu aizguvums no krievu vai baltkrievu vārda mākonim — **tuca** vai **tuča** (kā Milēnbachs un Endzelins to minējuši, 1955, IV:279), kaut šim lietvārdam iespējams arī tīri latvisks atvasinājums no verba **tūkt** (Karulis, 1992, II:434-435). Tūču dziesmu izvietojums tieši gar pierobežu tomēr vairāk atbalsta Milēnbacha un Endzelina viedokli par šī vārda aizgūšanu. Kas attiecas uz melniem mākoņiem kā dzejas gleznu lielam ļaužu pulkam, šī kodolmetafora vispārinātā līmenī ir kopēja slāviem, somugriem un latviešiem un atrodama arī jau Vecajā Derībā. Starpība tomēr ir tāda, ka slāviem un somugriem (tāpat kā Bībelē) mākoņi parasti apzīmē lielu karapulku, kamēr latviešiem tie attiecas vai nu uz panāksnieku pulku kāzu svinībās, vai pat tikai uz atsevišķiem (parasti negatīvi tvērtiem) indivīdiem. Bez tam, mākoņu — ļaužu salīdzinājuma izteiksmes formas dainās ir stipri savdabīgas. Tikai viena Latgales dziesma no vispārējā dainu masīva (tikko kā augstāk citētā 43117) izmanto slāviem un somugriem parasto negatīvo paralēli šai sakarībā, kaut negatīvā paralēle kā tāda dainās vispār ir ļoti plaši izplatīta (skat. Viķe-Freiberga, 1995a). Pārējās dainas lieto latviešiem iemīļoto paralēli un pretstatījumu *saulē* un *mākoņi*. Beidzot — dzejas gleznas ar melniem mākoņiem nav koncentrētas ap pierobežu (kā tas būtu sagaidāms aizguvumu gadījumā), bet ir tuvu līdzīgas visās Latvijas malās, tā liecinot par kopīgu, tīri latvisku dzejas gleznu pūru. Tikai leksēma, kas lietota mākoņu apzīmēšanai dažādos apvidos, var būt atšķirīga — *mākoņi*, *mākuļi*, *debeši* vai *gaisi*, kā nu kurā gadījumā, ieskaitot Latgales *tyuci* kā iespējamu aizguvumu no slāviem.

MIGLA

Migla, kas Latvijas klimatā ir ikdienā bieži piedzīvota parādība, pieminēta 80 saules dainās (no tām 29 dziesmās par teiksmaino Sauli, kas tādā sakarībā tiks aplūkotas citur). Kaut arī migla, gluži kā mākoņi, aizsedz sauli ļaužu acīm, dainu dziesminiekos tā izsauc pavisam citas domas un tēlus nekā melnie mākoņi. Ļoti izplatīta ir formula *miglainā* (*migļajā*, *miglājā*, *migļojā*) *rītiņā*, bet dziesmas, kurās tā parādās, ir saturā ļoti dažādas un tematiski neviengabalainas. Kā fiziska parādība migla, līdzīgi rasai, nereti paceļas tieši vakarā, pēc saules rieta, kamēr rīta saule to atkal "nodedzina", ko daina izsaka ar dzejisko metaforu par miglas vainaga noņemšanu:

2865 (Lp Bārta)

Visi porvi vakarāja
Miglu laida pasaulē;
Lec, *saulīte*, šorit agri,
Noņem migli vainadziņu.

Migla uztverta ne tik daudz kā saules polārais pretstats, bet drīzāk kā saules alternatīva, kur brīžam valda viena, brīžam otra, katra ar sev raksturīgām nodarbībām, bez krāsas nosvēšanās vienai vai otrai par labu:

30341 (Vlk Sinole)

Kas varēja gudrāks būt
Par bitītes gudrumiņu?
Saulītē ziedus nesa,
Migliņā darināja.

Bites, kā zināms, saulainā laikā ievāc nektāru un ziedputekšņus, bet miglainā vai bezsaules laikā rosās pa stropu. Daina te uzsver bites apbrīnojamās spējas darīt ko vienādi lietderīgu neatkarīgi no valdošiem laika apstākļiem. Bitei līdzīga gudriba un līdzīgas pielāgošanās spējas piedēvētas arī dainu sievietei, pie tam ar tiem pašiem ziedu plūkšanas un vainaga darināšanas dzejas tēliem:

6005 (Jk Sēlpils)

Migliņā, rasiņā
Plūču zaju dābuliņu;
Saulītē sēdēdama,
Vaiņaciņu darināju.

Dzīlākā doma abos gadījumos ir par rīcībām, kas nav viena par otru mazvērtīgākas, bet tikai jāpielāgo attiecīgajiem laika apstākļiem. Tā, piemēram, ja novītais dedestiņu vainags saulē vizēs un miglā mirdzēs, tad cilvēka roku darbs un nostāja ir svarīgāki par laika apstākļu maiņām (5843). Pati pielāgošanās ne vienmēr ir tikai praktiski motivēta, tai var būt arī izteikti estētiskas vai pat maģiskas pieskaņas, kā tas ir ar katrā dienā sedzamo citas krāsas villaini:

29067 (Md Lubāna)

Audzē, Dievs, man aitiņas,
I baltās, pelēkās,
Man vajaga villainišu
I balto, pelēko:
Baltās segšu saulītē,
Pelēkās migliņā.

7412 (Dv Krustpils)

Aud, māmiņa, vilnānīti,
Aud balto, pelēko:
Balto sedzu saulītē,
Pelēko migliņā.

Ja tikko kā citētajos piemēros bija saredzama vai nu loģiska notikumu secība (vispirms ziedu saplūkšana, tad vainaga darināšana), vai kāds kopējs elements (villaines, kas ir vai nu vienā, vai citā krāsā), tad tā pati vienlīdzības paralēle starp miglu un sauli var attiekties arī uz divām savā starpā pilnīgi nesaistītām darbībām — kā govju ganišana un siena ievākšana:

29302 (Rg Pļaviņas)

Miglinā, rasiņā
Gāju teliš' paganīt,
Siltajā saulītē
Bāliņam siena kast.

Arī starp "vīriešu dziesmām" sastopams līdzīgs nolīdzinājums starp miglu un sauli, šoreiz saistībā ar atbilstoši vīrišķīgiem dabas tēliem — vilku un vanagu. Kā redzams sekojošā dziesmā, puīši miglu uzskata par vienu no dabas dotumiem starp daudziem citiem, ļoti filozofiski pieņemot, ka katram apstāklim vai lietai ir sava vieta un noderība (skat. arī 12677; 30205):

42118 (Vp Ugāle)

Vilkam tik miglains laiks,
Vanagam saul(e)s gaiss;
Zaķīšam za|(a) zāl(e),
Puišam dai|(a) māt(e)s meit(a).

Šī pēdējā dziesma ir neparasta ar to, ka tajā nav redzams parastais 2+2 rindu jēdzieniskais sadalījums starp dabu un cilvēci, bet gan 3+1 sadalījuma modelis, kur no četriem paralēliem rindu pirmajiem vārdiem trīs atsaucas uz dabu ("vilkam", "vanagam", "zaķīšam") un tikai pēdējais ("puišam") uz cilvēci. Interesanti arī, ka pirmie divi plēsoņas ir ne tikai latviešiem, bet arī citām tautām pazīstami kā precinieku simbols, kamēr zaķis kā plēsoņu upuris un bailīgs dzīvnieciņš pēc sava rakstura šādā sarakstā neiederas. Tai pašā laikā zaķu un trušu spējas ātri vairoties ir visiem labi zināmas, un iespējams, ka simboliskā sakarība šeit meklējama auglības simbolikā, kas precību dziesmām tad būtu piemērota.

Vienlīdzības attiecība starp sauli un starp miglu daudzos gadījumos kļuvusi ļoti formuliska un stilizēta, kā sekojošā garākā precību dziesmā. Vispirms jau tur rožu un magonišu sēšana veido vienu stereotipizēti savienotu vārdpāri, līdzīgu tam, kāds atrodams nedēļas dienu dziesmās (*Pirmo dienu rozēs sēju, Otro dienu magonītes*). Tikpat stereotipizēta šķiet dzejiskā paralēle starp šo puķu ravēšanu miglā un saulē, kas it kā izskaidro un attaisno, kāpēc rozēs būtu ravējamas miglainā rītā, bet magones pusdienas saulītē:

14538v8 (Jg Džūkste)

Tais', bāliņi, divi dārzi
Gaŗām tavu glāžu logul
Vienā sēšu raibas rozēs,
Otrā raibas magonītes.
Raibas rozēs ravējamas
Miglainā ritiņā,
Lai nelūza rozēm zari,
Lai ziediņi nenobira.

Magonītes ravējamas
Pusdienā, saulītē.
Magonītes ravējot,
Piejāj tautu pilna sēta.....

Maz domājams, ka *raibās rozēs* (vai *kāršu rozēs*) un *raibās magones* te būtu izprotamas kā izraiboti individuāli ziedi, šī iestingusi formula droši vien raksturo daudzkrāsaina puķu dārza vispārēji raibo kopiespaidu. Kas attiecas uz magoņu ravēšanu pašā pusdienas saulē, tad ļoti jāšaubās, vai tas atbilst praktiskiem dārzkopības principiem. Šis mazliet samākslotais kontrasts vienkārši ir bijis vajadzīgs, lai tālāk attīstītu abu puķu paralēli sākuma rindās un lai varētu turpināt runāt par rožu un par magoņu ravēšanu! Galvenais iespaids, kas šeit panākams, būtu tāda pievilcīga žanra aina, kur meitene ar nolūku sevi valdzinoši parāda ziedošā dārzā, raibu puķu dekoratīvi apņemta un ielogota, tieši tai kritiskā brīdī, kad tautas pēc viņas sajājušas sētā...

Prētēji visām šīm dziesmām, kur saule un migla ir nostādītas kā savstarpēji vienlidzīgas, maģiskās pareģošanas kontekstā migla, kas aizsedz sauli, ir uzverta kā nelabvēlīga. Tā miglains laiks kāzu rītā spēlē to pašu lomu, ko citi sliktā laika paveidi tādā svarīgā dzīves pārejas brīdī. Kopā ar mātes asarām migla te nevēstī neko labu turpmākai dzīvei tautās:

17283 (Vp Ventspils)

Kāda būs šī dieniņa?
Miglodama saule lēca;
Kādu mūžu es dzīvošu?
Māte vada raudādama.

Arī miglains laiks dzimšanas brīdī iztulkots kā iespējams sākuma maģijas pareģojums visu mūžu dzīvošanai "kā pa miglu", kur arī pieņēmums, ka tāda dzīve neko labu vis nenozīmē. Migla tādā gadījumā spēlē izteikti negatīvu lomu, kā aktīva barjera, kas ir aizklājusi saules labvēlīgos starus un nav ļāvusi tiem sniegt pietiekošu svētību tai brīdī dzimstošajam bērnam:

54998 (Ldz Mērdzene)

Varbyut sauleitis nabeja,
Kad es dzymu mameņai.
Par tū mun vyss myužens
Kai pa myglu ļuodzeivoj.

Līdzīgā veidā šķiet iztulkojama mazliet neskaidrā dziesma, kur mātes pūles, meitu audzinot, izrādās, bijušas veltīgas, jo tā ir izaugusi neatbildīgam un dauzonīgam delverim par līgaviņu. Tādā gadījumā arī saules tecēšana pa miglas

rītu nebūtu nekādu labumu devusi, tāpēc ka tā ir bijusi miglas aizklāta. Kaut saistība starp miglu un likteni šeit nav tikpat skaidri izteikta kā iepriekšējā dziesmā, arī šeit netieši varētu domāt, ka miglas vāli ir uztverti kā siena, kas traucējusi saules labvēlīgiem stariem iespaidot jaunās sievietes nolemtību:

22892 (Rg Sigulda)

Bij *saulīte* tecējusi
Miglainā rītiņā;
Bij māmiņa auklējusi
Delveņam līgaviņu.

Vēl citā gadījumā migla, ko saulīte "paņem" no avota lejiņā (cik zinātniski precīzi novērots!), nostādīta paralēlē aprunāšanai, kam tematu ļaudis "paņem" no sērdienītes, tas ir, no jaunas meitenes bez aizstāvja sabiedrības priekšā. Migla arī šai saistībā iegūst negatīvas konotācijas, jo aprunāšanas radītā neslava nu arņem bārenīti kā Jauna migla un apslēpj viņas labo slavu:

4806 (Kld Kabile)

Kur *saulīte miglu* ņēma,
Kā avota lejiņā;
Kur ļautiņi runas ņēma,
Kā no manis, sērdienītes.

Tomēr citkārt pat tur, kur migla parādās kā saules apslēpēja, kā sekojošās dziesmās, doma nav tik daudz par pazušānu un iznikšānu (kā tas bija melno mākoņu gadījumā), bet, taisni otrādi, ir uzsvērts priekšstats par saules turpināto klātieni arī tad, kad tā nav acīm tieši saskatāma. Migla te ir kaut kas pamatā nepastāvīgs un tikai mājīgi negatīvs — migla ir kļuvusi par virspusīgo šķituma plīvuru, kas mājīgi acīm sedz lietu patieso būtību, kamēr saule pati pārstāv dziļāko īstenību. Saule, kas tikai īslaicīgi miglas aizplīvurota, šeit ir kļuvusi par apliecinājumu Dieva visu redzošajam un visu zinošajam prātam, kā arī Dieva mīlestībai un žēlastībai pret cietējiem, apspiestajiem un dzīves pabērniem:

38260 (Md Prauliena)

Šķiet saulīti netekam
Migļajā rītiņā;
Šķiet Dieviņa neredzot,
Kas otram žēl darij'.

38249 (Ab Baltinava)

Nabij saule nalākuse
Myglajā reitiņā.
Nabij Dīvs nažālovs
Buorinišu, bez māmines.

Tā pati formula un tā pati doma par sauli, kas turpina tecēt, kaut arī miglainā rītā tā acīm nav saredzama, interesanti izmantota kādā sešrindē par sērdienīti, kam Jaunas mēles pareģojušas, ka neviens negribēšot to ņemt sev par sievu:

5206 (Lp Rāva)

Sak' saulīti netekam

Miglojāi rītināi;

Sak' tautiņas nejājam,

Ka es augu sērdienīte.

Tek *saulīte* vizēdama,

Jāj tautiņas dziedādamas.

Glūži kā saule turpina spīdēt arī aiz miglas plivuriem un beidzot iznirst vizēdama tad, kad migla ir izklidusi, arī ļaužu ļaunie pareģojumi izklist kā migla un beigu beigās nepiepildās. Ļaudis paši savā skopumā iedomājas, ka visi citi ir tādi paši kā viņi, un kladzina, ka nabaga sērdieni bez pūra neviens negribēs precēt. Bet, lūk — dzīves īstenība pierāda pretējo un sērdienītei precinieki jāj dziedādami!

Līdzīga glezna ir izmantota arī — tā teikt — pretējā virzienā, attiecībā uz pretējo dzimumu, kur nabadzības dēļ noniecinātās sērdienītes vietā ir stājies nabadzīgs, nožēlojama paskata puisis. Tur meita nevadās vis no tagadējā izskata, lai izvērtu puisi kā precinieka vērtību, bet gan ar apbrīnojamu pašāvēību un optimismu spēj saskatīt nākotnē iespējamu bajāriņu (var. bagātnieku) pat šķietami bezcerīgā kandidātā. Vairākas Kurzemes dziesmas te lieto nešpetni izteismīgo izteicienu par "plūškataini" vai "pluška tēva dēlu", vai "pluška puisī" (10365v1), epitetu, ko mūsu dienās mēs attiecinām vairs tikai uz suņiem (kaut arī dažs labs mūsaiķu puisis tāpat vēl tādu apzīmējumu būtu pelnījis). Pluškainis vai pluskatinis vispirms ir tāds ar savēlušamies un izspūrušiem matiem, kā noplucis suns ar garu spalvu, bet Lesjaskurzēm tas apzīmēja arī tādu ar nodriskušām vai kan-karainām drēbēm, vai pat tādām, kas neglīti nošļukušas kuļājās pa kājām (skat. Milenbachs un Endzelins, 1955). Puisa pluškataināis paskats te cerīgi pieņemts kā virspusīga un būtiski nesvarīga īpašība, ko ar laiku varētu atvietot kas spožāks un labāks, gluži kā saule atspīd pēc miglas vāliem. Tuvu līdzīgais variants par rasu te sniedz attiecīgi piemērotu niansi: tā kā rasa ir īslaicīga parādība, rasā izmirkušajam ir labas izredzes uz drīzu izkaltēšanos saulītē, tāpat kā šodien nožēlojamam ir (cerams!) labas izredzes nākotnē kāpt uz augšu pa sabiedrības kāpnēm:

10365 (Azp Alšvanga)

Nebēdāju *miglas rītu,*

Ne ar pluška tēva dēlu;

Pēc miglīņas saule spīd,

No plušķīša bajāriņš.

9787 (Kld Kabile)

Es neraugu pluškutaiņu,

***Rasiņā* nomirkušu:**

No rasiņas saule lēca,

No plušķīša bajāriņš.

Tiem, kas dzīvo lielāku ūdeņu — upju vai ezeru — malās, dainas ironiski pieraksta prieku par rīta miglu kā sava veida sabiedroto — tie var atļauties aizgulēties, ar parocīgo aizbildinājumu, ka saullēkts ir bijis miglas apslēpts (skat. arī 6694 (Rg Ķēči); 30981 (Md Liezēre); 52178 (Dv Medņi)):

30981v1 (Lp Bārta)

Kas kait man nedzīvoti

Ezeriņa maliņāi?

Ezeriņis miglu laida,

Gul' līdz saule launagā.

Viena dziesma to pašu domu izsaka, miglas vārda pat nepieminējusi, bet lietojot fonētiski līdzīgo "mīgaļas" (miegaļas) apzīmējumu snaudūjai un ilgai gulētājai. Domai tomēr jābūt tai pašai, jo ne jau ezers pats aizsedz sauli, bet gan migla, kas ceļas no tā ūdeņiem:

6694 (Rg Kēči)

Aiz upītes laba dzīve

Laiskajāmi meitiņām:

Ik rītiņa migla kāpa,

Neredz saules uzlecām.

39515 (Ab Viļaka)

Migajai, snauda jai

Lab(i) dzeivuot aiz azara:

Ni redz saules uzlacūt,

Ni dzierd gaiju padzīdūt.

Gulēšana līdz saules lēktam te skaidri attēlota kā slinkuma pazīme, un gulēšana līdz launaga laikam (šeit, domājams, launaga izpratnē kā pusdienas laikam), kas minēta Bārtas dziesmā, noteikti būs tikai dzejisks pārspilējums. No citām dziesmām zināms, ka puisis lielās ar to, ka līdz saulei tam kumeliņš jau ir paguvjis nosvīst un meitām noteikti bija roku maltuvē mālis jāsamaļ jau pirms saules. Ja, saulei lecot, meita vēl nebija paguvusi brāļa maltuvi atstāt, tas savā laikā skaitījās tik liels kauns, ka tai jācer uz miglas rītu, lai neredzēta no turienes izlavītos:

8114 (Rg Suntaži)

Man saulīte uzlēkusi

Bāleliņa maltuvē;

Cel, Dieviņ, miglas ritu,

Lai neredz izejot!

Tā īsti negatīva migla kļūst galvenokārt savā tīri fiziskā nozīmē, saistībā vai nu ar agra rīta, vai miglainas dienas aukstumu, drēgnumu un slapjumu. Tādā gadījumā migla kā dabas parādība sāk pietuvoties vai nu sīkam lietutiņam, vai rīta rasai, kā izteicienā par miglu, kas raud asariņas pirms saules lēkta (F669,32, skat. nodaļu par silto sauli).

Visiem labi pazīstama ir dziesma "Migla, migla, rasa, rasa, Man pazuda kumeliņš". Tai ir arī variants precību dziesmās, kur puīša vietā dzied meita un kumeļa vietā pazaudētais ir vainadziņš (līdzīgi 24601v1):

24437v1 (Lp Rāva)

Migla migla, rasa rasa,

Tu man laba nedarīji:

Rasāi manas kājas sala,

Miglā zuda vainadziņš.

Saulītē ieraudzīju

Tautu dēla rociņā.

Ja šī dziesma būtu izprotama burtiski, tad tā būtu ļoti sena, no tiem laikiem, kad meitu zagļi tik tiešām izmantoja miglas aizsegu, lai meitas nozagtu un ar varu aizvestu sev līdz. Vēlākos laikos tomēr tos pašus tekstus varēja alegoriski pielāgot gluži parastām kāzu svinībām. Iepriekšējās sešrindes pēdējās rindas citos variantos veido neatkarīgas četrīndes par to pašu vainaga zaudēšanu. Divu vien vārdu izmaiņa katrā versijā rada radikāli atšķirīgi ainu. Sekojošā Ezeres dziesmā vainagu *noņem* normāls un godīgs tautu dēls, un tur tād galvenais būtu — pārsteiguma moments, kur ligava izsaka teatrāli mākslotu izbrīnu par to, kā viņa it kā negaidīti nokļuvusi sievas godā. Otrajā piemērā darbības vārds *noraut* pieņem negatīvu brutalitātes pieskaņu, ko vēl pastiprina apgalvojums, ka vainags ir nonācis tieši *neveikļa* rociņā. Pārsteigums šai pēdējā gadījumā no mākslotas pozēšanas jau ir pārvērties traģēdijā:

24601 (Lp Ezere)

Migliņā neredzēju,
Kas *noņēma* vaiņadziņu;
Saulītē ieraudzīju
Tautu dēla rociņā.

24601v2 (Rg Kēči, Pļaviņas)

Migliņā neredzēju,
Kas *norāva* vainadziņu;
Saulītē ieraudzīju
Neveikliša rociņā.

Vēl citā plāksnē miglu šeit (sevišķi Rīgas apriņķa dziesmā) varētu iztulkot kā sava veida neprāta, prāta apmigošanās vai īslaicīgas (un vēlāk nožēlotas!) aizraušanās metaforu, jo meita miglā *neredz*, kāds isti ir tas cilvēks, kas viņas vainagu noņēmis. Tikai vēlāk, ilgākas pieredzes gaismā, viņai atveras acis, un tikai tagad tā apjēdz un *ierauga*, ka viņas vaiņags pa šo apmigtotās aizraušanās laiku nokļuvis *neveikliša* rociņā. *Saulīte* tādā gadījumā te pārstāvētu veselā saprāta gaismu — skaidras uztveres un arī sprieduma spējas.

Cits motīvs — par vakara miglu, kad rasa bira vainagā — jau pats par sevi ir stipri miklains (lai neteiktu — miglains) un iespējami varētu saistīties ar vainaga seksuālo simboliku. Tomēr šķiet, ka sekojošā dziesmā runa ir par labi pazīstamo aizliegumu nestrādāt pēc saules vakarā. Tas būtu atgādinājums brāļiem savu māsu līdz ar sauli laist mājās no lauku darbiem, neskatoties uz to, ka vasaras krēslā būtu iespējams pastrādāt arī vēl krietni pēc saules rieta:

973 (Rg Ikšķile)

Laidiet, brāļi, sav' māsiņu
Ar saulīti sētiņā:
Vakars nāca, miglu meta,
Rasa bira vaiņagā.

Vienā interesantā gadījumā kumeļš "met miglu", jo aiz liela ātruma tam sviedri izgaro un gaisā kondensējas kā dvaša vēsā laikā, līdzīgi kā izteicienos par sniegu vai dubliem, ko tas aiz liela ātruma mestu kamanās. Tā ir viena no daudzajām dziesmām, kas apdzied precētas sievas ciemošanos savās dzimtajās mājās jeb "brālīšos", kur tā aizkavējusies ar mājās braukšanu pēc saules rieta.

Katrs, kas reiz mūžā būs ratos kratīties pa negrantētu meža ceļu bezmēness naktī, noteikti novērtēs šai dziesmā izteikto domu par steigšanos mājās, kamēr vien kāds mazumiņš no rieta blāzmas būtu vēl palicis:

26673 (V, K, Z)

Sen saulīte nogājuse,
Es vēl sēržu brālīšos.
Nu bij tautu kumeļam
Miglu mest pakajā.

Citas dziesmas par sauli un miglas mešanu šķiet stipri vien saistītas ar mitoloģiskiem priekšstatiem. Tās ir dziesmas ar divrindu formulu Tur saulīte miglu meta, Vai bij ziema vai vasara, kas jau aplūkotas saistībā ar gada laikiem grāmatā "Hronoloģiskā saule":

33885 (Md Cesvaine; V, K, Z; Dv Krustpils)

Ozols auga Daugavā
Ledainām lapiņām;
Tur Saulīte miglu meta,
Vai bij ziema, vai vasara.

Raksturīgā kārtā, blakus tādām dziesmām, kā šai pēdējai (arī 33886), kur vēl nav simtprocentīgi skaidrs, vai tā ir fiziskā vai teiksmainā Saulīte, kas tur meta miglu, citiem variantiem ir skaidri mitoloģiskas otrās puses: Tur Saulīte jostu kāra, Saules meita vainadziņu (F1838,2584). Tas apstiprina domu, ka arī ozoliņš ar ledainām lapiņām te nav parastais koks, bet gan Visuma ass, kas aug mītiskās debesu Daugavas vidū.

Arī tās nedaudzās miglas dziesmas, kur uzsvērti estētiska dabas glezna ir izvēsta pa visu četrrindi (bez paralēles no cilvēku dzīves), nemanot saplūst ar teiksmainās Saules dziesmām (skat. arī F1552,6635):

54954 (Azp Alšvanga)

Saule brauca miglu dzīt
Uz sudraba kalniņiem;
Uz sudraba kalniņiem,
Uz dimanta ezeriem.

Kādā Joti gleznainā precību dziesmā puisis, kas atjājis sievas lūkoties, dzejiiski apraksta, kā viņš līdz šim mājām nokļuvis. Viņš izjājis tik agri no rīta, ka migla vēl klāj ceļu, kas simboliski pasvītro, ka, sievu lūkojot, viņš dodas pretī nezināmajam:

29301 (Azp Cīrava; Kld Kabile)

Migliņāi es atklīdu
No labim ļautiņiem,
Saule manim ceļu rāda,
Rasa dzirda kumeliņu.

Kaut viņa ceļš varbūt bijis miglā tīts, tas pats nav sakāms par precinieka paša izcelsmi — viņš nāk no labiem ļaudīm, ne kaut kādiem nezināmiem salašņām vai iznīreļiem! Bez tam visa daba jaukā saskaņā ir pašķirusi tam ceļu — saule parādījusi virzienu, kurp doties, un rasa atspirdzinājusi kumeliņu, kas viss ļauj pareģot viņa uzdevumam laimīgu izdošanos. Tā ir dramatiska aina, kas veiksmīgi ieskicē garāka vēstījuma pašu sākumu: dekorācijas ir uzstādītas, dialogs ir uzsākts. Pēc seno precību rituāla scenārija šim precinieka teiktajam tekstam būtu sekojusi atbilstoši dzejiska atbilde no mājinieku puses.

Ļoti skaisti savdabīgs, ar zināmu mistisku piekrāsu ir dainu motīvs par miglu kā plivuru vai aizsegu, kas jaunu meitu pasargā no līgavu zagļiem vai arī no nevēlamām vai sīvām tautām. Tas tekstuāli tā izteikts kādā citā Aizputes dziesmā no vispārējā dainu masīva, kur sargājošās miglas pretstats ir nodevīgā rasa, jo pēc rasā redzamām pēdām līgavu zagļiem būtu viegli meitu atrast un notvert:

13340 (Aizputē)

**Bieza migla man patika,
Rasa manim nepatika:
Migla mani pasargāja,
Rasa deva tautietim.**

Migla ne tikvien pasargā meitu no līgavu zagļiem, bet arī palīdz izbēgt no agresīviem, uzbāzīgiem un nevēlamiem preciniekiem. Ja meita pati vēl neļūtas gatava iziet tautās, tās vainags maģiski apmiglojas sīvu tautu priekšā un tikai drošībā, brāļu klātbūtnē, var atkal atspīdēt visā savā saules spožumā:

5768 (Lp Rāva)

**Ailu manis vainadzīņš
Pa manam prātiņam!
Kad ieraugu sīvas tautas,
Ielīgoja *migliņāi*:
Kad ieraugu bāleliņus,
*Spīd saulītes spožumāi.***

Migla kā slēpēja šeit ir sabiedrotā — kaut gaisīga un it kā nereāla, tā rada vēlamu sienu, kas jaunas meitas nevainību pasargā no rupjiem uzbrukumiem vai nevēlamām sabiedriskām saistībām. Simboliski migla te spēlē to pašu sievietes tikumību sargājošo lomu kā plāna auduma plivurs (krēdemnon) Homēra epos (skat. Nagler, 1974), kur labdzimusi un tikumīga sieviete, kā Penelope, nekad publiski neparādās bez plivura pār galvu un bez divām kalponēm vai pavadonēm, kas to sarga un ierāmē katra pie saviem sāniem (gluži kā sieviešu trijotnes daudzās Džemmas Skulmes gleznās!).

No šī priekšstata ir tikai viens solis līdz Imanta Ziedoņa "Poēmā par pienu" simboliski paplašinātam motīvam, kur, "sargā priedi miza / sargā bērzu — tāss

baltu baltu dvēselīte /ar migliņu aplaidās". Dainu ganītāja tur ir vispārināta par visu tautu, sveši ļaudis izprotami šī vārda burtiskā nozīmē, un skaidri izteikta garīgā prasība pēc savas esības un identitātes robežu noteikšanas un nosargāšanas:

**Svētu rītu ganos dzinu,
Miglu tīnu kamolā;
Kā ieraugu svešus ļaudis,
Ar migliņu aplaidos.**

(I. Ziedonis, 1977:152).

2. NODAĻA

SAULE UN NOKRIŠŅI: RASA, LIETUS, SNIEGS UN SALŅA

Ikdienas sarunu valodā īsti slikts laiks parasti saistās ar nokrišņiem — lietu vai sniegu, kad saule ne tikvien ir paslēpta aiz mākoņiem, bet nokrišņi paši ir nepatīkami auksti un slapji. Šai nodaļā aplūkosim ne vien lietu un sniegu, bet arī rasu un salnu, kas ar savu aukstumu un slapjumu tiem ir radniecīgas un kā tādas veido dabīgus pretstatus siltajai saulei. Tomēr arī šie nesaules paveidi nav vienmēr uztverti tikai kā vienkārši siltās saules pretstati. Līdzīgi kā tas bija ar miglu un mākoņiem, semantiskie sazarojumi starp sauli un nesauli kā nokrišņiem var būt visai dažādoti un dažkārt pat pārsteidzoši.

RASA

“Saules dainu” masīvā rasa pieminēta 90 dziesmās, no kurām 31 pieder pie teiksmainās Saules un šeit netiks aplūkota. Kaut rasu kā tādu šeit esam ierindojuši starp laika apstākļiem, rita rasai dainās piemīt arī izteikti hronoloģisks aspekts, tā ka zināms skaits rases dziesmu ir jau apskatītas kopā ar sauli kā debesu pulksteni. Rasa zemi klāj agri no rīta un vēlāk saulītē ātri vien nožūst, tamdēļ tādi izteicieni kā *vēl rasīna nenogāja* (33633) ir tieši dzejiski sinonīmi agram rītam. Kad vīra māte mudina aizgulējušos vedeklu nākt tai līdz uz druvu, jo ir jau stipri vēls, tas izteikts ar vārdiem: *Jau rasiņa nobirusi, Jau saulīte gabalā* (22669 un var.).

Vairākās garākās dziesmās par puisī, kas iejūdzis raibu zaķi rakstītās kamanās un ar tām nobrauc līdz prūšu robežām, puisis izaicina meitu māti uzminēt, kur viņa apbrīnojamais kumeliņš bijis audzināts. Meitu māte tik tiešām to arī nespēj ne par kādu naudu — maksā tai simt marku par pareizu uzminēšanu vai kaut divi simti. Raibais zaķis, protams, ir mežā audzis, atvasēm ēdināts un rīta rasu dzirdināts, resp., audzis mežonīgā savvaļā, nevis stalli kopts un barots, kā tas būtu ar zirgu. Rīta rasi kopā ar pārējiem dabas elementiem šeit rotaļīgi stājusies parasto un prozaiski sagaidāmo civilizētās vides elementu vietā. Raibais zaķis kā kumelja pasakains atvietotājs savukārt pievienojas veselai rindai citu negaidītu dzīvnieku, ar ko dainu precinieks dodas sievas lūkoties:

13254 (Vlk Zvārtava)

— Kuras zemes tu, puisīti,
Kur audzēts kumeliņš?
— Atmin', meitu māmulīte,
Simtu mārkū aizmaksāšu.
— Maksā vēl otru simtu,
Tad nevaru atminēt.
— Mežā audzis kumeliņš,
Atvasēm ēdināts,
Atvasēm ēdināts,
Rīta rasu dzirdināts,
Rīta rasu dzirdināts,
Egles skujū nosukāts.
Pats es augu tīrumā
Pie tēviņa, māmuliņas.

2298v2 (Vlk Trapene)

Meitu māte brīnījās,
Kuras zemes tas puisītis!
Kuras zemes tas puisītis
Ar tik daiļu kumeliņul
— Stalts man auga kumeliņš,
Rīta rasu dzirdināts,
Miežu asniem ēdināts,
Egles skujām noslaucīts.

Rīta rasi bieži parādās vienlīdzīgā pāri ar miglu, kā jau to redzējam pie miglas dziesmām, kas arī gluži labi atbilst dabas apstākļiem. Ļoti agri rīti pat vasarā var būt drēgni un vēsi, tā ka ganu meita, kas ilgojas pēc lecošās saules un tās siltuma, priecājas par saulei līdzīgajiem purenes spilgti dzeltenajiem ziediem:

29303 (Rg Sidgunda)

Miglinā, rasiņā
Ziedēj' zelta purenīts;
Gana meita ieraudzīja,
Škiēt saulīti uzlecot.

Tur, kur rasa attiecas tieši uz meteoroloģiskiem (nevis hronoloģiskiem) laika apstākļiem un piesaukta pretstatā saulei, tā parasti ievietojas negatīvā vērtību polā, pretī saulei kā pozitīvai — kā pazīstamajā divrindes formulā — kur abas laba nedarīja:

29293 (Kld Lutriņi)

Liela migla, liela rasa,
Tā man laba nedarīja:
Miglā sauli neredzēju,
Rasā mirka villainītes.

Rasas zīmīgākās īpašības ir tās aukstums un slapjums, kas dainās ir izceltas kā ļoti nepatīkamas un par ko dziesmas dažādās variācijās sūdzas, gan uzsverot rasas aukstumu: *Rasāi manas kājas sala* (24437v1; 39040), gan citas neērtības. Te jāatceras, ka senos laikos darba diena sākās ne tikai ar sauli, bet jau pirms tās, un ļaudīm nebija tādu apavu kā mūsu dienās, tā ka rasas aukstumu un slapjumu tie dabūja izjust daudz ilgāk un tiešāk. Kā to vēl redzēsim nodaļā par silto sauli, sveša māte svešu bērnu dzen ganos rīta agrumā, slapjā rasā, bet pati savu bērnu — tikai uz vakaru, siltajā saulītē (4277). Saule tomēr ne vienmēr ir labāka par rasu, un arājam karstā saule ir tikpat grūti panesama kā rasas slapjums: *Dienu saule svilināja, Nakti rasa mircināja* (49910). Rasa aizkavē arī tādas vaļasprieka nodarbības kā rožu dārza izravēšana, ko meita citādi būtu spējusi paveikt jau pirms saules lēkta:

6430 (Vlk Gaujiņa)

Ai tu liela rīta rasa,
Kam tu mani aizkavēji?
Es būt' savu rožu dārzu
Bez saulītes izravējsi.

Negatīvas asociācijas izraisa arī tāda rasa, kas pārāk ilgi nenožūst, neskatoties uz to, ka saule jau ir pacēlusies diezgan augstu debesīs. Tā izraisa ārkārtīgi koncentrētu un trāpīgi izteiksmīgu paralēli no sadzīves jomas:

23753 (R Kastrāne)

Gan jau augstu saule lēca,
Tāpat rasa ielejā;
Gan jel mīļi es dzīvoju,
Tāpat riebu tautiņām.

Precēta sieva te sūdzas par saviem vīra radiem, kam pat ar vislielākajām pūlēm un ar vismīļāko dzīvošanu nav iespējams izpatikt. Lai ko un kā viņa arī darītu, viņa "riebs tautiņām": viss viņiem kritīs uz nerviem, viss viņu acīs būs nepareizi, un visu tie kritizēs. Jaunā sieva nevar un nevar šo dziļi iesēdušos naidu atsaldēt, gluži kā saule nespēj nožāvēt rasu pašās dziļākās un ēnainākās ieplakās.

Kāda ļoti neparasta, nezināmā vietā pierakstīta dziesma šķiet runājam par tauru medībām, kaut tauri nu jau vismaz trīssimt gadu kā ir izmiruši. Taurš šeit it kā paskaidro, ka var atļauties gulēt saulītē, tāpēc ka pēc saules lēkta un rasas nobiršanas suņi vairs tik labi nevarēšot tam pēdas sadzīt. Vai tas tik tiešām atbilst īstenībai, par to būtu jāspriež medniekiem un medību suņu pazinējiem:

2318 (V, K, Z)

Tauri, lauri, litaurīti,
Kam gulēji saulītē?
Saule lēca, rasa bira,
Suņi pēdu nepazina.

Rasa dainās tomēr nav vienmēr uztverta tikai kā slapja un auksta, tā var izraisīt arī pavisam citas asociācijas. Kā pārejoša parādība, kas nokrīt pa nakti, bet tad atkal nožūst rīta saules siltumā, tā var simbolizēt filozofiski rēno un mierinošo domu, ka katrai lietai ir savs piemērots laiks, kam nemaz nav vēlams mēģināt aizsteigties priekšā:

41086 (Dv Krustpils)

Nepļauj miežus rasīnā,
Gan jau laika saulītē:
Neej jauna tautiņās,
Gan jau laika mūžiņā.

Rasai un saulei katrai var piemist sava gluži praktiska priekšrocība, kā tas redzams sakarā ar dabīgi krāsotas dzijas kodināšanu:

7138 (Rg Ķēči)

Sarkanīte, madariņa,
Pašas divi ietaļiņas;
Viena koda saulītē,
Otra rīta rasīnā.

Šeit laimīgā kārtā pie dziesmas pieraksta ir izskaidrots, ka ar sarkanēm krāsotus dzīparus kodina, tos izkarot saulē, kamēr madarās krāsotus izliek rīta rasā pirms saules, jo saulē tie plūk. Ņemot vērā, cik ļoti sarežģīta var būt dziju krāsošana ar dabīgām krāsām (skat. par to I. Madres jauko grāmatu, 1990), šī

dziesma līdzinās skaitāmiem pantiņiem, kas ar ritmiskā salikuma palīdzību ļauj labāk iegaumēt un atcerēties dažādus lietderīgus un prātā paturamus darba paņēmienus.

Blakus rasai kā praktiski izmantojamai dabas parādībai atrodam arī brīnumaino zelta rasu, kas cieši saistīta ar motīvu par saulītes rotāšanos Jāņu rītā (skat. nodaļu par gadskārtas svētkiem "Hronoloģiskās saules" sējumā). Tā ir pārdabīgu īpašību apdvestā rasa, kur aitiņas mazgājas un ļaudis pēc sena ticējuma nomazgā seju, lai iegūtu no saules veselību un skaistumu (skat. arī 54282; 54260; F116,8476):

F1341, 20159 (Dv Vīpe, Medņi)

Jāņu rītu zelta rasa,
Tad saulīte rotājas:
Drīzi zila, drīzi zaja,
Drīz sarkana vizuļo.

Pāris dziesmās saules spēks, rīta rasu žāvējot, ir īpatnēji salīdzināts ar jauna cilvēka spējām nereaģēt uz pretējā dzimuma pārstāvja skaistumu. Vienā versijā (no Saldus) puisis mēģina citiem iegalvot — vai vismaz pats sev iestāstīt —, ka lielīgas meitas skaistums ne mazākā mērā neesot viņa ievēribas cienīgs (vai varbūt tamdēļ, ka tas ir tikpat īslaicīgs kā rīta rasa?). Pozitīvā nozīmē to varētu iztulkot kā spēju neievērot fizisko skaistumu, kas ir virspusīgs, pārejošs un relatīvi mazsvarīgs salīdzinājumā ar rakstura īpašībām kā daudz būtiskākām. Pēc gluži tā paša parauga dziesmu var arī apgriezt otrādi, kur šoreiz meita ir tā, kas lielās ar savām spējām neraudzīties uz puīša "smukumiņu". Abas dziesmas ir tik tuvu līdzīgas, ka būtu uzskatāmas par vienas un tās pašas dziesmas variantiem:

57727 (Kld Saldus)

Smuka meita lielījās
Ar to savu smukumiņu.
Cik raug saule rīta rasu,
Tik es tavu augumiņu.

12954 (Md Litene)

Smuks puisītis lielījās
Ar to savu smukumiņu.
Cik raug' saule rīta rasas,
Tik es tava smukumiņa.

Citā variantā meita atkal apgalvo dēlu mātei, ka tā bīstas tās daiļu dēlu (23480) vai arī mātes pašas (23212) tikpat maz, cik saule rīta rasas. Šādi uzsvērti apliecinājumi, pretēji tam, kas tajos tiešos vārdos izteikts, savā ziņā tikai apstiprina, cik grūti ir būt pilnīgi vienaldzīgam pret pretējā dzimuma fizisko pievilcību. Cilvēks gan spēj ar prātu vismaz daļēji savaldīt savas jūtas, taču mēģināt tās noliegt pavisam būtu tāpat, kā ar Šekspīra lēdijas Makbetes atkārtotiem nevainības apliecinājumiem karaļa Dankana slepkavībā. Uzsvērtā liegšanās, gluži kā ar lēdiju Makbeti, tieši pievērš uzmanību un rada aizdomas par to, kas tiek pārlietu noliegts: "Me thinks the lady doeth protest too much" (Man šķiet, šī kundze par daudz gan liedzas).

Ļoti trāpīgs ir notrauktās rīta rasas salīdzinājums ar sievietes jaunības spēka izzušanu pārāgrās laulībā. Kaut tas dziesmā nav tiešos vārdos izteikts, katrs saprot, ka bērnu dzemdēšana, audzināšana un citi precētu sievu pienākumi ātri vien atņem sievietei fiziskos spēkus un enerģiju, kas īsi un krāsaini apzīmēti ar mūsdienās jau izzudušo vārdu "vare" (lidzīgi arī 23741):

38555 (Ldz Zvirgzdene)

**Audz, muoseņ, smuidra, gara,
Najuoj jauna tautiņuos:
Nūtrauksi Tu sov' vareiti,
Kai saulīte reita rosu.**

Rasas nozušana šeit uztverta kā galēja un neatgriezeniska, tamdēļ to pašu formulu iespējams izmantot arī kāzu dziesmās, kad vai nu tautu dēls, vai vīra māte uz visiem laikiem noņem meitas vainagu (24358 un var.):

24358 (Azp Cīrava)

**Ailu manu vainadziņu,
Vairāk zelta ne sudraba!
To noņēma dēlu māte,
Kā saulīte rīta rasu.**

Saule, kas noņem rīta rasu, iemieso tik paredzamu un tik nemainīgu fizikas likumu, ka tā var tikt nostādīta paralēlē pat pašas Laimas nelokāmiem likumiem. Uzsvars uz agrumu kā saules, tā Laimas rīcībā šeit šķiet saistīts ar domu, ka abas tik ātri izdara un padara savu darāmo, ka vēlāk tur neko vairs nav iespējams grozīt:

54792 (Ldz Naurēni)

**Agri agri saule lac,
Boltu rosu nūtraukdama;
Agri agri, laime, nuoc,
Ļaudim muyžu nūlykdama.**

Īpatnēja ir jau par miglu runājot citētā dziesma, kas aicina brāļus savu māsu laist *Ar saulīti sētiņā*, resp., nestrādināt pēc saules, jo *Vakars nāca, miglu meta, Rasa bīra vaiņagā* (5973). Rasa tur atstāj tādu kā bīstamu un draudīgu iespaidu, kaut pašā tekstā nav nekādas norādes par to, kas tieši meitai, pēc saules rieta strādājot, varētu draudēt. Galvenā atsaukšanās šeit, šķiet, attiecas uz senos laikos stingri ieturēto aizliegumu strādāt pēc saules. To apstiprina arī kāda cita dziesma, kas īpaši uzsver vēlo vakara darbu grūtumu, kad bārenei garas dienas galā vēl ir jāmirkst nokritušā vakara rasā. Šķiet, ka audžu vecākiem tā bijusi diezgan parasta lieta — bez aizgādņa palikušu bāreni strādināt vēl pēc saules. Tautās izgājušai, viņai, cerams, tad būtu iespējams baudīt labākus dzīves apstākļus un normālas tiesības, jo vīrs viņai būtu par aizstāvi:

38486 (Dv Asūne)

Ej, buoriņi, tautiņuosī,
Tautiņuos tev vīgluok byus:
Nevaidzēs tev rosā mierkt,
Bez saulītes vakarā.

Rasas pilieni zāles galiņā atgādina asaru lāses gan pēc savas vizuālās formas, gan sava slapjuma dēļ. Doma par asarām tad noved pie domas par bēdām un sērām, kas savukārt sasaistās ar dainās ļoti plaši izvērsto bāreņu un sērdieņu tēmu (skat. arī dziesmas 4128; 4223; F418,4545):

37694 (Jk Secce)

Nav saulīte nogājusi —
Rasa zāles galiņā;
Nav māmiņa nomirusi —
Pilnas acis asariņu.

Metaforiskā līdzība starp asaru lāsēm un rasas pilieniem dainās ir viens no elementiem, kas palīdz izveidot plašāko metaforisko atbilstību starp saules un mātes tēlu. Siltā, fiziskā saule, kas nožāvē rīta rasu, palēnām kļūst par Saulīti-māmuliņu, kas "salasa" bāreņu asariņas un kļūst par bāreņu sildītāju un žēlotāju (4386; F1459,1252) kā vienu no galvenajiem teiksmainās Saules tēla aspektiem.

Pāragra vakara rasa, kas nokrīt jau pirms saules rieta, vairākās dziesmās salīdzināta ar ļaužu nevalodām, kas vai nu vēl nepieaugušu meiteni sāk jau daudzinaīt par vecu (8705), vai arī, cik nomanāms, sāk tai pierunāt seksuālu izlaidību, sen pirms viņa tādām lietām vispār būtu nobriedusi (8704 un var.; 37023; MB1511; M1:50,68). Šai sakarībā samanāma arī atbalss no cita, dainās plaši sazarota metaforiska salīdzinājuma, kur ūdens tā dažādos aspektos (ieskaitot rasu) ir simbols ļaužu ļaunām valodām:

8704v2 (C Ērgļi)

Nav saulīte norietējse,
Jau rasiņa ābolā;
Nav meitiņa uzauguse,
Jau ļautiņu valodās.

Citā motīvā ļaunu ļaužu valodas bārenei nopin alegorisku vainagu, par ko vēl tuvāk runāsim nodaļās par karsto un par nīcības sauli:

4831 (Kld Kabile)

Sērdienītes vainaciņis
No ļautiņu valodām,
Ne tas mirka rasinē,
Ne bālēja saulītē.

Šis vainags ir nedabīgi izturīgs pret dabas elementiem — *Tas rasā nesamirka, Nedz saulē nobālēja* — jo valodu celtā neslava ir tik ilgstoša un noturīga, ka nekas nespēj to klievēt (8414v2; 38399; 40544). Šais versijās nedabīgais vainags iemieso tikai pašas Jaužu valodas un to Jaunās sabiedriskās sekas, kaut ir arī radniecīgi motīvi (kā to vēl redzēsīm vēlāk), kur nedabīgo vainagu sev nopin aprunātā meita pati, un tādā gadījumā tas it kā kļūst par garīgās paš aizsargāšanās ieroci.

LIETUS

Pāri par simt dziesmu piemin lietu tā dažādās vārdformās (lietus minēts 51 reizi, lietiņš — 12, lietutiņš — 7, lit un tā locījumi — 13, utt.). Latvijas samērā mitrajā klimatā lietus nereti list vairāk, nekā Jaudīm patiktos to redzēt, tamdēļ dainās lietus visbiežāk tiek uztverts kā nevēlama parādība un izvietojas negatīvā pretpolā siltajai saulei. Lai lietu aizdzītu (it sevišķi kritiski svarīgajā siena laikā), senāk mēdza skaitīt lietus vārdus, kas atsevišķi aplūkoti arī vēl šī sējuma “siltās saules” nodaļā un “Kosmoloģiskās saules” sējumā sakarā ar buramvārdiem (Viķe-Freiberga, 1997). Lielais vairums lietus vārdu izmanto vienu vai vairākus konceptuālus elementus, kas izsaka līdzīgas domas ar dažādiem vārdiem. Tie iekļauj gan tiešu vai netiešu aicinājumu saulītei spīdēt vai sildīt, gan aizliegumu lietum lit, gan lietus dzīšanu prom, lai tas lītu kaut kur citur, gan konkrētus piemērus, kam tieši saule vai lietus būtu vai nu vajadzīgi, vai nevajadzīgi.

Dažas formulas liegumu lietum izsaka ļoti tieši un uzstājīgi, ar atkārtotu pavēli lietum nelit un ar atgādinājumu, ka lietus šai vietā nav vairs vajadzīgs:

28659v1 (Rg Zaube (Klīgene))

Nelij, lietiņ, nelij, lietiņ.

Še tev vairs nevajag,

Še vajaga silta saules

Bitītēm, zīlītēm, (2x)

Dzeltenām cielavām.

Īpatnēja ir aptuveni atkārtotā formula par silto sauli, kas vajadzīga dzeltenām cielavām, kur cielava, šķiet, piesaukta savas dzeltenās krāsas dēļ (28659 un var.; F1600,344; F1705,6483; F1730,39903; F1838,4675; Bdz345,3). Cielavas dzeltenums atgādina saules krāsu pēc simpātiskās maģijas līdzības principa, un šī “saules putna” vizualizēšana tieši savā novadā, kā sekojošā dziesmā, it kā precīzi nosaka to novadu, ko lietus nedrīkst skart un kur jāspīd siltai saulei:

F1600,344 (Vlk Lejasciems)=10587v3

Līstāt, lietus, pa malām,

Vidzemē nelīstat:

Vidzemē silta saule

Ar dzeltenām cielavām.

Reizē ar liegumu lietum līt savā novadā te redzam arī nākamo konceptuālo elementu: īpašas norādes par to, uz kuriem aizraidītam lietum būtu jādodas. Tas ir saskaņā ar izpratni, ka reiz, kad nu slapjums lietus mākoņos savilcies, kaut kur tam būs jānolīst, tikai jautājums — kur? Tamdēļ tad nu lietus tiek raidīts līt *pa malām*, kā tikko redzējām (arī vēl F72,5901; F1001,960), vai kādā *citā zemes gabalā*:

F935,2671 (Md Lubāna)

Aizej, lietīn,
Rūkdams, kaukdams!
Atnāci, saulīte,
Līgodama!
Pāri pāri, lietutiņ,
Pār šo zemes gabaliņu;
Citā zemes gabalā
Gaida tevis noejam,
Gaida tevis noejam —
Mellajām villainēm.

Lietu raidot projām uz kādu citu vietu, tam tiek pieklājīgi izskaidrots, ka tur tas ne tikvien ir vairāk vajadzīgs, bet pat ļoti gaidīts. Iemesls tam būtu melnas, resp., savalkātas villaines, kas it kā būtu lietū mazgājamas, kaut praktiskā dzīvē, protams, tam drīzāk tiktu lietots akas vai tekošs ūdens. Citas dziesmas raida lietu *kur tie mellie ļautiņi dzīvo* (F872,529), vai pie igauņiem ar melnām drēbēm (2851), kamēr saulīti sauc šurp pie *tiem baltiem latviešiem*, vai *kur tie baltie ļautiņi dzīvo*. Melnā krāsa un tās spilgtais kontrasts gan saules gaismai, gan baltai krāsai ir viegli vizualizējama, kā jau tas buramiem vārdiem raksturīgi.

Neskatoties uz to, ka arī pārlieku sausa vasara var būt ražai kaitīga, tādu buramvārdu, kas būtu lietus saucēji, resp., tādu, kas tiešā uzrunas formā aicinātu lietiņu šurp, saules dainās vienkārši nav. Tāpat izņēmums ir tādas dziesmas kā sekojošā, kur saule ar lietu abi nostādīti vienā vēlamības pakāpē, jo dabā abi ir nepieciešami. Otrā daļa šai dziesmai, ar *visu audzināja* un *visu spirdzināja*, ir mazliet neparasta arī savā vispārinošā abstraktumā, kas piedod dziesmai tādu kā modernu nokrāsu:

F1722,6620 (Lp Apsīte)

Saule, saule, lietus, lietus,
Abi vienu labumiņu:
Saule visu audzināja,
Lietus visu spirdzināja.

Līdzīgi jau agrāk citētajai dziesmai par miglu, arī dziesmā par lietu izņēmuma kārtā pavīd doma, ka katrai lietai ir savs laiks un ka vislabākais ir pajauties un sekot dabas ritmiem. Nav īpaši jānopūlas, lai lietus laikā ar mokām padarītu

kaut ko tādu, kas, mazliet pagaidot saulīti, varētu padoties daudz vieglāk. Gluži tāpat nav ko steigties ar tautās izešanu, tikpat labi to var izdarīt arī dažus gadus vēlāk. (Pretēji P. Šmita rediģējumam, kas šeit atstāts nemainīts, man šķiet, ka jautājumu zīmes sekojošā dziesmā būtu piemērotākas pirmās un trešās rindas beigās, jo otrā un ceturtā rinda sniedz jau uzdoto jautājumu atbildes):

40901 (C Skujene)

Kam man *lietā* miežus plaut,
Man ir laiks *saulītē*?
Kam man jaunai tautās iet,
Man ir laiks mūžiņā?

Tāpat tikai izņēmuma kārtā dziedātāja lielās, ka nenieka nebēdā par lietus straumēm, jo tai pieder tik bieza villainīte — ar “deviņām oderēm”, ka tad, kad viena puse samirkusi, var vēl otru griezt pret sauli. Izteiksme te ir stipri hiperboliska (kā nereti Lejaskurzemes dziesmās) un vairākas detaļas, burtiskā nozīmē ņemtas, nebūtu pārlicinošas:

F1954,3693 (Lp Bārta)

Lietus lija, straumes teka,
Es ne nieka nebēdāju:
Man bi' tāda villānīte
Deviņāma oderēma.
Kad samirka viena puse,
Pret saulīti otru griezu.

Vispirms, lietus straumēs izmirkušū villaini diezin vai gribētos griezt uz otru pusi, tā kā tieši slapjā un izmirkusī daļa būtu tuvāk pie auguma! Tāpat ne īpaši sakarīgs ir tekstuāli teiktais par villaines apgriešanu *pret sauli* tādā laikā, kad lietus ar straumēm vien vēl gāžas no debesīm! Te jāpieņem, ka vārdos neizteiktā doma ir bijusi par žāvēšanu saulītē **vēlāk**, kad lietus straumes būtu jau pierimušas. Beidzot, deviņas oderes jau ar skaitli deviņi vien, kas nāk no mītu, pasaku un maģijas pasaules, norāda vai nu uz dzejisko pārspilējumu, vai uz kādu ar maģiju saistītu aspektu. Pie tam maģiskie elementi varētu vienādi labi attiekties kā uz īstas, fiziskas villaines darināšanas fāzi, tā uz villaini kā aktīvās iztēles tēlu. Pēdējais prātā tiktu izveidots, lai vizualizētu ap sevi psihisku aizsargbarjeru, kas iztēlē dzīvi konkretizēta kā fiziska villaine, kam lielākās lietus straumes netiktu cauri. Citādi, virspusīgā un burtiskā nozīmē, galvenā doma te būtu lielīties ar tādu villaini, kas ir neparasti bieza, resp., izcilas kvalitātes manta, ne kaut kāds plānais “bez ieloka paladziņš”.

Smukas un glītas meitas (galvenokārt Latgales dziesmās) arī sakās nekā nebēdājam ne par lietu, ne par sauli, tikai iemesli tam ir visai pretrunīgi: dažas pa to laiku guļ ar pušiem šķūnītī (40789), kamēr citas atsakās to darīt, lai sava

vaiga nenosmulētu (5476). Nebēdāšana ne par sauli, ne par lietu, šķiet, izcelta kā varonīga un vēlāma rakstura īpašība un kā tāda piedēvēta pašām meitām. Meitas, tā teikt, nav jau no cukura — ja lietū izmirks, gan jau atkal saulē izkaltīs! Puiši toties tiek izbrāķēti par to, ka tie bīstoties no abiem — saules un lietus, un tas atkal mazliet mīklainā secinājumā tiek uzdots par iemeslu ar tiem negulēt un “muti nesmulēt” (kas ir interesants eifēmisms seksuālai atturībai):

38841v1 (Rz Birzgaļe)

Es meitina šmuka, gleita,
Saules, leita nasabeidu;
Leitenš mani izmērcēja,
Saule mani izkaltēja.

38564 (Rz Siljāņi)

Es ar puišim nagulēju,
Sovas mutes nasmulēju.
Myusu puiši, kai šmurgulji,
Beistās saules, beistās leita.

Otrās dziesmas apgalvojums par puišiem, kas bīstas no lietus un no saules, te būtībā ir tikai tukši vārdi, bez īpaša semantiska sakara ar dziesmas sākuma pusi. Aiz šīs maskas tomēr slēpjas dziļāks nolūks, kas varētu būt — brīdināt meitas un atgādināt viņām, ka gulēšanai ar puišiem varētu būt ļoti nelāgas sekas. Dabas parādības — kā saule vai lietus — ir tikai īslaicīgas un pārejošas, un tādēļ meitām savā jaunības stiprumā un spēkā nav par tām īpaši ko bēdāt. Gulēšana ar puišiem turpretim var meitas dzīvē radīt ļoti dramatiskus un pat traģiskus sarežģījumus, it sevišķi, ja puišis kā nenobriedis “smurgulis” no situācijas nobītos un nebūtu gatavs uzņemties līdzatbildību par abu kopējās rīcības sekām.

Lietus kā nepatīkams. Parastāka par vienlīdzību starp lietu un sauli ir atteiksmes pret lietu kā kaut ko negatīvu, kā tad, kad meita raizējas par savu *baltu svārku ar zaļām puķītēm*, kas varētu lietus laikā nosmērēties un kam krāsa varētu sākt tecēt (54673). Jau stipri dziļāka savā saturā ir sekojošā, trāpīgi formulētā dziesma par lietainu laiku, kas nomāc garastāvokli un ātri apnik, līdzīgi svešai mātei, ar kuru nav iespējams izveidot jebkādu tuvību vai simpātijas:

3941 (Rg Suntaži)

Apnik man lietus diena,
Apnik sveša māmuliņa;
Saules diena neapnika,
Ne ar sava māmuliņa.

Pretēji svešai mātei, mīļota īstā māte nekad neapnik, gluži kā neapnik saulains laiks, jo fiziskais un emocionālais siltums vienādi uzmundrina, stiprina un rada labsajūtu. Var dzīvē tomēr atgadīties arī pretējais — kāda sieviete ar savu īsto māti nekad nav satikusi, toties ar vira māti saprotas lieliski. Tādā gadījumā iepriekšējās dziesmas formulisko uzbūvi iespējams apgriezt otrādi un pierakstīt sev visai neparastu patīku gan pret lietu, gan pret svešu māti, tai pašā laikā apliecinot tikpat neparastu nepatīku pret sauli un īsto māmuliņu. Trešās rindas formula fonētiski paliek apbrīnojami līdzīga abos variantos, izņemot vidus zilbi, kas zīmīgā

veidā tiek apgriezta otrādi — no **ap** uz **pa**, tā patiku (=neapnika) pārvēršot nepatikā. Tāpat pirmās un otrās rindas sākuma darbības vārds *patīk* apbrīnojamā veidā spēj pieņemt pilnīgi pretēju nozīmi, kamēr fonētiski tas seko tam pašam rakstam kā otras versijas *apnik* (**a -īk**):

41128 (Md Aduliēna)

Patīk man lieta diena,
Patīk sveša māmulīņa:
Saules diena nepatika,
Ne tā sava māmulīņa.

Versija par apnikstošo lietus dienu šķiet esam sākotnējā jeb “kanoniskā” versija, kuru tad var variēt, vai nu apgriežot otrādi, kā tikko citētā piemērā, vai arī paradigmātiski atvietojojot svešas mātes tēlu ar kādu citu, tikpat negatīvu. Sekojošā piemērā svešās mātes vietā stājas dzērājs tēva dēls, bet savas māmuliņas vietā — diezgan neveikli formulētais *nedzērājs tēva dēliņš*:

49022 (C Kosa)

Apnik manim lietus diena,
Apnik dzērājs tēva dēliņš:
Saules diena neapnika,
Nedz nedzērāj' tēva dēliņš.

Pēdējā tekstā (no P. Šmita krājumiem) mainītās rindas ir metriski grumbulainas un otrā un ceturtā rinda arī fonētiski ir uzkrītoši neveiklas (ar nelāgiem pārlēcieniem starp platiem un šauriem, kā arī gariem un īsiem “e”). Zilbes “nedz” divkārtējā atkārtotāšanās pēdējās rindas sākumā ir izcili neveikla, smagnēja un grūti izrunājama. Dziesmas sacerētāja gan izpratusi likumu par variēšanas iespējām caur galveno tēlu paradigmātisko atvietošanu, bet nav bijusi spējīga izvēlēto jauno semantisko saturu izteikt gludos un daiļskanīgos dainu pantmēra vārdos.

Lietus, nopūtas, asaras un raudāšana. No visiem slikta laika apstākļiem lietus ir visvairāk uzsvērts kā dubultnepatīkams sava slapjuma un aukstuma dēļ, un šajā ziņā pārspēj jau redzēto rīta rasu. Tamdēļ dainas šo cilvēku noraidošo nostāju pret lietus nokrišņiem pieraksta pašai dabai. Negaisa vēju šalkoņa pielijušās priedēs izklausās it kā nopūtas un asaras (27341v3), jo arī koki ar smagu sirdi pacieš lietus lāšu nastu un gaida žāvējošo sauli kā mierinātāju un atpestītāju:

FS1816,3157 (Azp Kalvene)

Grūti pūta sila priede,
Smalku lietu pielijusi.
Nepūt grūti, neraud žēli,
Gan saulīte nožāvēs.

Lietus lāses, līdzīgi rāsas pilieniem, dainās ir tradicionāla metafora asaru lāsēm. Mitoloģiskās saules dziesmās tās dēvētas par pašas Saulītes asariņām, bet fiziskās saules dziesmās drīzāk par sērdieņu, bāreņu vai grūtdieņu asarām (skat. arī 4108; 4223 u.c., Viķe-Freiberga, 1980b):

27442 (Rg Birzgale)

Es šķitu saulīti
Aizgājušu:
Māmiņa mījā
Nomiruse;
Es šķitu lietiņu
Nolijušu:
Bēriņi mījie raudājuši.

Sekojošā dziesmā lietus tikai ļoti netiešā veidā izprotams kā simbols mātes asarām, jo tiešos vārdos izteiktās paralēles dziesmā ir starp sauli un māti no vienas puses un starp darbības vārdiem "palaist" un "atdot" no otras. Dziesmā tomēr pieminēts gan lietus, gan raudāšana, kas palīdz radīt jēdzienisku saistību starp abiem šiem priekšstatiem. Izteiksme par līgavas mātes bēdām te ir sevišķi kāpināta, jo raudāšanu pavada arī mātes teatrāli izmisuma žesti ar roku cilāšanu:

18370 (Azp Nīkrāce)

Saule, lietu palaidusi,
lelien pate mākoņos;
Māte, meitu atdevusi,
Raud, rociņas cilādama.

Dziesma pauž sadzīves paradoksu, kur māte pati no savas brīvas gribas meitu ir znotam izdevusi, tomēr raud un vaimanā, kad nu pienācis brīdis no meitas šķirties. Mātes paralēle ar sauli, kas pati it kā lietu pielaidusi "pie šprīces" un pati no savas gribas ielidusi mākoņos, šeit ir mazliet forsēta, un īsta metaforiska līdzība te valda galvenokārt starp lietu un asarām. Cita, tuvu līdzīga, dziesma paradoksu par mātes rīcību izsaka citādā nozīmē. Te nav vairs pretstatīta meitas labprātīgā izdošana ar nožēlas asarām šķiršanās brīdī, bet gan uzskatu maiņa, kas liek mātei nicinoši izturēties pret znotu, ko pati sākotnēji bija pieņēmusi:

8787 (B Iecava)

Pate saule lietu deva,
Pate bēga mākuļos;
Pate māte meitu deva,
Pate znotu nicināja.

Ne visas asaras ir sēru asaras, tās var birt arī no strīdu un konfliktu radītām sirdssāpēm, vai nelaimīgas kopdzīves dēļ vispār. Pretēji moderniem cilvēkiem,

kam nemitīgi smaidošo reklāmu iespaidā rodas maldīgā pārliecība, ka mūžā drikstētu būt tikai vienvienīgi prieks un laime, dainu dziesminieki no dzīves neprasa vairāk, kā tā spēj dot. Asaras dainās tiek pieņemtas ļoti filozofiski, kā neizbēgama daļa no dzīves, tikai ar lūgumu, kaut palaikam atspīdētu arī pa saules staram, gluži kā dabā saule vienmēr seko lietum:

40286 (Ldz Kārsava)

Dūd, Dīviņ, syļu sauli
Pēc litīņa lejumīņa;
Dūd, Dīviņ, milu dzeivi
Pēc osoru lējumeņa.

Lietus lija saulītē. Lietus, kas list, kamēr vēl saule spīd, ir dabā neparasta parādība un dainās tikai izņēmuma kārtā tiek uztverta gluži ordinārā veidā, kā kad brālis aicina māsu iet savākt viņa kumeliņu (36675). Lietum, kas list dienas vidū saulītē vai arī vienkārši saulītē, biežāk piemīt kāda vairāk vai mazāk izteikti simboliska vai pat maģiska nozīme. Šāda veida simboliskās saistības var būt gan pozitīvas, gan negatīvas pēc sava rakstura.

Savā negatīvā izpausmē tādas lietus lāses, kas list saulītē, tāpat kā lietus vispār, var simboliski atbilst grūtdieņu asarām. Metaforiskā līdzība te ir tāda pati kā ar rīta rasu, kas arī sastāv no asarām līdzīgiem ūdens pilieniem un atstaro saules gaismu, ja tā uzspīd (skat. arī 4108; 4223):

4109 (Jg Dobeļe)

Lietutiņis dirbināja
Dienas vidū saulītē.
Tas nebija lietutiņis,
Tās grūtdieņu asariņas.

Daudz mazāk "caurspīdīga" jeb acīm saskatāma ir metafora par lietu saulītē, kas simboliski atbilst ļaužu valodām. Kā jau vairākkārt norādīts, ūdens tā dažādās izpausmēs ir viena no vairākām dainu kodolmetaforām par ļaužu valodām kā kaitīgu sabiedrisko parādību:

8872 (Tl Vandzene)

Saulit' spīd, lietus lija,
Ļaudis mani aprunāja:
Saulit' lietu nožāvēja,
Vējš pūš ļaužu valodiņas.

8668 (Kld Skrunda)

Lietus lija saulītē,
Runā ļaudis vējiņā.
Saule lietu nospīdēja
Vējš nopūta valodiņas.

Vandzenes dziesmas pirmā puse norāda, ka lietus, kas list saulītē, tiek pieņemts par pārdabisku signālu — tā ir zīme, ka tai bridī kāds cilvēku aprunā. Tamdēļ dziesmas otrā puse tūlīņ atbild ar garīgu aizsarglīdzekli — dzīvu vizualizāciju

par to, kā vējš šīs ļaužu valodas vienkārši aizpūtis. Dabā lietus, kas list, saulei spīdot, ir ļoti īslaicīga un pārejoša parādība, jo saule ir stiprāka un lietu nožāvē vai "nospiēd". Līdzīgi tas ir ar valodām, ko ļaudis "runā vējā" (kā Skrundas dziesmā), — arī tās vējš aizpūtis un tās izzudis kā lietus lāses saulē.

Citās, it sevišķi mitoloģiskās dziesmās, šī izžušanas vai īslaicības doma aiziet līdz savai galīgai konsekvencei un nonāk līdz saistībām ar nāvi. Mitoloģiskās dziesmās lietiņš, kas list saulītē, vēsta par Saules meitas kāzām, cik noprotams, ar mirušo bāleliņu, resp., tādu radnieku, kas nomiris neprecējies (27798 un var.; 27800; 49600). Tur parādās mītiskai pasaulei tik raksturīgā saistība divu pretmetu pāru starpā: parasti dzīvinošās Saules saistība ar nāves valstību un bērū saistība ar kāzām (skat. Viķe-Freiberga, 1997).

Pozitīvā nozīmē lietus saulītē kā dabas parādība var būt saistīta ar auglību un bagātību, kā dziesmā par trīs saulītē nolijušām lietus lāsēm, kas pareģo sevišķi bagātu ražu:

28035 (Lp Virga = F1595,801, Tk Blidiene)

***Lietus lija saulītē,
Trīs lāsītes vien nolija:
Viena miežu, otra rudzu,
Trešā zelta, sudrabiņa.***

Ar līdzīgu formulu iesākas arī pāris dziesmas par nabagiem vai ubagiem, kuri bizenē, kas varētu būt miklas par lapsenēm (55727; 56575), kā arī dziesma par putnu kāzām, kur atkal atgriežas auglības motīvs, šoreiz tikai dzīvnieku pasaulē. Putnu kāzu motīvs ir ļoti pazīstams daudzām Eiropas tautām, it sevišķi vāciešiem, un tās parasti ir ļaukas dziesmiņas, kas sevišķi ļoti patīk bērniem:

37375 (Rz Varakļāni)

***Leitiņš lej, saule speid,
Meža putni kuožas dzer.
Vysu gostu saprasēja,
Stroda, šejmas, naprasēja;
Stroda, šejmas, naprasēja,
Kam syleņa dadzynuvoja.***

Lietus un saule telpisku attiecību shēmās. Dainās ļoti iecienītas ir formulas, kur pretstats starp sauli un lietu savienots ar citu pretstatu kādā simboliski iztulkojamā telpiskas dimensijas vai orientācijas shēmā. Viena tāda ir rindu sākuma formula "Priekšā saule — Pakajā lietus", kā sekojošā kāzu dziesmā:

17332 (Dv Krustpils)

***Priekšā man saule spīd,
Pakajā lietiņš lija;
Priekšā liksmā dēlu māte,
Raud māmiņa pakajā.***

Tas, kas ligavai savā kāzu dienā stāv priekšā, ir visa viņas vēl atlikusī dzīve, kamēr tas, kas ir pakaļā, pārstāv dzīvi dzimtajā sētā, kāda līdz šim ir nodzīvota un tagad palikusi aiz muguras. Mātes šķiršanās asaras, meitu izvadot tautās, te nostādītas metaforiskā paralēlē lietus lāsēm. Spīdošā saule savukārt atbilst vīra mātes un visas vīra dzimtas priekam par jauno darba roku pāri, ko dzimta nu ieguvusi.

Gandrīz pussimt saules dziesmu seko tam pašam sintaktiskam četrindes logātam ar formuliskiem rindu sākumiem *Visapkārt ...Vidū*, no kurām krietnu daļu vēl redzēsīm, runājot par gaišo sauli. Kā apakšcers šai strukturāli radniecīgo dziesmu grupā ir atrodama divrindu formula *Visapkārt lietus lija, Vidū saule ritināja*, kas ir plaši izplatīta, it sevišķi Kurzemē un Zemgalē. Nevarētu teikt, ka šī redzes glezna būtu dabas apstākļiem īpaši labi atbilstoša, jo dzīves īstenībā tādu parādību labākā gadījumā varētu novērot no lidmašīnas augstumiem! Noteicošā šeit šķiet ļoti iemīļotā gramatiskā formula, kas tad tiek vairāk vai mazāk sekmīgi piemērota, lai izteiktu ļoti raibu rindu dažādu domu. Kā jau Janīna Kursīte (1987) to norādījusi, formuliskie izteicieni par vidu un malu dainās parādās arī kā mitoloģiskās pasaules uztveres orientieri, kur vidus saistās ar harmonisko, sakārtoto, bet aiz malas sākas pirmatnējais haoss. Jebkura iekārtota dzīves telpa savā mītiskā izpratnē tiek atkarota no šī pirmatnējā haosa un saistās ar rituāliem, kas atkārtoti pirmsākuma radišanas aktu (Eliade, 1959). Fiziskās saules dainās tomēr šiem telpiskiem pretpoliem atbilst daudz vienkāršāki pretstatījumi, kur "vidū" visbiežāk saistās ar ko emocionāli pozitīvu tīri cilvēcīgā vai sadzīves plāksnē, un "visapkārt" ar ko atbilstoši negatīvu.

Veselā dziesmu cerā šai divrindes sākuma formulai seko paralēle no cilvēku dzīves, kas simboliski patur sākotnējās — ļoti stilizētās — dabas gleznas fiziski telpisko raksturu. Tā, piemēram, iespējams savā starpā pretstatīt istabas vidu ar tās perifēriju:

48342 (Md Galgauska)

Visapkārt lieti list,
Viducī saule spīd;
Vids istaba izslaucīta,
Pasolītes neslaucītas.

Plānvidus visiem ir viegli saredzams, un katrs, istabā ienākot, gluži dabīgi un bez pūlēm nonāk uzmanības centrā. To tad nu arī ikviens pacentīsies sakopt un izslaucīt, tā radot tīru un glītu istabas vidu, kas atbilst saules apspīdētai vietai. Gluži pretēji tas ir ar istabas malām, kur viesim būtu gluži vai jāmetas ceļos un jālūr zem soliēm, lai pārliecinātos par istabas kopējas tīkumu. Ja nu atklātos, ka pasolītes tiešām nav izslaucītas, tad tīrā plānvidus radītās labās emocijas tiktu krietni vien atvēsinātas, — kā saules siltums ar lietus gāzēm. Varētu arī teikt, ka saules spīdēšana istabas vidū simbolizē publisko, citu acīm rādāmo dzīves sfēru, kur valda sakārtotība un tīkumība, kamēr lietus istabas perifērijā norāda uz tām

dzīves jomām, ko cilvēks atstājis nesakoptas. Tās būtu visas tās savas dzīves ēnas un putekļu puses, kas nav lāga rādāmas citu acīm.

Dažos variantos centram un perifērijai paralēli nostādītie priekšstati katrs pārstāv citu ļaužu kategoriju, it kā mātei ar izprecināmu meitu visapkārt būtu sastājušies vesels bars meitas rokas tīkotāju. Vidus kā saules apspīdēts šeit vēl joprojām ieņem privilēģēto telpisko stāvokli, līdz ar ko meitu māmulīnai tiek piešķirta centrāli svarīgā loma šai žanra gleznā. Saule vidū te pilnīgi atbilst prožektoram, kas galvenajam aktierim uz skatuves spīd taisni virsū, lai tā to labāk izceltu. Metaforiskā paralēle ar lietu tautu dēlu gadījumā varbūt nav gluži tikpat veiksmīga. Galvenais šeit paliek apstākļis, ka tautu dēli tēpiski tiek atbīdīti mazāk nozīmīgā vietā. Formuliskie rindu sākumi veido dziesmai ļoti izteiktu metriski gramatisku ietvaru, ko fonētiski pasvītro anaforiskā "eņģe" ar četrkārtējo sākuma zilbes **vi** atkārtošanos:

15086v1 (Jg Džūkste)

*Visapkārt lietus lija,
Vidū silta saule spīd;
Visapkārt tautu dēli
Vidū meitu māmulīna.*

Dažkārt paralēle dziesmas otrā pusē ir tikai daļēji vārdos izteikta, kā rindās *Visapkārt tautu dēli Tautu meitu bildināja* (15087), kur formulas vārdam *vidū* pēdējā rindā ir pietrūcis vietas. Arī šai gadījumā dziesmas vispārējā struktūra tomēr atļauj uzminēt, ka bildinātā tautu meita ir domāta kā stāvam tautu dēlu vidū.

Izņēmuma kārtā tā pati metaforiskā paralēle, kur tautas pielīdzinātas lietus laikam un meitas māmulīna saulītei, var pārceļot arī uz pilnīgi citu formulējumu, paturot tomēr strikto paralēlismu ar atkārtotiem vārdiem dziesmas abās pusēs. Šoreiz tikai atkārtotie vārdi ir "vakar" un "šodien", ne "visapkārt" un "vidū" kā pārējās šī cera dziesmās. Interesanti tomēr, ka **v** burta aliterācija katras divrindes iesākuma vārdā arī šai stipri mainītā variantā vēl ir saglabāta:

43425 (Vlk Sinole)

*Vakar lieti, šodien lieti,
Pret saulīti gozējās;
Vakar tautas, šodien tautas
Lūdzas manas māmulīnas.*

Atgriežoties pie *visapkārt ... vidū* formulas: ja dziesmas otrajā pusē pretstatītas ir meitas ar puīšiem, tad kā vieni, tā otri var tikt novietoti it kā nozīmīgākajā centra pozīcijā. Ne meitām, ne puīšiem nav nekāda stingra un noteikta izvietojuma vai saistības ar vidu vai malu — viss atkarīgs no dziedātāju katrreizējā redzes viedokļa:

43435 (Vp Pope)

*Visapkārt lietus lija,
Vidā saul atspīdēj;
Visapkārt puiš bij,
Vidā meits lielijas.*

12463 (Tk Dzirciems)

*Visapkārti lietus lija,
Vidē saule ritināja;
Visapkārti mātes meitas,
Vidē puika lūkojās.*

Arī kāzu dziesmās atrodam šīs formulas variantus, kur vēl arvien lietus ir visapkārt un saule vidū, bet dzejiski tie šķiet labāk izdevušies. Sveši laudis, kas uztverti kā auksti un nemīlīgi, te pielīdzināti lietum (tātad — pieņem negatīvu emocionālo vērtību), kamēr līgavas bālēļiņi ir saulaini un patīkami, kā kad saulīte labā laikā ritinās pa zemes virsu (un to emocionālā vērtība tātad izsakāma ar plus zīmi):

21135v4 (Kld Lutriņi)

*Visapkārt lietus lija,
Vidū saule ritināja;
Visapkārt sveši laudis,
Vidū mani bāleniņi.*

Emocionālā vērtība

—
+
—
+

Līdzīgi saulei, brāļi ir situēti vidū, tā uzsverot viņu emocionālo (un ģenētisko!) tuvību un nozīmīgumu māsas acīs, kamēr tautas ir visapkārt, jo izjusti kā emocionāli tālāki un svešāki. Taču dzīvā un plūstošā mutvārdu tradīcijā simbolika, kas saistās ar katru no pretstatītām ļaužu kārtām, nebūt nav dzelzaini noteikta un ne vienmēr ir konsekventi ieturēta. Dažādos formuliskos elementus pārkombinējot, atgādās arī pa nekoncekvencei, kur paralēli nostādītie teksta elementi ir samudžināti vai krustoti savā starpā:

17648 (Rg Sidgunda)

*Visapkārt lietus lija,
Vidū saule ritināja;
Visapkārt brāļi stāv,
Vidū māsa gauži raud.*

Emocionālā vērtība

—
+
+?
—

Tīri telpiskā ziņā te nekādu problēmu nebūtu, jo *visapkārt ... vidū* formulu varētu viegli pielāgot tradicionālajam kāzu skatam, kur līgava stāv savu brāļu-panāknsnieku vidū. Tādā gadījumā gan dziesmas otrai pusei vajadzētu sekot tās pirmās puses uzbūvei: *visapkārt* stāvošiem brāļiem, gluži kā lietum, vajadzētu pārstāvēt perifēriju kā kaut ko negatīvu, kamēr *vidū* stāvošā māsa — līdzīgi vidū ritinošai, spīdošai saulei — pārstāvētu vērtību pozitīvo polu. No dziesmas vārdiem nekas tamlīdzīgs tomēr nav samanāms. Taisni otrādi — māsa vidū stāv raudādama, ko citādi nevar iztulkot kā tikai negatīvi, un viņas asaru lāses noteikti vairāk atbilst lietum lāsēm un perifērijai nekā saulei un vidum. Brāļi tai pašā laikā mierīgi stāv mātai visapkārt, un nav ne mazākā pamata viņus salīdzināt ar lietu — jo ne jau viņi ir tie raudātāji! Šo dziesmu tamdēļ varētu uzskatīt kā savā uzbūvē

un dzejas loģikā sabojātu, kā tādu, kur mēģinājums izmantot citādi parocīgo formulu *visapkārt ... vidū* vienkārši nav izdevies.

Visapkārt... vidū kā četrriņdes pantu strukturējoša formula var tikt izmantota arī, lai aprakstītu kādu sevišķi greznu vai izceļamu fizisku priekšmetu, kā meitas gredzenu vai vainadziņu. Dažā gadījumā lietus visapkārt un saule vidū šķiet puķaina metafora *ērmu vainadziņam* (5990), ar ko laikam domāts meitas vizuļu vainags, kam zilītes, kā lietus lāses, nokarājas pāri malām (kā tas noprotams dziesmās par mirdzošo sauli meitas vainagā, skat. Viķe-Freiberga, 1998). Citkārt "ērmotais gredzentiņš", *kam visapkārt zelta rasa, vidū saule vizināja*, varētu būt tā sauktais saules gredzens: ar apaļu dzintara gabalu vairāku sudraba apļu ietvarā, kuru grubuļainā virsma varētu atgādināt rasas pilienus, kas pēc savas formas neatšķiras no lietus lāsēm:

6318 (C Vecpiebalga)

Man nopirka tautu dēls
Tik ērmotu gredzentiņu:
Visapkārt zelta rasa,
Vidū saule vizināja.

SNIEGS

Pretēji lielum, kas saules dainās piesaukts pāri par simt dziesmās, "sniegs" ir pieminēts gandrīz četrreiz mazāk — tikai 26 tekstos. Sniegputenis nepieder tiem laika apstākļiem, par ko ļaudis izjustu kādu prieku vai sajūsmu, — gluži otrādi — tā ir slikta laika pēdējā galējība. Lietus tad uz šīs vēlamības dimensijas situējas kaut kur pusceļā, kamēr karstā saule paliek labā laika pretpolā:

F1950,5030 (Ab Balvi)

Dūd, Dīveņ(i) lelu leitu
Uz to *snīga* snygumeņa;
Dūd, Dīveņ(i), *korstu sauli*
Uz tō leita lejumeņa.

Visumā tomēr sniegs un saule nav nostādīti kā tieši meteoroloģiski pretstati, kas dabas apstākļos būtu gluži pamatoti. Vasarā laiks var būt vai nu saulains, vai lietains — viens vai otrs — tā ka tad viegli abus uztvert kā pretmetus. Bet ziemā sniegs paliek uz zemes mēnešiem ilgi, kamēr apmācies un saulains laiks turpina savā starpā mainīties, gluži neatkarīgi no tā sniega, kas jau guļ sakritis. Kādas tādos apstākļos varētu būt iespējamās metaforiskās saites starp sauli un sniegu, un ar kāda veida tēliem no cilvēku dzīves tie tiek salīdzināti?

45751 (Azp Laža)

Labāk man sniegs uzsniga
Tīrumā strādājot,
Nekā man sauļe spīd
Ar netikli dzīvojot.

Šeit jau ar pašiem pirmajiem vārdiem dziesma mūs iztrūcina ar negaidīto paradoksu, ka sniega snigšana esot labāka un augstāk novērtēta par saules spīdēšanu! Normāli sagaidāmā vērtību polaritāte šeit tiek demonstratīvi apgriezta otrādi, kas katrā ziņā ir efektīgs veids, kā piesaistīt klausītāja uzmanību. Radītais iespaids ir panākts ar interesantu jēdzienu krustojumu, kur citādi pozitīvā saule ir sajūgta kopā ar dzīvi pie netikla tēva dēla. Izcili negatīvais un mūžu ilgais sabiedriskais stāvoklis šai jēdzienu pāri tad nu ņem pārsvaru pār pozitīvo, bet pārējošā meteoroloģisko momentu. Pavadiet mūžu pie netikla un neizdarīga vīra sāniem būtu tikpat, kā sava mūža laimi norakstīt zaudējumos. Saulīte tad spīdējusi, nespīdējusi — nelaimīgai sievietei no tā nekāda prieka vairs nebūtu. Gluži tas pats paņēmiens izmantots dziesmas sākumā — tikai simetriski apgriezts otrādi — lai sniegu no negatīva pārvērstu par pozitīvu. Pārāgra sniega uzsnigšana pie āra darbiem — kaut arī traucējoša un nepatīkama — tomēr ir tikai pārējoša, un kā tādu to ir relatīvi viegli pieciest un pieņemt, kamēr vien sabiedriskā vide un apstākļi ir labvēlīgi un patīkami.

Pēc līdzīgas loģikas veidota arī vesela rinda citu dziesmu, kuru dziļākā doma uzsver laba vai sliktā laika mazsvarīgumu un nenozīmīgumu salīdzinājumā ar cilvēka sabiedrisko stāvokli. Labdzimušam un bagātam būs labi vienmēr, jo tam ir iespējas, līdzekļi, rocība, kā pārvarēt dažādus traucēkļus un neērtības, ieskaitot lietu un sniegu. Tādām, kam nekā nav un kas nespēj pats pietiekoši uzlabot savas dzīves apstākļus, zūd pat normālais prieks par saulītes spīdēšanu (skat. arī gluži to pašu dziesmā 38245):

4099 (Md Bērzaune)

Labi bija labiešam
I lījot, I sniegot;
Man nebija labas dienas
I baltā saulītē.

52478 (Jk Zalve)

Labajam labas dienas,
Vai krit sniegs, vai bij liet's.
Man nebija labu dienu
Ne siltā saulītē.

Blakus bagātībai vai sabiedriskam stāvoklim arī fiziskā veselība var spēlēt to pašu nivelējošo lomu iepretim laika apstākļiem — vesels cilvēks var visu panest, bet slimam pat siltā saulīte nespēj palīdzēt. Interesanta sekojošā dziesmā ir t.s. *figura etymologica*, kur uzsvāra pēc atkārtots tiek tās pašas saknes darbības vārds un lietvārds — snieg sniegi, list lieti — šāds paņēmiens ir iecienīts ne tikvien latviešu, bet arī lietuviešu folklorā (kā *miegq miegoti, dainq dainoti* — skat. Range, 1976). Šai dziesmā manāms, ka šis paņēmiens apspēlēts apzināti un ar nolūku to izmantot pēc iespējas maksimāli, jo arī pirmā un trešā rinda

sniedz citu tā variāciju, šoreiz ar lietvārdu un īpašības vārdu ar to pašu sakni, kur labajam laba, bet slimajam slimā diena:

9209 (Dv Livāni)

Lobujam loba diņa,
Vaj snīg snīgi, vaj lej leiti;
Slymujam slyma diņa
Syltajā saulēitē.

Citur meteoroloģiski vienkāršais sniega — saules pretstats dabā izsauc tikpat vienkāršotu — pat stereotipētu — pretstatu cilvēku raksturos. Puiši, kas jauc sabiedriskās attiecības ar kautiņiem, ķildām, strīdiem un naida turēšanu, ir kā sniegi un vēji, kas putenī griežas pa gaisu. Meitas — tā vismaz pašas to apgalvo — ir saulītei līdzīgas, rāmas, siltas un mīlīgi satīcīgas. Tā pati doma izteikta dažādos variantos, pie tam pati pamatdziesma pierakstīta ļoti daudzās vietās (Rg Nītaure, Sigulda, Vidridži; C Jūmurda, Cēsis; Jk Sece):

12348 (Rg; C; Jk)

Sniegi, vēji gaisu jauca,
Jauni puīši ķīvējās;
Ne saulīte gaisu jauca,
Ne meitiņas ķīvējās.

12348v4 (Jk Sece)

Tec, saulīte, negriez gaisu,
Meitas naidu neturēja;
Sniegi, vēji gaisu grieza,
Puīši naida cēlājiņi.

Saule un sniega baltums. Ļoti interesanta ir semantiskā saistība starp sauli un sniegu grafiskajā formulā *Saule ēda baltu sniegu*, kur no trāpīgi novērotās dabas gleznas kā izejas punkta iespējams izveidot savā saturā ļoti atšķirīgas četrriņdes. Kosmoloģiskās saules dziesmās saule kā mūžīgā un pārļaicīgā iemiesojums apēd sniegu kā laicīgā un pārejošā simbolu, un saules "apēstie" pavasara sniegi tur sasauca ar zemes "apēsto" cilvēka augumu pēc nāves (27569; F1968,4505). Kā to vēl redzēsīm vēlāk, saule kā sniega ēdēja pieder pie nīcības saules semantiskā loka, un iznīcinošās "apēšanas" metaforu iespējams pārcelt arī uz sabiedrisko jomu, kur Jaunas nevalodas "bez sāls" apēd vai nu skaistu augumiņu, vai labas mātes auklējumu (8563; 40548).

Baltums kā biežākais sniega epitets norāda, ka sniega gaišums un baltums dainu dziesminieku izpratnē bijis svarīgāks par tā aukstumu vai slapjumu. Sniegs kā viena no visbaltākajām iespējamām dainās minētām reālajām atkārtoti tiek saistīts ar saules gaismu un mirdzumu, kā to vēl redzēsīm tuvāk, runājot par gaišās saules dziesmām. Sniegs dainās spīd pats un atspīd arī saules gaismu, vai nu tas būtu salīdzinājumā ar baltām drānām, vai baltu kumeļu, vai miltu kupenu, kas tikko kā samalta smagā darbā.

Ir tomēr arī dziesmas, kur sniega baltumam līdzī nāk pārējās tā fiziskās īpašības, kā spēja siltumā izkust. Ļoti savdabīgs un izteiksmīgs ir formuliskais izteiciens par sievieti ar tādi apsnigušu galvu, ka šis sniegs nenokūst ne saulītē,

ne siltā istabā. Paradoksālā dzejas glezna par sievas galvas segu, kas ir nedabīgi izturīga pret dabas elementiem, ir tuva radiniece jau redzētajam motīvam par meitas mistisko vainadziņu, ko ne saules siltums, ne rasas slapjums nespēj aizskart:

24738 (Lp Ezere; B Brukna, Rundāle)

Vai, Dieviņ(i), kas par sniegu!
Māsai galva apsniguse;
Nenokusa saulītē,
Ne siltā(ij) istabā.

Dažādos variantos tā pati doma izteikta tuvu līdzīgos vārdos: *Māsai galva apsnigusi* (24738; 24738v4), vai *nosniguse* (24738v9), *Brūtei galva nosnigus'* (24738v3), vai *Māsiņai balta galva* (24738v2). Dieva vietā (kā 24738; 24738v2) izbrīna izteikšanai tikpat labi var būt piesaukts arī Jods:

24738v8 (Rg Nītaure)

Kas tas, jods, par sniegu bija,
Man ejot tautiņās?
Man apsniga balta galva,
Mūžam vairs nenokusa
Ne siltāi istabā,
Ne siltāi saulītē.

Tās, protams, visas ir kāzu dziesmas, kur apsnigusī galva ir ironiska metafora mičošanā uzsietai sievas baltautam. Šīs dziesmas pieder galvenokārt pie māsas radu komentāriem, kas sniegti tad, kad viņai sievas auts jau ir galvā un māsiņa — lai cik sīka augumā un cik jauna gados — nu *ietek sievu birztaļā* un pāriet sievas kārtā. Formuliskā detaļa par līgavu, kas aiz izmisuma kāzās lauza rokas, ir īpaši Latgales dziesmām raksturīga:

M2,245:13† (Jk Nereta)

Seika, moza muys' moseņa
Itak sivu biersteņā,
Iztak rukas žņaudzeidama,
Asareņis slouceidama.
Nabej sniga, nabej solnas,
Moseņai bolta golva:
Ni nukusa sauleitē,
Ni syltoji ustobā.

Sniega baltajai linu drānai šais kāzu dziesmās piemīt pilnīgi cita simbolika nekā daudz citētajā dziesmā par baltā tikuma villainēm, ar ko "apsnigusi" bārenīte. Iztēles glezna par galvu, kas apsnigusī ar sniegu, kas nekad nenokūst,

savā ziņā ir vārdu spēle jeb, pareizāk sakot, domu spēle. Sniega baltums te ir tikai virspusīgais izejas punkts. Dziļākā atsauksme ir uz sniega spēju izkust, jo sniegs pavasarī vienmēr agri vai vēlu nozūd no zemes virsas. Ligavai, kas reiz "apsnigusi" ar sievas baltautu, turpretim, sava baltā galva nu būs jāpatur līdz pašam mūža galam. Tā ir neatgriezeniska un paliekama pārmaiņa, pilnīgi pretēja fiziskā sniega relatīvai īslaicībai. Šādas dziesmas savā loģiskā uzbūvē stipri pietuvojas tām, kas izmanto negatīvo paralēli: aiz pirmā, virspusīgā iespaida kā šķietamības (balts linauts = balta sniega kārtā) slēpjas patiesā īstenība (šeit — simbols precētas sievas kārtai).

SALNA

Saules dainu salnu esam jau sastapuši agrāk, sakarā ar gada laikiem (Viķe-Freiberga, 1999), kur tā apdziedāta kā lapu un zāles nokodēja rudenī vai arī kā ābeļziedu kodēja agrā pavasarī. Saules dainās vispār ir tikai kādas deviņas dziesmas par salnu (latg. solnu), un tajās atrodam loģiski sagaidāmo pretstatu starp salnu kā aukstu un sauli kā sildītāju:

F418,4474 (Rz Jažāre?)

Austiņ sylti, *saules* reiti,
Treņc, Dīven, *solnu* prūm:
Solnā man kōjas sola,
Soltumā dagunenš.

Satīriskās dziesmās salna var būt arī vienā pakāpē ar sauli kā kaitīga parādība, — to vēl redzēsīm pie "Nīcības saules", kur izsmejami un brāķējami kaimiņu puīši tiek dēvēti kā *Saules sisti*, *solnas āsti*, *Vacu buobu apbučoti* (42438).

Dažkārt salnai ar sauli dziesmā nav nekādas tiešas saistības — abas kopā ir pieminētas tikai sagadišanās pēc, katra savā dziesmas galā un katra savā sakarībā. Tā tas ir kādā garākā dziesmā (14234¹), kas pieder pie rudens dziesmām un kas beidzas ar rindām: *Salna trauca baltas rozes*, *Man' aizvedā ūautu dēls*. Salna, kas nokož rozes meitas puķu dārzā, ir tuva radniece visām citām parādībām, kas norauj meitas vainadziņu vai kas liek tam novist vai izkalst. Ziedi kā vainaga sastāvdaļa šeit metonīmiski pārstāv visu vainagu, un vainags savukārt simbolizē ne tikvien meitas jaunību un nevainību, bet arī tās izdaudzīnāti vieglās dienas dzimtajā sētā.

Kāzu dziesmās tikko jau redzējām (M2,245:13t), kā salna nostājas sniegam blakus un spēlē tieši to pašu lomu, ko galvas sega, kas neizkūst ne siltajā saulītē, ne siltā istabā. Līdzīgi sniegam, salnas baltums metaforiski atbilst sievas auta baltumam, tikai salnas gadījumā vēl uzsvērtāks ir tieši sasalšanas un neatsalšanas moments:

Salna, salna, liela salna,

Māsai galva nosaluse;

Neatsila saulītēi,

Ne siltā istabāi.

Dziesma saka, ka māsai galva ar salnu ir *nosaluse*, it kā kad sievas galvas sega jaunai ligavai būtu *piesalusi* pie galvas no šī brīža līdz pat mūža galam. Kodola doma paliek tā pati, kā ar apsnigušo galvu, jo pēc kādreizējiem sabiedrības likumiem tikla un godīga precēta sieva nekad bez galvas segas nebūtu citiem acīs rādījusies (līdzīgi arī M2,245:13t). Atšķirības vārdu izvēlē no varianta uz variantu — kā no sniega uz salnu — atļauj domas izteiksmi paturēt brīvāku un dzīvāku, palaikam pievedot klāt arī kādu jaunu nozīmes niansi.

KOPSAVILKUMS

Šo divu pirmo nodaļu pārskatā par sauli kā laba laika iemiesojumu un dažādiem tās iespējamiem sliktā laika pretmetiem redzējām, ka sauli un nesauli savstarpēji var saistīt gan parastās un sagaidāmās pretstata attiecības, gan tādas, kur pozitīvie un negatīvie poli ir apgriezti otrādi, gan vienāda vēlamība vai vienāda nevēlamība. Dainu dziesminieki te nebūt neseko vienam, vienkāršam un paredzamam "labs — ļauns" šabloniskam divdalījumam, bet — taisni otrādi — radoši izmēģina un izstrādā tikpat kā visas iespējamās konceptuālās attiecības. Starp aplūkotiem sliktā laika apstākļiem daži, kā lietus, ir pieminēti diezgan bieži, citi, kā salna, turpretim diezgan reti, kamēr vēl citi, kā krusa, saules dainās vispār neparādās. Ar katru no šīm meteoroloģiskām dabas parādībām saistās zināms krājums tradīcijas sankcionētu un tautā iemīļotu priekšstatu, dzejas gleznu un salīdzinājumu, no kuriem visi nav obligāti saistīti tikai ar sauli tās meteoroloģiskā aspektā, bet daži pārsedzas ar gaišo un spožo sauli un tādējādi veido nemanāmu pāreju uz teiksmainās Saules tēlu.

3. NODAĻA

SILTĀ UN JAUKĀ SAULE DABĀ UN DARBOS

Saules siltums dainās apdziedāts pietiekami plaši, un Saules dainu masīvā 196 dziesmas satur vārdsaknes *silt-* vai *sylt-*, *sild-* vai *syld-*. Tām klāt vēl jāpieskaita dažādas citas dziesmas, kur doma par saules siltumu netieši izprotama no dziesmas semantiskā satura. Ar retiem izņēmumiem vārdi par siltumu vai sildišanu Saules dainās attiecināti uz sauli pašu, tā izceļot siltumu kā vienu no saules pamata īpašībām. Pie izņēmumiem pieder dziesmas par silto maizi, ko sveša māte apsoliījusi brokastī vai launagā, bet neatnes pat tad, kad saulīte jau ir pusdienā vai vakarā (4440; F1515,3479, skat. nodaļu par debesu pulksteni sējumā "Hronoloģiskā saule").

Labā tiesa siltās saules motīvu pārsedzas ar citām tēmām un ir jau aplūkoti citās sakarībās, kā motīvs par *siltās saules dienu* nedēļas dziesmu ietvaros un motīvi par pavasara un vasaras silto sauli "Hronoloģiskās saules" nodaļā par

gada laikiem. Vēl citi, kā lietus vārdi, kas lūdzas pēc siltās saules, pārsedzas gan ar buramiem vārdiem (Viķe-Freiberga, 1997), gan ar gaišās saules tēmu.

SILTĀ SAULE DABĀ

Saules gaisma un siltums ir tikpat kā dzīvības dvaša visai dzīvajai dabai, bet sevišķi jau augu valstij. Bez saules stādi nevar attīstīties, tamdēļ kadiķītim, kas aug egles paēnā, atliek tikai gauži noraudāties par savu likteni:

51956 (Jg Zālenieki)

Ko tu raudi, kadiķīti,
Zem eglītes stāvēdams?
Kā man gauži noraudāt —
Egle sauli noņēmusi.

Dainās redzama skaidra izpratne par cēloņsakarībām dabā, kur saule ar savu siltumu briedina labību, tā radot auglīgu vasariņu:

28137 (L)

Z'eme z'eme, saul'e saul'e
Dūd augl'eigu vasareņu.
Saul'e sylda, z'eme pylda
Maizis pylnu orūd'eņu.

Izteiciens par "maizes pilnu arodiņu" šai dziesmā ir dainām īpatnējs retorisks paņēmiens, ko varētu dēvēt par kondensāciju, jo tajā tēlaini novietoti blakus divi jēdzieni, starp kuriem izlaists kāds vārds neizteikts cēloņsakarības ķēdes posms. Ķēde sākas ar saules iespaidu uz zemi, kas rada auglīgo vasaru, kura pilda arodus ar graudiem, no kuriem tad vēlāk tiek cepta maize. Maize pati, protams, arodos netiek glabāta, un maizes vārds šai tekstā izprotams arī kā metonīmija ražas bagātībai. Formula par zemi un sauli, kas abas paralēli šeit saistītas ar auglības priekšstatiem, kosmoloģiskās saules dziesmās parādās arī pilnīgi citā kontekstā, saistībā ar pārdomām par iznīcību un nāvi.

Doma par silto sauli kā auglības veicinātāju tikpat pamatota ir attiecībā uz ogām un augļiem. Sekojošā dziesmā redzam citu dainām raksturīgu dzejas paņēmienu, kur kāds dzīvnieks, stāds vai pat nedzīvs priekšmets tiek uzrunāts vokatīvā, gluži kā uzrunājot dzīvu cilvēku, ar retorisku jautājumu, kam tad dziesmas otrajā pusē seko atbilstošā atbilde:

F387,6768 (Lp Krote)

Ai odziņa, zemenīte,
Kas tev sārtu darināja?
Saulit' savu siltumiņu
Tevi sārtu darināja.

Saule kā sildītāja un kā galvenā dzīvības devēja dabā savas dāvanas daļa tik vienlīdzīgi un tik taisnīgi, ka pat Dievs un Laima varētu to ņemt sev par paraugu:

F363,6063 (Rz Gaigalava)

Ai Dieviņ, ai Laimiņ,
Kā tu līdzā nedariji!
Kā saulīte līdzā dara, —
Visu zemi līdzā silda.

Sekojošā dainu paņēmienu blakus nostatīt dažādus kontrastus, saules siltumam pretstatā var parādīties vai nu rudens, vai ziemas aukstums, kā tas redzams arī dziesmās par gada laikiem. Atgadās arī, ka aukstums vārdā nemaz nav pieminēts, bet ir izdibināms no pārējā dziesmas teksta. Tā tas ir sekojošā gadījumā, kur apses lapu raksturīgā drebēšana pie mazākās vēja vēsmas atļautīgā metaforā attēlota kā drebēšanās no aukstuma, pašai apsei ilgojoties pēc saules siltuma:

F828,10859 (Vlk Alūksne)

Lai drebēja, kas drebēja,
Apses lapa drebētāja:
Tā drebēja dienu, nakti,
Siltas saules gaididama.

Daudzās dažādās vietās pierakstītu dziesmu cers saules siltumu netieši izceļ, nostādot to paralēlē ar ledu. Vārdos tieši neizteiktā doma par ledu aukstumu tad izveido kontrastējošu paralēli ar tiešos vārdos neizteikto saules siltumu:

28110 (Kld Lutriņi, Ciecere)

Rudzītim rogainim [brālītim]
Ledus [Sniedziņš] galvu nogulēja;
Kas kaitēja miezītim,
Saulītē nelīgot [līgojot]?

28111 (Rg Kastrāne, Suntaži; C Ērgļi, Vlk Sinole)

Rudzīšam, rogainam,
Ledus galvu nogulēja;
Miezīšam, akotam,
Saule klāja paladziņu.

Otra jēdzieniskā paralēle starp rudziem un miežiem te atsaucas uz ziemāju un vasarāju krasi atšķirīgiem likteņiem: rudziem, kas iesēti jau rudenī, ir jāpārziemo nospiesti ar ledu kārtu virs galvas, kamēr pavasarī sētie mieži brīvi uzdīgst tikpat kā saules gādīgi izklātā guļas vietā. Mieži bez bēdām var līgot saulītē, jo nekā cita nav piedzīvojuši kā pavasara un vasaras siltumu.

SILTĀ SAULE BURAMVĀRDOS

Vasaras siltā saule ir piesaukta zināmā skaitā buramvārdu, kas domāti, lai veicinātu laika apstākļu uzlabošanos un saulītes parādīšanos. Kā jau tas buramvārdiem raksturīgi, tie veido gara acu priekšā dzīvu un skaidru tēlu par

to, kādi laika apstākļi būtu vēlami, kā sekojošā tekstā — kas ir vēja vārdi —, kur saulītes spīdēšana ir īpaši izcelta kā jauki piemīlīga un silta. Interesanti arī, ka saule ir tā, kam prasa vēju pievaldīt, it kā intuitīvi izprotot zinātnisko faktu, ka vēji ir saistīti ar temperatūras starpībām dažādu gaisa vai citu masu starpā:

Bdz1781,8 (C Skujene)

Spīdi, spīdi, saulīte,
Spoži, jauki, silti;
Nejauji vējam
Plosīties.

Kā jau to redzējām pie lietus dziesmām, ir plašs cers lietus vārdu, kam raksturīgākais ir aicinājums lietum iet projām un saulītei *spīdēt*, tātad — izcelt saules gaišumu kā būtiskāko. Krietnā daļā lietus vārdu tomēr gluži burtiski tiek uzsvērts, ka *še vajaga siltas saules* (28659; F1600,344; F1730,39903; F1838,4675; Bdz345,3). Tādi teksti, kur lietus tikt aicināts šurp un saulīte raidīta prom, dainās nav atrodami.

Siltā saule visvairāk ir nepieciešama siena laikā, kad pļavās nopļautais siens būtu jāizkalnē, taču lietus vārdos siena kaltēšana tekstuāli ir pieminēta tikai izņēmuma kārtā:

28658 (Jg Džūkste)

Lij, lietiņ, kur lidams,
Še man tevis nevajaga,
Še vajaga siltas saules,
Zaju sienu jākalnē.

Latviešu lietus vārdi vienmēr ir savā izteiksmē ļoti piesardzīgi, un tur skaidri samanāma izpratne par to, ka lietus jau nav slikts pats par sevi un brīžam pat ir ļoti nepieciešams, jo sausa vasara var padarīt tikpat daudz posta, cik pārāk slapja. Lietus vārdi tikai gribētu lietu dotā brīdī aizraidīt sāņus, ar atgādinājumu, ka nu jau mērs būtu pārsniegts un labības lauki sākuši par daudz izmirt:

F72,5901 (Md Sarkaņi)

Līsti, lietiņ, pa malām,
Te man tevis nevajaga:
Te vajaga rudzu miežu,
Ne ūdens ligojot;
Te vajaga siltas saules
Jaunajām meitiņām.

Pēc tiešā aicinājuma lietum iet nolīt kaut kur citur seko it kā atvairošanās un izskaidrojums, kamdēļ tam tā jābūt. Blakus praktiskiem apsvērumiem par rudziem

un miežiem vajadzīgo sausumu te pievienota vēl estētiski pievilcīgā aina par jaunām meitām, kas ilgojas pēc siltās saules. Dažkārt lietus vārdi lietum vēl augstsirdīgi paskaidro, ka siltā saule vajadzīga ne tikai cilvēkiem vien, bet arī dabā vispār — bitītēm, zīlītēm un dzeltenām cielavām (28659 un var.; F1600,344; F1705,6483; F1838,4675; Bdz35,3).

SILTĀ SAULE MEŽU UN LAUKU DARBOS

Kā jau tas dainām raksturīgi, dziesmu, kur saules siltums apdziedāts ciešā sakarā ar cilvēku dzīvi un tās vajadzībām, ir krietni vairāk nekā to, kas runātu tikai par siltās saules iespaidu dabā. Viens tāds ir īpatnējais motīvs, kurā lēcošo sauli lūdz sildīt vai nu bāleliņu (54918), vai arājiņu, tātad vienu vai otru no dainu sievietei tuvākajiem vīriešu kārtas pārstāvjiem. Apaļš ducis dziesmu sākas ar pirmās rindas formulisko lūgšanu *Dod, Dieviņi, siltu sauli* (vai ar kādu variāciju, kas izsaka līdzīgu domu). Dziesmas otrā pusē tad seko šī lūguma vai aicinājuma izskaidrojums vai attaisnojums. Doma par saules siltumu šais dziesmās var vienādi labi tikt izteikta vai nu burtiskā, vai pārnestā nozīmē, ar atsauci vai nu uz fizisko, vai psiholoģisko siltumu. Saprotamā kārtā, starp tiem, kas visvairāk ilgojas pēc saules fiziskā siltuma, izcelti āra darbu darītāji, to skaitā arāji, kam visu dienu jāstrādā uz kļaja lauka:

26792 (Tl Ārlava)

Dod, Dieviņ, siltu sauli,

Sildi manu arājiņu:

Mans arājs laukā ara

Ar basām kājiņām.

10182¹ (Vlk Trapene)

Lēc rītā, sārta saule,

Sildi manu arājiņu;

Ja nesildi šai zemē,

Sild' citā viduci.

Izteiciens par *basām* kājām, kas dainu valodā saistās arī ar nabadzību, šai gadījumā attiecas uz fizisku salšanu, kas citās dziesmās izteikta tekstuāli ar izteicieniem par *nosalušām* rokām vai kājām (29287; 52755).

Kājas salst arī nabaga ganiņam, ko sveša māte sūta ganos jau no paša agra rīta, aukstā un slapjā zālē. Pati savam bērnam tā pataupa vakara pusi *siltajā saulītē*, kad laika apstākļi ir labvēlīgāki, jo zāle ir nožuvusi un gaiss sasilis:

4277 (Rg Sidgunda)

Sveša māte mani dzina

No rītiņa *rasinā.*

Uz vakaru sav' bērniņu

Siltajā saulītē.

Īpatnējā kārtā citas dziesmas izrāda pilnīgi pretēju nostāju un pieņem ganos iešanu vai nu kā Dieva likumu, kas vienkārši jārespektē, vai pat lūdz Dievu, lai būtu iespējams iet ganos:

29267v1 (Kld Lutriņi)
Dievs man lika ganos iet,
Saulītē nesēdēt;
Saulē sēžu raudādama,
Ganos eimu dziedādama.

744v3 (Rg Nītaure; Md Bērzaune, Liezēre)
Dod, Dieviņ, ganos iet,
Ne sēdēt saulītē!
Ganos gāju dziedādama,
Saulē sēžu raudādama.

Ļoti veselīgā doma te tāda, ka arī grūtu vai nepatīkamu darbu iespējams darīt ar prieku un apmierinājumu, ja tikai pašam ir veselība un sadzīvē nav nekādi sarežģījumi. Par to tiešām ir Dievam jāpateicas un pat jālūdz Dievs, lai tikai tā turpinātos. Ja dzīvē ir kādas nopietnas bēdas, turpretim, tad pat vieglākie darba apstākļi neko nelīdzēs un, kaut vai saulītē sēdot, tāpat jāraud vien būs. Abu šo dziesmu uzbūvē redzama interesanta vērtības polaritāšu simetriska apgriešana otrādi (citādi pozitīvā saule saistīta ar negatīvo raudāšanu, bet citādi negatīvā ganīšana ar pozitīvo dziedāšanu), ko vēl tuvāk analizēsim arī citās dziesmās.

Saules siltumam dainās nav nepieciešami jābūt tiešos vārdos izteiktam, bet tas var būt noprotams arī no konteksta, kā jau to redzējam iepriekšējos piemēros. Ja darbinieki lūdzas: *Dod, Dieviņ, šodien saules / šodien saules vajadzēja* vai nu tamdēļ, ka brāļiem talka tīrumā, vai ka sarkanais vai zaļais āboliņš ir nopļauts un jānovītē (28418; 28611; 28612), tad ir skaidrs, ka vajadzība šeit ir tieši pēc saules siltuma. Tādu pašu lūgumu Dievam izteic arī meita, kam māmulīņa tai dienā velē baltas villainītes, un iespējams, ka tas tik tiešām notika tikai labā laikā un zem klajas debess. Tik bieziem vilnas gabaliem, protams, vajadzīga silta saule, lai tos izžāvētu, kaut pats siltuma vārds dziesmā nav pieminēts:

7507 (Md Vestiena)
Dod, Dieviņi, šodien sauli,
Šodien saules vajadzēja:
Šodien mana māmulīņa
Velē baltas villainītes.

Daudzās citās dziesmās lūgums pēc siltuma adresēts tiešā ceļā saulei pašai, ne Dievam, kā iepriekšējā piemērā. Konceptuāli šādi teksti ar sauli vokatīvā atrodas kaut kur pusceļā starp fizisko sauli, kas tikai fiziski silda, un cilvēciskoto Sauli, kas it kā pati no brīvas gribas varētu izvēlēties — vai sildīt vai nesildīt. Vienā tādā tekstā ligava saulītei lūdzas pēc jauka un silta laika savā kāzu dienā:

16049 (Md Lubāna)
Špid', saulīte, šodien silti,
Šodien tevis vajadzēja:
Šodien manu augumiņu
Ar tautām līdzinās.

Septiņpadsmit dainas veido fiziskās saules dziesmu ceru, kas sākas ar formulu Lec, saulīte, rītā agri (skat. "Saules dainas" 90.—91. lpp.), no kurām septiņas

turpinās ar otrās rindas formulu *Sildi meža virsotnītes* (virsūnītes, virsaunītes, galotnītes), vai ar līdzīgo formulu *Sildi priežu galotnītes* (30352v5; 50850):

30352v4 (Jk Sauka)

Lec, saulīte, rītā agri,

Sildi meža virsonītes:

Brāļiņam rokas sala,

Skaistas caunas dzenājot.

30352v5 (Lp Vērgale)

Lec, saulīte, rītā agri,

Sildi priežu galotnītes,

Lai rociņas nenosala

Dravinieka dēliņam.

Šeit izteiktā lūguma īstais iemesls, protams, nav rūpes par to, lai meži tiktu sasildīti, bet gan par to, ka dažādiem darbiniekiem bez saules siltuma salst rokas, mežā savu darbu darot: malkas cirtējiem *Meža galus līdzinot* vai *Saus' eglīti nocērtot* (30352v1; 52006), dravenieka dēliņam (L994) vai dravniekiem *ozoliņus dādenot* (vai *darinot*) (30352 un tās v5; M3,171:28t), vai arī medniekam mežā, kas jau kopš rītausmas sācis caunas dzenāt.

Siltā saule tik bieži piesaukta sakarā ar dažādiem darbiem, ka vienā piegulnieku dziesmā tā pat aizstājusi daudz pazīstamāko "Tumša nakte, zaļa zāle":

30201v1 (V,K,Z)

Silta saule, zaļa zāle,

Laukā laižu kumeliņu.

Nu, Dieviņi, tavā vajā,

Nu tavā rociņā.

Vēl vairāk par lauku darbu darītājiem uz siltās saules uzlekšanu gaida karavīrs ar rasā izmirkušiem kājautiem. Te nomanāms, ka karavīram visa nakts ir bijusi jāpavada zem klajas debess un — domājams — drošības pēc arī bez ugunsкура. Tikai pēc saullēkta tad rastos iespēja beidzot izžāvēt sabristos kājautus un mazliet sasildīties. Siltuma vārds pats šeit atkal neparādās, bet priekšstats par saules siltumu tiek radīts sakarā ar žāvēšanu un arī kā pretstats dziesmā pieminētajai salšanai:

F668,32 (Kld Īvande)

Karavīram kājas sala,

Migla rauda asariņas.

Kad uzlēks rīta saule,

Izžāvēs baltus autus.

Āra darbu kontekstā visciešākā jēdzieniskā saite ir siltai saulei ar siena laiku. Pašai siena pļaušanai gan daža dziesma ieteic mākoņainu laiku (28689), jo tas ir fiziski ļoti smags darbs, ko *Silta saule, zaļa zāle* (28651) padara ļoti grūtu un kas vieglāk būtu paveicams bez saules tiešās tveices. Toties siena izkaltēšanai,

sagrābšanai un sakraušanai noteikti vajadzīga *laba siena saule* (21540), jo siltā saulīte ir istā reize, kad iet *bāliņam siena kast* (29302). Labākais siena laiks ir tāds, kad *gar zemīti saule tek* (28687) un saule pati it kā aicina grābējus pļavās:

28678 (Md Bērzaune)

Patais' man, bālēliņ,
Balta koka grābeklīti,
Man *saulīte* aicināja
Āriņās *siena* kast.

Ļoti īpatnējs ir motīvs par *saulē pļautu āboliņu*, kas tiek raksturots kā kumeļam īpaši laba barība. Līdz ar fomuliskām rindām, kur teikts, ka kumeļam vajaga *tīras auzas*, tas pieder pie formulisku izteicienu klāsta, kas apraksta puīša vēlīgo un gādīgo attieksmi pret savu zirgu. Dažai dziesmai gan arī te ir divas pretrunīgas versijas: viena sola *saulē pļautu āboliņu*, otra — *miglā pļautu* (29801)! Sekojošā Nīcas dziesma ir sevišķi jauka un neparasta ar to, ka tajā puisis vērtē savu līgavu augstāk par kumeļu, kas dainās ir drīzāk izņēmums nekā likums. Puisis ir gatavs likt baltkājim kumeļam līgavas dēļ brist dūņu purvu, gan ne bez solījuma kumeļa pūles atalgot ar īpaši labu barību. Īsākā Suntažu dziesma (kā arī viens cits Nīcas variants — 29798v1) patur domu par *saulē pļauto āboliņu* kā atalgojumu kumeļam par dubļu brišanu, bet izlaiž dzejas kompozīcijai tik būtisko divrindi par līgavu, kas dzīvo aiz dūņu purva. Nīcas dziesmas sākuma divrinde uzglezno situācijas kontekstu un izskaidro, kā radusies nepieciešamība kumeļam likt brist pa dziļiem dubļiem un dūņām. Suntažu dziesma par brišanas motivāciju klusē, tikai patur domu par labu barību kā atmaksu kumeļam par tik smagu un nepatīkamu ceļu:

16121 (Lp Nīca)

Aiz lielā dūņu pura,
Tur aug mana līgavīna.
Kumeļami baltas kājas,
Negrib dziļu dubļu brist.
Brien, kumeļi, dziļus dubļus,
Es maksāšu bridumīnu,
Es tev došu tīras auzas,
Saulē pļautu ābolīnu.

29798 (Rg Suntaži)

Kumeliņi baltkājīti,
Tev netik dubļu brist.
Brien, kumeļ, nebēdā,
Es maksāšu bridumiņu:
Es tev došu tīras auzas,
Saulē pļautu ābulīnu.

Sienu laikā siltā saule norāda uz sienu pļaušanu kā pirmo darba prioritāti, un tas ir darbs, kur visiem bija jāpiedalās. Tamdēļ ne par velti nelaimīgs vīrs sūdzas par savu nekam nederīgo bagāto līgaviņu, kas labā sienu laikā sadomājusi "kaltēt" savas sudraba rotas, ne sienu. Izklusās, it kā viņa sevi uzskatītu kā par daudz cienīgu un bagātu, lai piedalītos tik smagos un vienkāršos darbos, lai cik steidzami tie arī būtu:

21 540 (Md Lubāna)

Ko tā man laba dara
Tik bagāta līgaviņa?
Kad bij laba siena saule,
Tad kaltēja sudrabiņu.

Te tikai der atcerēties, ka šādas dziesmas iespējams iztulkot gan burtiski, gan ironiski. Vīra šķietamā sūdzēšanās par it kā nekam nederīgo līgaviņu tikpat labi te varētu būt tieši pretējais teiktajam — netieša lielišanās ar tādu līgavu, kas ir pietiekoši bagāta, lai varētu siena kaltēšanas vietā domāt par savu sudraba rotu "kaltēšanu".

Visiem pazīstama ir iemīļotā pļāvēju dziesma, kas sākas ar sekojošo pantu (vai tam tuvām variācijām):

28610 (Md Kalsnava)

Div' pļaviņas i pļāvū
Sarkanā āboliņa;
Dod, Dieviņ, siltu sauli,
Labu vēju kaltētāju.

Glūži kā tikko citētajā tekstā, vēl kādā pusducī citu dziesmu formula Dod, Dieviņ, siltu sauli ir izvietota dziesmas otrās puses sākumā (resp., panta trešajā rindā). Tās ir vai nu dziesmas par siena pļaušanu, vai satīriskas dziesmas, kādas vēl redzēsim mazliet tālāk. Apmēram tikpat daudzus citos gadījumos, kā jau to redzējām pie dziesmām par medniekiem un par dravniekiem, formula Dod, Dieviņ, siltu sauli ir izvietota dziesmas pašā pirmajā rindā. Šī formuliskā rinda tāpat pieder pie tām, kas var tikpat labi atrasties kā dziesmas sākuma, tā beigu pusē, resp., vai nu pirmā, vai trešā rindā:

28610v1 (Rg Lielvārde)

Dod, Dieviņ, siltu sauli,
Lēnu vēju pūtējīņu:
Man nopļautas div' pļaviņas
Sarkanaja dāboliņa.

Pēdējā piemērā saules siltums un vējš — "pūtējīņš" par kaltēšanu kā abu kopīgi radītu rezultātu ļauj secināt tikai inferences veidā. Iepriekšējās dziesmas epitets par vēju kā kaltētāju toties vējam vienam it kā pieraksta kaltēšanas spējas, kas īstenībā pieder saules siltumam ar vēju kopā.

Līdzīgos pēdējās dziesmas variantos sarkanā āboliņa pļāvēji lūdzas arī vienkārši: Dod, Dieviņ', šodien sauli, šodien saules vajadzēja, gluži kā lietus vārdos (28611; 28612). Visās šais daudzajās dziesmās saule kā zaļā vai sarkanā dābuliņa vītētāja ir izcili pozitīvs tēls, jo tā dara to, kas cilvēkiem derīgs. Šai ziņā tā atšķiras no saules kā kaltētājas un vītētājas savā negatīvā nozīmē, par kuru vēl runāsim tam veltītā atsevišķā nodaļā.

SAULE UN BITE

No visām dzīvajām radībām, kas jebkur saules dainās ir minētas, saulei ir īpaši uzsvērtā un savdabīga saistība ar biti, kas ir pieminēta veselās 47 saules dziesmās, ieskaitot dažas mitoloģiskās. Pēdējās ir garās dziesmas par varoni, kas debesīs satiek Dieva dēlu, siekiem bites mērojot, no kuru dzeloņiem tad izkaļ sev zobenu, vai par Saules meitām ar bišu spārnu villainēm, utt. Bites simboliskā saite ar sauli droši vien sākotnēji cēlusies no novērojuma, ka *Visas bites ziedos gāja, Kad saulīte atspīdēja* (6213), kurpretim tumšā vai lietainā laikā bites nemēdz stropu atstāt (jo savos lidojumos orientējas pēc polarizētas gaismas stariem).

Vispopulārākā no bites un saules dziesmām ir pierakstīta dažādās Latvijas malās, bet visvairāk tomēr Latgalē, un tur skaistā dzejiskā paralēlē bite un saule ligo (var. leigo) pār vasaras pļavām un tīrumiem (28657 un var. (=32566); 47095; 51721; 51727; 53542; 53543 un var.; 53544; 53953; 54897; F72,5723; F1737,1774; M2,175:87f).

53543 (Ldz Nautrēni)

Leigoj bite, leigoj saule

Pa lelūji teirumiņu.

Saule sīnu kolteidama,

Bite zīdus laseidama:

Saule sīnu izkaltēja,

Bite zīdus izlasēja.

Kamēr bites lidošana no zieda uz ziedu te dzejiski aprakstīta kā "ziedu lasīšana", saules iespaids savā ligošanā vai rotāšanā precizēts pavisam burtiski kā siena kaltēšana vai vītēšana. Abas — bite un saule — te ir čakli aizņemtas, katra savā jomā un darbā. Tā kā svaigi nopļautam sienam vai āboliņam ir svarīgi būt labi izkaltsūšam, lai tas ziemā nesapelētu, tad šai sakarībā saules kaltējošais iespaids tiek uztverts kā labvēlīgs un vēlams. Šīs dziesmas savā ziņā sasaucas ar visām citām par siena pļauju un ievākšanu, ar to starpību, ka šai motīvā ļoti īpatnējā veidā nav ne vārda par pašu cilvēku pūlēm, — vienīgās darba darītājas te ir bite un saule.

Ligojošās bites un saules dziesmām ir ārkārtīgi daudzi tuvu līdzīgi — bet tomēr ne vienādi — varianti, kas savā uzbūvē atklāj, kā dainās domas vijas ap jau gataviem vārdiem un rindām. Te mēģināsim soli pa solim izsekot šiem saules un bites likločiem, kas varbūt prasīs no lasītāja savu devu pacietības, tomēr arī uzskatāmi ilustrēs, kā dainās veidojas savstarpēji radniecīgu dziesmu ceri.

Visās augstāk tikko kā uzskaitītās dziesmās pirmā rinda ir pilnīgi vienāda, pieminot biti kā pirmo un sauli kā otro, taču ir arī otra variācija, kur abu vārdu kārtība ir apgriezta otrādi: saule tur ir piesaukta pirmā un bite otrā. Arī šai versijai ir pierakstīti paraugi ļoti daudzās vietās (Rg Lielvārde, Kastrāne, Viskāji, Md Prauliena, B Taurkalne, Jk Jaunjelgava, V, K, Z), kaut ne gluži tik daudzās kā iepriekšējai:

Līgo saule, ligo bite

Pa lielo tīrumiņu:

Saule sienu kaltēdama,Bite ziedus lasīdama.

Bites un saules ligošana fonētiski sasaucas ar Jāņu dziesmām raksturīgo piedziedājumu "līgo", bet, pārsteidzošā kārtā, tikai vienā pašā izņēmuma gadījumā (kas pie tam pierakstīts stipri vēlū — 1959. gadā) dziesmas otrā puse parastās siena kaltēšanas vietā runā par Jāņu svinēšanu. Līgotāji tur nostādīti kā trešais paralēlais loceklis blakus saulei un bitei, tā radot cieši sakarīgu tekstu, un bites un saules ligošana tad it kā pievienojas cilvēku izvēstiem vasaras saulgriežu auglības rituāliem:

F1945,7730 (=Ldz 15761, Prj Vārkava)

Leigoj bite, leigoj saule

Pa lelū teirumeņu;

Tai leigōja Jōņa bārni

Pa maleņu maleņom.

Atšķirībā no citiem variantiem, kur ligo šķiet saistīts ar ligošanu galvenokārt kā kustību pāri tīrumiem, pēdējā piemērā ligo ir noteikti divnozīmīgs un kustībai blakus pieved arī priekšstatu par dziedāšanu. Šis atskaņas no dziedāšanas vēl pastiprina tie varianti, kur saule un bite rotā (38022), vai Latgales dziesmās — rūto (53543v2; 53545):

M2,34:197 (Rz Kaunata)

Rutoj saule, rutoj bite, rutoj, rutoj!

Pa lelui teirumeņi, rutoj, ru!

— Saule sinu kaltēdama, rutoj, rutoj!Bite zīdus laseidama, rutoj, ru!

Rotāšana ir pazīstama vairākos Vidzemes un Latgales apvidos, un dažās vietās tā notika uzkalnēs, agrā pavasarī, pirms kokiem lapas bija vēl izplaukušas, tā radot īpatnējus atskaņas efektus no apkārtējiem kalniem. Vēlāk vasarā, kad koki ir jau salapojuši, balsis nekad tik tālu nenestu, jo skaņa tiktu apslāpēta koku lapās. Latgalē tomēr piedziedājums "rotā" pazīstams arī Jāņu dziesmās, vai dziesmās vispār, un katrā ziņā runa par siena kaltēšanu šais rūtošanas dziesmās norāda uz vēlāku dziedāšanas laiku, tātad — tuvāk Jāņiem nekā agram pavasarim, kad nekāda siena kaltēšana vēl nevarētu notikt!

Daži varianti no Latgales, ar tām pašām sākuma rindām par sauli un biti, mēģina radīt dzejisku atšķirību abu starpā (skat. arī 54897), kas tomēr šķiet tāda kā mazliet forsēta. Saules uzdevumu siena izkaltēšanā varētu uzskatīt kā piepildītu,

tiklīdz kā siens būtu izkaltēts un sakrauts, kamēr bitei jāturpina iet ziedos daudz ilgāk — līdz pat vasaras beigām.

51721 (Rz Siljāņi)

Leigoj bite, leigoj saule
Pa lelīm teirumim;
Bite zīdus lasīdama,
Saule sīnu kaltēdama.
Bite zīdus naizlasīja,
Saule sīnu izkaltēja.

53543v5 (Dv Preiji)

Leigoj bite, leigoj saule
Pa lelū teirumiņu.
Bite zīdus lasīdama,
Saule sīnu kaltādama.
Saule sīnu izkaltēja,
Bite zīdus naizlasīja.

Abās šais tuvu līdzīgās Latgales dziesmās (kur otrā dziesma būtu bijusi jāklasificē bez sava kārtas numura, tikai kā pirmās variants) bites un saules loma ir tā pati, tikai dziesmu pēdējās divās rindās ir inversija — vienā bite ir minēta pirmā, otrā — saule. Dabas apstākļiem varbūt labāk atbilst vēl cita versija, kur arī izteikta atšķirība starp biti un sauli, tikai šoreiz to lomas un sasniegumus apgriežot otrādi: *Saule sina na'zkal'tieja, Bite mada pilasieja* (M2,175:87t). Šoreiz bite ir tā, kas savu darbu noved līdz galam, bet saule to nepaveic. Var jau arī tā — tādā vasarā, kad lietus līst tieši siena laikā, var gadīties, ka siens aiziet bojā, kamēr bitēm tomēr izdodas līdz vasaras beigām savas medus kāres piepildīt. Vispārējais iespaids no šiem pēdējiem variantiem tomēr paliek mazliet tukšvārdīgs, un mēģinājumi sauli atšķirt no bites nav dzejiski īpaši izdevušies. Galvenais, šķiet, bijis mēģināt izmantot jau gatavo divrindes formulu un savienot silto sauli un sienu no vienas puses ar biti un medus vākšanu no otras. Kāda veida loģiskā vai sintaktiskā logatā šī dzejiskā paralēle tiktu iestrādāta — tas, šķiet, nav bijis tik svarīgi.

Ir arī saujiņa dziesmu, kas veido atsevišķus izņēmumus starp ļoti daudzajiem variantiem par ziedu lasīšanu un siena kaltēšanu. Viens pieraksts no Latgales tīruma vietā abām liek līgot visu vasariņu:

53546 (Dv Kapīņi)

Leigoj bite, leigoj saule,
Leigoj vysu vasareņu;
Kur nūkryta asareņa,
Tur pavērtja sudrobeņu.

Šeit dziesmas otrajā pusē — varbūt kā atskaņa *vasariņai* — parādās neparastā *asarīņa*, kas savukārt pārvēršas par *sudrabiņu*. Doma, šķiet, vēl arvien risinās par bites un saules čaklumu un darbīgumu, kas cilvēku pūles — kaut vai līdz asarām — vasaras beigās bagātīgi atmaksās — saule ar sienu un labības ražu, bite ar medus kārēm. Atsauksšanās uz sudrabu te sakņojas vēsturiskā īstenībā, jo medus un vasks ilgus gadsimtus piederēja pie luksusa precēm un dravniekam burtiski ienesa tīru sudrabiņu.

Cits unikāls izņēmums šai dziesmu cerā ir bites un saules salīdzinājums ar bāleliņiem, kas gaida uz jaunām meitām un varbūt ir gatavi vasaras beigās ņemt sievu. Loģiskā sakarība starp dziesmas pirmo un otro pusi te nav īpaši iespaidīga, un vienīgais kopsaucējs šķiet semantiski mazliet tukšā atsauksme uz bāleliņu līgošanu:

41835 (Dv Kalupe)

Leigoj bite, leigoj saule,
Leigoj muni bruoleliņi;
Leigoj muni bruoleliņi,
Jaunu meitu gaididami.

Labāk izdevusies šķiet sekojošā sešrinde, kur dziesmas sākums, pēc klasiskās pirmās rindas formulas, otrās rindas formulu atvieto ar jaunu rindu par savu līgaviņu, kas arī tāpat līgo kā saule un bite. Tā rodas trīskārtējā sieviešu kārtas paralēle *bite — saule — līgaviņa*, kas atļauj pamatoti un sakarīgi dziesmu kuplināt ar vēl vienu divrindi: pēc parastās formulas par siena kaltēšanu un ziedu lasīšanu vēl pievienojot divrindi par līgaviņas govju ganīšanu:

53542 (Il Gārsene)

Līgo bite, līgo saule,
Līgo mana līgaviņa.
Saule sienu kaltēdama,
Bite ziedu lasīdama;
A tā mana līgaviņa,
Raibas govīs ganīdama.

Citā variantā ir paturēta klasiskā divrindu sākuma formula ar tīruma piemēšanu, un tikai trešajā rindā nu parādās tiešs salīdzinājums starp biti un starp meitu. Bites līgošana pāri tīrumiem te nav vairs uztverta kā čakla un nemitīga strādāšana, bet uzmanība pievērsusies bites spārnu vieglumam un tās šķietamai brīvībai pēc pašas izvēles līdināties no zieda uz ziedu:

47095 (Dv Kapiņi)

Leigoj bite, leigoj saula
Pa lelūji teirumiņu.
Kai es beju jauna meita,
Es leiguoju kai biīte;
Kai izguoju tautīnuos,
Kai zuolīte nūbuolēju.

Pēdējā divrinde te parāda dainām tradicionālo pretstatu starp meitas dzīvi kā vieglu un sievas dzīvi kā grūtu. Šeit tas darīts ar mazliet negaidīto salīdzinājumu starp pagurušu sievu un izkaltušu zāli, kas varbūt atspoguļo domu asociācijas ar citos variantos (bet ne šajā!) apdziedāto siena kaltēšanu.

Kāda cita dziesma toties nemainītu patur dziesmas otro pusi par ziedu lasīšanu un sienu kaltēšanu, bet atmet otrās rindas gleznaino ligošanu pār tūrumiem. Tai vietā dziesmas sākumā ir uzsvērtā bitei un saulei kopīgā kārtība: abas mierīgi dara savu darbu, nevienu netraucēdamas un nevienam pāri nedarīdamas:

53544 (Kld Īvande)

Bite, bite, saule, saule,

Tā nerieba nevienam;

Bite ziedus lasīdama,

Saule ziedus kaltēdama.

Šai gadījumā teiktais par neriebšanu ne gluži atbilst dzīves īstenībai, jo bites ne tikvien sīvi dzeļ, bet dažreiz pat ir par nāves cēloni tiem, kas pret tām ir alerģiski. Te manāmi ir izmantota t.s. "poētiskā brīvība" atkāpties no īstenības, ja tikai tas nāktu kādam dzejiskam formulējumam par labu. Dziesmas dzejiskais nolūks šeit būtu radīt lirisku siltas vasaras dienas noskaņu, kur bite un saule ir abas sasaistītas kopā kā nekaitīgi, savā nodabā mierīgi aizņemtī tēli, un jebkādas domas par bišu dzeloņiem šai ainā vienkārši neiederās.

Vēl cita dziesma līdzīgā veidā izceļ vienlīdzību bites un saules starpā, uzsverot domu par abu — saules un bites — derīgumu. Bites proverbiālais čaklums kā nenogurtošai derīga darba darītājai te tiek piedēvēts arī saulei, kas sienu kaltējot galu galā arī padara ļoti nepieciešamu un derīgu darbu. Bite šeit vairs nav dzejiskā ziedu lasītāja, bet gan — daudz tiešāk un prozaiskāk — vienkārši medus nesējiņa:

51727 (Md Ļaudona)

Saule, saule, bite, bite,

Abas vienu čaklumiņ(u):

Saule sienu kaltētāja,

Bite medus nesējiņ(a).

Nākošajā dziesmā bites saistība ar saulainu laiku ir pieņemta kā pati par sevi saprotama, un dzejiskā paralēle šoreiz tiek veidota starp bitēm, kas lidinās pa ziediem, un jaunām meitām, kas no ziediem pin vainagus. Abām kopīga šeit tāpat ir estētiskā saistība ar ziediem, bet vārdos neizteikta paliek arī vēl visiem saprotamā paralēle starp dabā novērojamo bites čaklumu un citur dainās daudz zināto jaunu meitu čaklumu:

6213 (Md Patkule)

Visas bites ziedos gāja,

Kad saulīte atspīdēja;

Visas meitas kroņus pina,

Kad puķītes dārzā zied.

Kādā citā, vairākkārt Vidzemē pierakstītā dziesmā par bites godu, kroņu pīšana šoreiz jau pārnesta uz biti pašu, kas, līdzīgi jaunām meitām, darina sev kroni, *saulītē sēdēdama*. Bites "zelta kronis" rada dubultu asociāciju gan ar jaunu meitu puķu, gan metāla vainagiem. Pats sākums šai citādi skaistajai dziesmai ir ritmiski neveikls un daiļskanībā neizdevies, un pati pirmā rinda ir arī saturā visai neskaidra. Varam tikai minēt, ka doma te ir tāda, ka par bites godu nekādu šaubu nevienam nevarētu būt:

30364 (Vlm Dikļi; C Ērgļi; V, K, Z)

Nekas iet par *bites* godu:
Miglā zeltu salasa,
Saulītē sēdēdama
Zelta kroni darina.

Blakus saistībai ar jaunu meitu vainagiem zelts kā dārgmetāls šai dziesmā metaforiski sasauca ar biškopības produktiem kā ļoti dārgiem un vērtīgiem, kamēr tā īpatnējais spīdums savieno saules gaismu ar medus un vaska zeltaino krāsu. Bites "zelta kronis" fiziskā īstenībā varētu atsaukties uz arhitektoniski veidotajām vaska šūnām, kas tiek darinātas, nenoliedzami, ne ar ko neatpaliekot no cilvēku roku darba. Dziesmas paustais pretstats starp bites darbošanos saulainā un miglainā laikā tomēr īsti neatbilst dabas novērojumiem. Ja ticēt šai dziesmai, tad bites lielākā darbošanās un nektāra ievākšana notiktu pa miglu, kamēr saulītē tā vairs tikai sēdētu uz vietas un darinātu savu kroni. Īstenība dabā ir tieši otrādi — miglainā laikā bites drīzāk dzīvotu pa stropu, kamēr saulainā laikā tās nenogurstoši lido no zieda uz ziedu un nekādu sēdēšanu saulītē gan nepazīst! Bišu rosīšanās saistība ar saules gaismu dainu dziesminiekiem noteikti bija skaidri zināma, kā tas labi redzams no dziesmas, kas atgādina, ka pēc saules rieta visas bites "saiet pulciņā", resp., visas atgriežas stropā:

51725 (Rz Vijāni)

Vysas *bites* zīdūs guoja,
Aiz upītes zīdus syukt;
Kad bej *sauļa* nūrītējusja,
Vysas bites pulciņi.

Arī nākošā dziesma atgriežas pie metaforas par bites "sēdēšanu", tikai šoreiz bite nesēd jau gatavā sēdekļī, bet vēl tikai ir aizņemta pie tā gatavošanas, resp., šūšanas. Bites it kā smilgu šūtais krēsls te dzejiski jauki sasauca ar tiem "šūtiem" krēsliem ar niedru vai auklu pītiem sēdekļiem un atzveltnēm, kādi ir pazīstami no etnogrāfiskām liecībām:

30385 (Rg Plaviņas)

Šuj, *bitīte*, smilgu krēslu,
Saulītē sēdēdama,
Tur tu pate apsēsies,
Draveniekus mielodama.

Citur dainās (kā gadskārtas dziesmās) aicinājums šūt krēslu parasti ir adresēts meitu māmuliņai, kas tad tur vasarā varēs sēdēt kā tronī un pieņemt meitai sajājušos preciniekus. Sēdēšana krēslā šoreiz gan saistīta ar klātiem galdiem un ar ēšanu, kas labi atbilst tam, ka bite, protams, savu dravnieku (griboť negriboť) ar medu mielo. Pie tam rudenī, kad bites pārtrauks savu darbību un sāks dzīvot no šūnās savāktiem medus krājumiem, pamatoti varētu teikt, ka tās nu atpūšas savos vasarā sapītos krēslos. Vienīgā loģikas ēna šai citādi saulainajā un milīgajā dzejas gleznā varbūt atkal ceļas no tā, ka dabā bites saulītē ir izteikti aktīvas un uz katra zieda "apsēžas" tikai ļoti īsu mirkli. (Vēlā rudenī gan dārzā ir redzamas pamirušas kamesnes, kas dienām ilgi snauž, pieķērušās tam pašam ziedam, bet tas atkal ir cits stāsts...). Otrās rindas pasīvais verbs *saulītē sēdēdama* šeit tamdēļ nav gluži ideāls. Toties, pārceļot to pašu formulisko rindu par saulītē sēdēšanu no bites uz veciem dravniekiem, rodas ļoti iespaidīgi gleznaina aina par veco bitenieku saulaino dzīves novakaru:

30283 (V, K, Z)

Bites māte man ļautā,
Ko dar' veci draveniek'?
Dzēnu pina, valnu raksta,
Saulītē sēdēdam.

Atsauksme šeit ir uz seno meža dravniecību, kad piemājas stropu vietā dravnieki iedēja (resp., izurba) dores dziļi mežos izmeklētu koku galā. Tad atlika tikai gaidīt, līdz kāda spietojošu bišu saime iekārtotos šādi sagatavotā mājvietā, kam bija jābūt pietiekoši augstu gaisā, lai to pasargātu no lāčiem. Gan dores dēļot, gan medu ievācot, dravniekam vajadzēja vispirms uzmost kokā ļoti garu virvi — dzeini — ar kāsi galā un tad, sēžot uz dzeini iekārta dēlīša, ar šīs virves palīdzību kāpt augšā kokā (skat. Bielenstein, 1918). Pats par sevi saprotams, ka šāds darbs prasīja lielu spēku un veiklību un zināmā vecumā kļuva biteniekam fiziski par smagu. Dravnieki, kas kļuvuši par daudz veci un stīvi, lai vairs ar dzeini rāptos augstas priedes vai ozola galā, savās vecuma dienās, mierīgi sēdēdami saulītē, vēl tomēr varēja paveikt vērtīgu darbu ar meža biškopības piederumu sagatavošanu: nopīt garās kaņepju virves, kas vajadzīgas dzeinim, un iededzināt savas dzimtas īpašuma zīmes koka dēlītim — valnītim, ko nolika katras kokā iedētās dores priekšā.

Pretstatā dziesmas otrās puses etnogrāfiski ļoti precīzām detaļām par meža dravniecību, tiklab citētā dziesma, kā sekojošais tās variants ventīņu izloksnē sākas ar rotaļīgu fantāzijas dialogu: vienā gadījumā ar bišu māti, otrā — ar dunduru, kas brauc uz Rīgu ar vaska riteņu ratiem. Ļoti iespējams, ka tās būtībā ir bērnu rotaļu dziesmas, kam varbūt vēl nāca klāt kādas izdarības, bērnu ucinot uz ceļiem:

51715 (Vp Ugāle)

Kur tu brauc, dunderīt,
Ar to vask ritentiņ?
Brauc Rīge apraudzīt,
Ko dar vec dravnik.
Dzeiņ pin, valn rakst,
Saulīta seiddam.

Blakus plaši populārai paralēlei starp biti un sauli, kas līgo pār tīrumiņu, dažās dziesmās tām pievienojas vēl meitu māte kā trešā, piemēram, sekojošā Priekules dziesmā. Visas tās simboliski kopā sasaista nemītīga, nenogurstoša, īsti sievišķīgi gādīga darbošanās. Tā kā divdaļīgas paralēles dainās ir vairāk iemīļotas par trejdaļīgām, tad otrajā dziesmā bite tomēr no kopainas ir nozudusi, atstājot tikai meitu māmuliņu un sauli kā vienīgās, kas nakti miega negulēja. Šī pēdējā dziesma būtībā arī tuvāk atbilst īstenībai, jo bites, cik zināms, nakti mēdz pavadīt stropos — domājams — saldā miegā!

1991v5 (Lp Priekule)

Trīs vien bija, trīs vien bija,
Kas miedzīņa negulēja:
Bite miega negulēja,
Puķēm ziedus lasīdama;
Saule miegu negulēja,
Sērdienīti sildīdama;
Meitu māte negulēja,
Meitām pūru taisīdama.

39498 (Md Kalsnava)

Divi, divi, kas tie divi,
Kas miedzīņa negulēja:
Viena Saule negulēja,
Otra meitu māmuliņa.
Saule mežus pušķodama,
Māte pūru darīdama.

Ļoti īpatnēja ir cita izolēta dziesma, kur bitītei kā saules bērnam tiek prasīts, lai tā izved mani saulītē, resp., darītu to, ko citās dziesmās sagaida no māmuliņas vai no saulītes kā mirušās māmuliņas atvietotājas:

51743 (Md Ļaudona)

Tu, bitīt, saules bērns,
Izved mani saulītē!
Saulīt' mana aizgājusi
Ar māmīņu kalniņā.

Te gandrīz jau varētu sākt domāt par biti kā saules atvietotāju vai vismaz simbolisko pārstāvi, kas atgādina Marijas Gimbutienes hipotēzi par biti kā aizvēsturiskās dievietes-mātes simbolu kopš akmens laikmeta (Gimbutas, 1989: 270-275). Zīmīgā kārtā, sengrieķu Afrodītes svētvietā Eriksa kalnā dievietes simbols bija medus kāre un viņas augstā priesteriene bija pazīstama kā melissa, resp., bite vai bišu māte (Walker, 1983:631). Daži no "bišu" siluetiem, kas rādīti

M. Gimbutienes grāmatas akmens laikmeta izrakumu ilustrācijās, pēc sava veidola gan tikpat labi varētu būt arī dubultcirvji (kā Krētas *labrys*), tauriņi, zirnekļi, jūras astoņkāji jeb varbūt pavisam kas cits, nevis bite, un to saistība ar dievieti ne vienmēr ir pierādāma. Mutvārdu tradīcijām ir tā priekšrocība, ka dainās vismaz nav šaubu par to, ka darīšana ir ar biti, nevis kādu citu kukaini, tomēr saistība ar Lielo Māti vai jebkuru citu dievišķu tēlu tāpat ir ļoti grūti pierādāma.

Dainās katrā ziņā atrodam visai sarežģītu saistību starp biti, sauli un māti jeb — pareizāk sakot — starp biti, rieta sauli un mirušo māmuliņu, kur nāve ir tā, kas kļūst par kopsaucēju. Tas redzams arī citur dainu masīvā, kur bārene prasa bitei *aiznest* simtu labu vakariņu mirušajam tēvam un mātei. Ir arī teksti, kā sekojošā dziesma no Lutriņiem, kur formulējums izteikts otrādi, lūdzot bitīti *atnest* mīļus vārdus no māmuliņas (bez precizējuma par to, vai māmiņa būtu domāta vēl dzīva vai jau mirusi):

37711 (Jg Salgale)

Skriņ, biteit uz tū pusi,
Kur guļ muns tāvs ai muoti,
Aiznes munam tēvam, muotei
Simtu lobu vakareņi.

37710 (Kld Lutriņi)

Skrien, bitīte, uz to malu,
Kur ir mana māmuliņa,
Atnes man mīļus vārdus
No istās māmuliņas.

Kā jau tas katram bērnam zināms no pazīstamās dziesmas "Tek saulīte te-cēdama", ar to pašu lūgumu aiznest mirušai māmuliņai simtu labu vakariņu mēdz griezties arī tieši pie saules. Abas šīs versijas pat ir apvienotas divās četrindēs no kādas garākas dziesmu virknes:

F1968,356 (Jg Auce; Kld Zvārde)

— Jau saulīte zemu zemu,
Māmuliņa tālu tāl';
Teku, teku — napanāku,
Saucu, saucu — nesasauc'.
— Skrien, bitīte, garu ceļu
Ar mazo(i) grāmatiņ' —
Aiznes manai māmiņai,
Simtu labu vakariņ'!

Garais ceļš, kas te novēlēts bitītei, ir tas pats ceļš uz viņu sauli, ko saule nostaigā katru vakaru pēc rieta, un ciešā simboliskā saite starp sauli un biti šeit jau ir nonākusi tikpat kā līdz vienlīdzībai. Lai varētu aiznest grāmatiņu (t.i., vēstulīti) mirušai māmiņai, bitei, gluži kā saulei, būtu nepieciešamas spējas brīvi kustēties starp šo sauli un viņu sauli.

SILTĀ SAULE SADZĪVES UN SATĪRISKĀS DZIESMĀS

Siltā saule savā burtiskā nozīmē parādās arī saistībā ar cilvēku — ne tikai dabas — pasauli, tomēr šādu dziesmu nav pārāk daudz. Saturiski izteiciens *silta saule* parādās kopā ar raibu rindu fragmentāru tēmu, ko nosacīti varētu iedalīt divos galvenos nogrupējumos — sadzīves un satīriskās dziesmās. Pēdējās, protams, pēc savas būtības ir dzēlīgas un izsmejošas, kamēr sadzīves dziesmām zināms kopsaucējs ir negatīvi iekrāsotas jūtas — aizvainojums vai žēlabas.

Viens šāds sadzīvīks motīvs ir par tautās aizprecētu māsu, kas, manot zināmu vēsumu no pašas dzimtā sētā ieprecētās brāļa sievas, solās iet to apciemot tikai saulainā laikā. Kaut maz izvērsts saules dainu masīvā, šis motīvs tomēr, šķiet, bijis pazīstams visā Latvijā, jo parādās gan vienā Kurzemes, gan vairākās Latgales dziesmās (48646v3 Ldz Pildā; 48646 Ldz Nirzā). Fiziskās saules siltums šeit ir pretstatīts māršas emocionālam vēsumam: ja arī nelaipnā mārša neprastos viešņu aicināt istabā, tad māsa vismaz varēs aprunāties ar brāli, sēdot ārā, siltā saulē:

48646v1 (Ab Purvmala)

Dūd, Dīven, siltu sauli,
Iz buoliņi gostūs išu;
Ka māršiņa napīņims,
Kot *saulītē pasēdēšu.*

48540 (Kld Kuldīga)

Dod, Dieviņi, ritu sauli,
Ritu iešu pie bāliņa,
Tad *sēdēšu saulītē,*
Ar brālīti parunāšu.

Tāpat meita bez tēva un māmuliņas solās savas dzimtās sētas pagalmā kaut vai saulītē pasēdēt, ja apciemotie bāliņi nejustu vajadzību viņu aicināt iekšā (48596). Saules siltums te tātad piesaukts, lai it īpaši izceltu radnieku vēsumu. Tur, kur cilvēki paši nav savu sabiedrisko pienākumu augstumos un nespēj savā sirdī iekurināt pat mazāko pieklājības siltumu, tur saule no debesu augstumiem nāk vismaz ar savu fizisko siltumu šo trūkumu aizpildīt. Citur saule kā pats viesmīlības un sirsnības simbols silda telpas, kur māsa tiek savu radnieku laipni un mīji uzņemta:

33604 (B Iecava = 37856)

Silta, silta saulīte
Kambara galā:
Nāc, mana māsiņa
Sildīties,
Es došu krēsliņu
Apsēsties!

Kāzu apdziedāšanās dziesmas uzmanību vērš uz klātesošo dažādām fiziskām īpatnībām, un tur pēc iespējas nešpetnā veidā tiek apdziedāti kā tievie un garie, tā mazie un resnie. Tuklāku vīrieti tad salīdzina ar iepriekšējā rudenī nobarotu aunu, kamēr apaļīgākas sievietes miesas tauki izraisa asociācijas ar taukiem,

kas izkūst uz pannas. Tā rodas vairākkārt atkārtotais motīvs par resnīti, kam draud izkušana siltā saulē:

59751 (Rg Madliena)

Tauks bij mūsu vedēj' tēvs,
Kā pērnais aveniņš;
Vēl taukāka vedēj māte
Saulītē izkusis.

Citur atkal panāksniekiem piedēvēti tik reti un gņīdu pilni mati, ka iespējams saskatīt, kā tajos utis lien sildīties saulītē:

57504 (Lp Bārta)

Panāksniekiem reti mati,
Pilni sikas utu sēklas;
Kad izgāja saulītē,
Lien utītes sildīties.

Līdzīgi kā līdz mūsu dienām pazīstamā izteicienā par melnu muti, ko "saule nokaltēs, vējš nopūtīs", vairākas dziesmas izsmej vai nu panāksniekus (57615), vai "diženo" puisī, kam melnā mute siltā saulē kļūs mušām par baribiņu vai par launadziņu (skat. vēl 19908, arī no Md Lubānas). Vārdos neizteikta te paliek visiem saprotamā doma, ka puisis ceļmalā guļ pārdzēries līdz nesamaņai. Melnā mute tad, protams, ir tikai viena zīmīga detaļa, kas metonīmiski raksturo puisīša vispārējo neapķoptību, viņa pagrimumu un negodu:

12705 (Md Lubāna)

Dižens puisis melnu muti
Guļ celiņa maliņā.
Dod, Dieviņ, siltu sauli,
Būs mušām baribiņa.

Gulēšana saulītē, varbūt tieši savas netiešās saistības dēļ ar pakritušiem dzērājiem, dainās var pieņemt tik negatīvu nokrāsu, ka tās pieminēšana var kļūt brutāla un cietsirdīga. Katrā ziņā mūsu senču humora izjūta bija ļoti tālu no tā, ko mūsu dienās vairs uzskatām par pieņemamu. Izsmiet kādu par to vien, ka tas ir novecojis, mūsu dienās — paldies Dievam — noteikti nebūtu vairs "politiski pareizi". Un novēlēt tādām, kaut nāve nāktu ātrāk to pievākt, nekādā ziņā nav jociģi, bet drīzāk nejūtīgi. Neskatoties uz to, vismaz sekojošās dziesmas pirmās divrindes uzburtā aina ir nenoliedzami komiska:

42757 (Md Jaungulbene)

Vecas meitas guļ gar sētu
Saulē zobus atņirdzušas.
Nāve, nāve, nāc ak drīz,
Nem tās vecās meitas līdz!

Līdzīgi ironiska lūgšana ir likta tāda Jāņu svinētāja mutē, kas jau iepriekš ir nolēmis pārdzerties un paredz, ka Jāņu ritu tam iznāks sagaidīt krūmos pakritušam. Dzērājs tad pats jau iepriekšējā vakarā lūdž Dievu, lai otrā rītā būtu silta saule un viņš, nemaņā gulēdams, pārāk nenosaltu:

F1200,3285 (Kld Vārme)

Dod, Dieviņ, siltu sauli
Jāņu dienas rītiņā:
Es nezīnu to krūmiņu,
Kur gulēšu piedzēries.

Par "suteklišiem" (varbūt arī luteklišiem), kas vienkārši ilgi guļ no rīta un sutinās savā migā, zobgalīgi teikts, ka saulīte tiem *zobus silda*:

55625 (Rg Sloka)

Gujat, mīļi sutekliši,
Vēl jums laika nosnausties!
Saulīte jums zobus silda,
Circeniši dziesmas dzied.

Dažās vairāk vai mazāk nerātnās dziesmās silta saule piesaukta pavisam arbitrāri — tikai lai veidotu otru pusi kādam pretstatu pārim (piem. 34727). Tā tas ir dziesmās par lopu (29347) vai cūku ganiem, no kuriem viens salst kalnā un vējā, bet otrs sildās ielejas saulgozī:

29347v1 (arī 35789; abas Vlč Ēvele)

Cūkgans kalnā,
Vējš pūš sprāklē,
Govgans sildās
Saulītē.

Dažkārt satiriski domātās dziesmās silta saule kā aiz matiem pievilktā ne īpaši atjautīgos pantos, bez īpašas sakarības vai pamatojuma (skat. arī 57869v1 par brūtgāna māsas krīta deguntiņu, kas nokrīt tad, kad nokrīt migla un atspīd saule). Šeit atkārtojas akcents tieši uz zobiem, kas vai nu tiek sildīti (kā agrākā piemērā), vai — kā šeit — deg no karstuma, kas ir gan fonētiski mazliet jocīgs vārds un arī jēdzieniski rada izsmejošu iespaidu:

33404 (C Vecpiebalga)

Traka traka saimeniece,
Suni sūta lūku plēst!
Silta saule, karsta liepa,
Sunišam zobi deg.

Tikpat nepamatoti silta saule ir piesaukta kādā Latgales dziesmā, kas pavēsta kaimiņu zemju cittautiešiem — poljiem un leišiem —, ka viņu klātbūtne Latvijā ir nevēlama:

57213 (Dv Livāni)

Pūji, pūji, leiši, leiši,
Kuo guojati šai zemē?
Šai zemē sylta saule,
Puorpleiss jysu pūda golvas.

Iespējams, ka iztēles glezna par poda galvām, kas pārplisis siltajā saulē, pārceļojusi uz Latgales apdziedāšanās dziesmām no gadskārtas dziesmām par Miķeli. Tur Miķeļa krama galva metaforiski atsaucas uz Miķeļos, t.i., 29. septembrī, pirmajās rudens salnās sasalušo zemi, kas pēc tam atkal var atkust (un saplaisāt?), ja vairākas dienas uzņāk silts un saulains laiks (skat. arī 57212). Pārnesta no personificētas kalendāra dienas uz kuru katru dzīvu cilvēku, šī dzejas glezna ir kļuvusi stipri neveikla un gribētais humors gaužām smagnējs.

Tas pats notiek ar izteicieniem par pavasara sauli (57366) vai par silto sauli kā žāvētāju vai kaltētāju gribēti rupjos pantos (kā 35332), kas arī nevar lepoties ar īpašu izdomas vai izteiksmes bagātību. Tikai tad, kad radītā iztēles glezna savā absurdumā sāk kļūt sirreāla, kā sekojošās dziesmas pirmajā pusē, tā iegūst vismaz zināmas spējas klausītāju pārsteigt un līdz ar pārsteigumu varbūt iesmidināt:

35598 (Lp Ezere)

Tēvs uz aku pakārās,
Pauti mirka ūdenī;
Dievs dod rītu siltu sauli,
Māte pautus izžāvēs.

Citur izteikti tēlaina un aizplīvurota metafora par braukšanu ar *diviem zelta riteņiem* un saulītē sēdēšanu apvienota ar tieši un jēli nosauktiem vīriešu un sieviešu dzimumorgānu vārdiem (35317).

Pārnestā nozīmē tulkojamas tās nerātās kāzu apdziedāšanās dziesmas, kur runāts par jaunā pāra sasalšanu kopā kāzu naktī un atkušanu nākamā rīta saulē (īpatnējā ortogrāfija šai Kurzemes dziesmai atstāta tāda, kāda tā parādās E. Melngaila krājumā; līdzīgi arī 59649, par "otrās puses dziedātājām", kas ar puīšiem sasalušas):

M1,59:422 (Azp Alšvanga)

Šonakti, šonakti maeraena salniņa,
Viens jauns pariņis sasalis kopā.
— Dievs dos rītā labu jaunu sauliti,
Tad to pariņu atkal sildis.

Arī citās apdziedāšanās dziesmās ir iemīļota šī tradicionālā tēma par silto sauli, kam simboliski kaut kas jāatkausē. Kristībās to piesauc, lai nepietiekoši devīgam krusttēvam vai citiem viesiem atkausētu aizsalušo *naudas dobi* (F861,1399; F1835,7493):

25699v1 (Md Mēdzūla)

Jānīšam nabagam
Naudas dobe aizsalusi.
Šodien spīd silta saule,
Vai tā vel *neatkusa*?

Gluzī pēc tā paša principa arī kāzās vai nu panāksnieki vispār, vai atsevišķi, vārdā nosaukti viesi tiek mudināti, lai tie met lielāku naudas dāvanu jaunajam pārim:

48132 (Rg Krape)

Dod, Dieviņi, siltu sauli,
Lai *atkusa* naudas bedrē!
Panāksnieki, nabadziņi,
Stiklus bēra kabatā;
Lai žvadzētu tiem stikliņi,
Lai domātu: tā naudiņa.

Interesanta ir doma par stiklu bēšanu kabatā, lai tā simulētu naudas žvadzēšanu, jo stikla gabali pēc izskata varētu atgādināt *ledus* gabalus, kas savukārt sasauktos ar simbolisko naudas bedri, kas skopākiem viesiem būtu *aizsalusi*. Dzejas glezna par naudas bedri rada tēlainu priekšstatu par naudu, kas ir savam īpašniekam tā piesalusi, ka to nevar izkustināt. Savā ziņā aizsalušo naudas bedri varētu uzskatīt arī kā metaforu aizsalušanai, skopai sirdij.

KOPSAVILKUMS

Saules fiziskais siltums dainu pasaulē ieņem plašu un zīmīgu vietu, un tiek apdziedāts ļoti dažādos motīvos. Siltās saules dzīvinošais iespaids dabā parādās pavasara un vasaras dziesmās, tās briedinošais un auglību veicinošais spēks sārto zemeni laukā un pilda maizes arodus ar labības ražu. Fiziski siltai saulei ir īpaša saistība ar biti, kā plašajā dziesmu ciklā, kur abas vasarā līgo pār tīrumiņu. Cilvēki piesauc un pieaicina silto sauli gan retoriski, tiešā dzejiskā uzrunā, gan pavisam nopietni, buramos, resp., vēja vai lietus vārdos. Siltās saules palīdzība ļaudīm vajadzīga, gan sienu kaltējot, gan dažādus āra darbus veicot. Toties tiešā saistībā ar cilvēkiem saules fiziskais siltums parādās tikai fragmentāri, vai nu sadzīves, vai satīriskās dziesmās.

4. NODAĻA

SAULES UN JŪTU SILTUMS

Starp meteoroloģiskās saules dziesmām atsevišķu jēdzienisku atzaru veido tās dziesmas, kur fiziskās saules siltumam dabā paralēlē nostājas cilvēku jūtu siltums. Tur redzams, kā saules siltums dainās kļūst par netiešu metaforu jūtu siltumam. Taču tekstu lielākajā vairumā grūti būtu runāt par metaforu šī vārda klasiskajā izpratnē — kā pārnestu nozīmi, jo tā dziesmas puse (visbiežāk pirmā divrinde), kas attēlo gleznu no dabas, kā tāda ir arī domāta. Skatīta izolēti, šāda "dabas" divrinde neko metaforisku izteikt nespētu. Savu metaforisko nokrāsu tā iegūst tikai kombinācijā ar dziesmas otro pusi, kas atklāj, par kādām cilvēku jūtām ir runa. Tamdēļ varētu teikt, ka šādām divrindēm — it īpaši, ja tās ir formuliskas — piemīt zināms metaforiskais potenciāls, kas tiek realizēts, to pašu "dabas" divrindi kombinējot ar dažāda paveida konkrētām paralēlēm no cilvēku dzīves. *Siltās saules* (gluži kā jebkuras citas formuliskas vārdkopas) pārnestā

nozīme tātad visskaidrāk atklājas tur, kur tie paši formuliskie elementi atkārtojas dažādos specifiskos kontekstos.

SILTĀ SAULE UN POZITĪVĀS EMOCIJAS

Visvienkāršākajā līmenī varētu runāt par pozitīvām izjūtām, ko cilvēkos izraisa silts laiks kā patīkams pretstats aukstumam, — tātad vienkārši par prieku, kas rodas no labiem meteoroloģiskā laika apstākļiem. Lauku cilvēkam bez tam siltā saule rada prieku, kas saistīts ar gluži praktiskiem apsvērumiem: tas rodas no domām par labo ražu, kas sagaidāma, ja siltais laiks pieturēsies visu vasaru. Mazliet neparasts, ja ne pārspilēts, šķiet sekojošā dziesmā paustais šī prieka pretstats, kas izteikts ar tādiem emocionāli ļoti spēcīgiem un “augsta lādiņa” vārdiem kā bēdas un asaras. Taču izteiktās bailes par aukstu vasaru šeit atkal pamatojas praktiskos apsvērumos par ražu, kas aukstā vasarā varētu arī aiziet bojā. Senos laikos tiešām tad varēja sekot bads, bēdas un asaras šo vārdu visburtiskākajā nozīmē:

F1685 3111 (Tl Vandzene)

*Dod, Dieviņ, siltu sauli,
Nedod aukstu vasariņ':
Silta saule prieku dara,
Auksta bēdas, asariņas.*

Dziesmas otrā puse virpusīgi izklausās tā, it kā tur būtu izteikta paralēle un pretstats starp siltu sauli un “aukstu sauli”, kādu izteicienu latviešu valoda, protams, nepazīst. Ceturtā rinda te sniedz izskaidrojumu otrajai, ar vārda “vasara” eliziju. Citiem vārdiem sakot — īpašības vārds “auksta” dziesmas pēdējā rindā apzīmē aukstu vasariņu, ne “aukstu sauli”, kaut arī jēdzieniski tas pats vien sanāk, jo sūdžība ir par vasaru, kad saule nav pietiekoši silta.

Ir labi zināms un pat zinātniski pierādīts, ka labs laiks pats par sevi vairumam cilvēku uzlabo garastāvokli. Daļēji par to atbildīga ir saules gaisma, kam piemīt izteikti antidepresīvs efekts, bet arī siltumam te ir svarīga loma, jo tas palīdz atslābināt muskuļus un mazina stresa izjūtas. Saules siltums, kopā ar vasaras dabas estētisko skaistumu, rada emocionālu pacilājumu, kas dažviet tiek pielīdzināts mīlošu vecāku emocionālam atbalstam. Tas palīdz pārdzīvot smagus pārbaudījumus, arī svešuma vientulību, kur, kā netieši noprotams, valda emocionāla atsvešinātība un jūtu vēsums:

54964 (Md Lubāna)

*Saulīt' silta āriņos,
Puķīt' skaista ceļmalā;
Tie bij man tēvs māmiņa,
Svešu zemi staigājot.*

Fiziskās saules siltumam atbilstošais jūtu siltums var izpausties dažādos kontekstos un dažādās intensitātes pakāpēs, sākot ar laipnību, iecietību un lēnību un beidzot ar mātes mīlestību. Toties tādu dziesmu, kur jūtu siltums attiektos uz romantiskām jūtām, saules dainās ir relatīvi maz.

Veselā variantu cerā izskan formuliskais lūgums pēc siltas saules kaut jel vakara pusē, līdz ar to izsakot, ka diena līdz tam brīdim bijusi auksta. Paralēli tam atskan lūgums (kas izteikts dažādās variācijās) pēc atbilstoša emocionāla siltuma kaut vai mūža novakarē, tā liekot noprast, ka mūža līdzšinējā daļā tieši tā pietrūcis. Pamata doma visās dziesmās par silto sauli kaut vai vakara pusītē ir viena un tā pati: labāk kaut kas labs nekā nekas, kaut arī tas atnāktu pašā pēdējā brīdī! Sekojošā piemērā no Rembates dziesma specifiski lūdzas pēc "lēnām tautām", bet tās pašas dziesmas citā versijā (27272) "lēnu tautu" vietā dziedātāja tikai vispārināti izlūdzas sev "labu dzīvi" kaut vai mūža galiņā:

23718 (Rg Rembate)

Dod, Dieviņi, *siltu sauli*
Jel vakara pusītē;
Dod, Dieviņi, *lēnas tautas*
Jel mūžiņa galiņā.

27272 (C Ērgļi)

Dod, Dieviņ, *siltu sauli*
Jel vakara pusītē;
Dod, Dieviņ, *labu dzīvi*
Jel mūžiņa galiņā.

Zem otrās dziesmas izteiciena "laba dzīve" te varam iedomāties tādus dzīves apstākļus, kas radītu ērtu, patīkamu un nomierinošu labsajūtu, gluži kā saulītes siltums pēc lietaina vai miglaina laika. Rembates dziesmas *lēnas tautas* tad būtu viens no priekšnoteikumiem šādai mierīgai un labai dzīvei, kāda nebūtu iespējama, dzīvojot ar straujiem, asiem un agresīviem vīra radiniekiem. Šais dziesmās starp rindām lasāma seno laiku sievietes bezspēcība un padotība citiem, jo no sīvām un agresīvām tautām viņai vienkārši nebūtu bijis kur izbēgt vai izsargāties.

Vēl patētiskāka ir cita dziesma, kur izteiktas ilgas pēc mīļiem vārdiem no savas miesīgās mātes, šoreiz dziesmas sākuma pusē uzrunājot saulīti pašu (ne Dievu):

3370 (Rēzeknes apriņķi)

Sauleit sylta, paleigo
Poš [Koč] vokora cēlineiti;
Mām'eņ, mīli parunoi
Poš [Koč] myužeņa galeņā.

Lūgums pēc mīļiem vārdiem kaut vai mūža galā norāda, ka mātei visu mūžu pietrūcis tā jūtu siltuma, kas būtu tai atļāvis tādus vārdus lietot. Kur citkārt meitas attiecības ar māti dainās ir stipri idealizētas, šeit skopos vārdos suģestēts skaudri realists tādās emocionāli aukstas un sevi ierāvušās mātes portrets, kādas dzīves īstenībā diemžēl nemaz nav tik reti sastopamas. Tās ir tās sievietes, kas nekad un nekādos apstākļos par savu bērnu (īpaši jau meitu) burtiski nav spējīgas labu

vai mīļu vārdu dabūt pār lūpām vai, vēl sliktāk, vispār atsakās ar savu bērnu runāt, ne reti kāda sena un sīka aizvainojuma dēļ.

Kā paralēli siltajai saulei daži līdzīgi varianti tautu vai mātes vietā piesauc arī Dievu un Laimu, līdz ar ko saules siltums tiek pielīdzināts ne tikvien cilvēcīgo jūtu siltumam, bet arī dievišķo spēku labvēlībai attiecībā uz cilvēka likteni. Cilvēks, kas visu mūžu nav baudījis dievišķo siltumu pret sevi, bet juties it kā Dieva vai Laimas pamests, turpina izlūgties Laimas labvēlīgo skatu (27272v1) vai Dieva palīdzību un aizgādniecību kaut pašā mūža galā:

27272v2 (Dv Kalupe)

Sasīdi mani, sauleit,
Poš' vokora cēlineiti;
Apraūgi mani, Dīveņ,
Poš' myužeņa gaļeņā.

Preteji tikko kā aplūkotajām dziesmām, kur netieši izprotams, ka jaunībā un līdzšinējā dzīvē pietrūcis laimes un siltuma, citās jaunība ir tā, kas atmiņā palikusi kā emocionāli silta un laimes apstarota. Sieviete, kas uzskata, ka pie māmiņas tā uzaugusi kā rozīte ziedēdama un ka jaunības laikā tikpat kā saulītē vien sildījusies, būtībā izsaka domu, ka mātes mīlestības siltuma paspārnē tā plaukusi gluži kā roze zem saules siltuma:

3223 (B Rundāle)

Pie māmiņas es uzaugu
Kā rozīte ziedēdam',
Ar puķīti rotājos,
Saulītē sildījos.

Līdzīgā veidā precēta sieva izsaka nožēlu, ka dzīves sākuma cēliens ar labu dzīvi bāliņos (vai pie māmiņas) viņai nav bijis daudz garāks (skat. arī 37647; M2,38:215). Šeit atkal *laba dzīve*, kas sasaucas ar saules siltumu, netieši suģestē to, ka emocionālā atmosfēra, kas valda tautās, nav ne tuvu tik silta kā tā, kas baudīta bērnībā un jaunībā dzimtajā sētā:

24010 (Vlk Sinole)

***Silta saule* āriņās,**
Kau ilgāki ganijuse;
Laba dzīve bāliņos,
Kau ilgāki dzīvojuse!

To, ka dziļākā doma visās šais un līdzīgās dziesmās ir par jūtu siltumu, liecina cita versija, kur tas ir pateikts tiešākos vārdos. Saules siltums tiek pielīdzināts mātes mīļiem vārdiem, kas vai nu ir saņemti, kā sekojošā dziesmā, vai nesaņemti, kā agrāk citētajā piemērā.

4249 (Dv Krāslava)

Sylta saule uoriņūs,
Kad byut' ilguok gan' ejus'e;
Mil'i vuordi nu mām'eņes,
Kad byut' ilguok dz'eivuovus'e.

Glūži kā rīta saules siltums šķiet saistīts ar visu saullēkta debespusi, tā cilvēka karstākās jūtas, arī puīša mīlestība uz iecerētu līgaviņu, viņa mīļums pret tuvo cilvēku izplešas pār visu, kas ar to saistīts, ieskaitot sētu, kurā līgaviņa uzaugusi:

1451 (Azp Rudbārži; =41535)

Silta bija tā pusīte,
Kur saulīte agri lēca;
Mīļa bija tā sētiņa,
Kur aug mana līgaviņa.

Mīļota cilvēka saistībai ar "saulītes pusi" nav tikai gadījuma raksturs vien, bet tas ir izplatīts motīvs, kas atkārtojas dažādās variācijās attiecībā uz līgaviņu, arājiņu, māmiņu vai bāleliņu, tā ka saulītes puse pieņem jau glūži vai maģisku piekrāsu.

Vadoties pēc dainu paralēlisma principiem, saulei kā dienas debesu spīdeklim blakus bieži nostādīts nakts spīdekļis mēness. Kaut saules siltuma gadījumā dzejiskā paralēle ar mēnesi nebūt vairs neatbilst fiziskai īstenībai, ir tomēr dziesmas, kas apgalvo, ka mēness pa nakti sildot tāpat, kā saule silda pa dienu:

12497 (Jg Glūda)

Dienu mani saule silda,
Nakti silda mēnessiņš;
Dienu mani brāji mil,
Nakti mil tautu dēls [ciema puīši].

Šeit manāmi sajaukta sildišana ar spīdēšanu, jo par mēnesi pat pie labākās gribas nav iespējams teikt, ka tas jēl mazākā mērā izdalītu kādu siltuma kaloriju! Sildišanas jēdziens šeit ieviesies kā dzejiska paralēle mīlēšanai dziesmas otrajā pusē, kaut arī fiziski tam nav ne mazākā pamata. Dubultais salīdzinājums starp sauli un mēnesi no vienas puses, ar brājiem un tautu dēlu no otras, šeit izraisa visai sarežģītas domu asociācijas. Kaut dienas saules siltums ir nesalīdzināmi pārāks par mēness (kas šai ziņā ir nulles limenī), jāšaubās, vai brāļu mīlestība pa dienu varētu būt stiprāka par tautu dēla pa nakti... Brāļu mīlestība kā nekā ir platoniska un bezkaislīga, tāda, kas paradoksālā kārtā ir pietiekoši vēsa, lai varētu to rādīt gaišā dienas gaismā, kamēr vēl silda fiziski siltā saule. Nakti turpretim, kad valda blāvā mēness gaisma — kas būtībā itin neko nesilda, — starp meitu un puīsi atraisās asins karstums un miesas tuvība, kas nav rādāma

citū acīm. Vispārīnātā, abstraktākā doma šeit būtu tāda, ka katrai lietai ir savs laiks un sava piemērota vieta — dienai un naktij, saulei un mēnesim, sabiedriskam un intīmam, atklātam un neatklātam, platoniskam un erotiskam un ka abi ir vajadzīgi, lai dzīve būtu pilnvērtīga.

Ja mēness siltuma nostādīšana saulei blakus jau ir paradoksāla, tad to kā paradoksu vēl pārspēj doma par ļaudīm, kas *nosala saulītē*:

40969 (Dv Vīpe)

Lai bēdāja velns par bēdu,
Es par bēdu nebēdāju:
No akmeņa skaidu šķēlu,
Strautā kūru uguntiņ',
Lai *sildāsi* tie ļautiņi,
Kas nosala saulītē.

Radniecīgi paradoksi sastopami buramos vārdos (skat. Vīķe-Freiberga, 1997) un tiem līdzīgos tekstos. Tāds, piemēram, ir vēlējums sasildīties pie fiziski neiespējama ugunsкура: tāda, kas kuras strautā, tātad uz ūdens, pie tam vēl iekurts ar skaidām, kas atšķeltas no akmeņiem. Dziesmas sākumā izteiktā apņemšanās nebēdāt par savu bēdu ir aktīvas un veselīgas psiholoģiskās pašizsargāšanās paraugs. Tālāk aprakstītais maģiskais uguns rituāls turpretim jau tiek izvests, ne tikai lai sadedzinātu savu bēdu, bet arī lai apburtu — pie sava nedabīgā burvju ugunsкура "sasildītu" — savus ienaidniekus. Šāda veida paradoksi parasti izsaka nolūku, kas ir tieši pretējs vārdos izteiktajam, citiem vārdiem sakot — tie būtībā ir lāsti. Citās, visiem pazīstamās versijās pie šāda burvju ugunsкура sildīties aicina tos ļautiņus, "kas man laba nevēlēja", kamēr šeit citētājā variantā tie aiz piesardzības netiek tuvāk aprakstīti, bet tikai apzīmēti ar paradoksālo aplinkus izteicienu par ļaudīm, kas salst saulītē.

Sekojošās divās dziesmās arī izpaužas sava veida paradokss, šoreiz caur to, ka aprakstītā rīcība galīgi neatbilst fiziskajiem laika apstākļiem, kādi ir siltā saulē. Pirmajā dziesmā laimīgi precēta sieva apraud bāliņus un dzimto sētu ne tāpēc, ka viņai to būtu tik ļoti žēl, bet tikai tādēļ, lai tiem celtu lielāku slavu. Tas ir tas pats, kā kad goda villaini sedz siltā laikā, kad tā fiziski nepavisam nav vajadzīga, lai tikai ar to izrādītos un izlielītos. Abos gadījumos ir izcelta gribēta disonanse starp to, kas tiek darīts, un to, kas būtu dotajos apstākļos loģiski sagaidāms:

24009 (Md Lazdona)

Silta saule ārinās,
Godam sedžu vilnānīti;
Labā dzīve tautiņās,
Slavei raudu bāleliņus.

Dziesmas paralēlā uzbūvē saules siltumam metaforiski atbilst "labā", t.i., laimīgā un apmierinātā dzīve tautu sētā, kur no nekāda psiholoģiska aukstuma

jaunajai sievai nav jācieš. Paralēle starp vārdiem *godam* un *slavei* ir vēl daudz tiešāka un tuvāka — tie pieder pie tā paša semantiskā lauka un savā nozīmē ir ļoti tuvu līdzīgi.

Otrajā dziesmā ar to pašu sākuma pusi sveša māte goda dēļ vien tiek dēvēta par māmuliņu, kaut sirds dziļumos viņa kā tāda nav īsti uztverta. Arī šeit sabiedriskā pieklājība un pieņemtās arīšķības ņēmušas virsroku pār patiesi izjusto vai fiziski motivēto. Abas dziesmas ir interesantas ar to, ka tās norāda uz sabiedrisku vidi, kur daudz svarīgāk bija — kā tu izskaties citu acīm, ne kā tu pats jūties:

4250 (Lp Bārta)

*Silt' man bij saulītē,
Godam sedzu villānīti;
Sveša māte, ne māmiņa,
Godam saucu māmuliņu.*

ĶERMEŅA UN JŪTU SILTUMS

Diezgan reti dziesmās cilvēka ķermeņa siltums metaforiski pielīdzināts saules siltumam, taču šim salīdzinājumam līdzī nāk arī psiholoģiskas dimensijas, kur klātgulētāja siltums attiecas arī uz drošības un pašāvēības jūtām, ko izraisa mīļa cilvēka fiziskais tuvums:

34719 (Vp Ēdole)

*Garais manis arājiņš
Kā tā gaļa vasariņa,
Es iegūlu likumā,
Kā siltāi saulītēi.*

Līdzīgā veidā izprotams retoriskais lūgums pēc saules siltuma, tamdēļ ka dziedātājam trūkst partnera kā sildītāja. Tekstuāli tas gan runā par miesas fizisko siltumu, bet tam līdzī noteikti nāk doma par mīlestību, resp., jūtu siltumu. Tas, ka vajadzība pēc siltuma izteikta izsmejošā tonī un droši vien apdziedāšanās kontekstā, tomēr neatņem ķermeņa sildīšanai tās psiholoģiskās līdzskaņas:

34304 (Rg Nitaure, Sigulda, C Cēsis)

*Sildi mani, silta saule,
Man nebija sildītāja:
Man nosala sildītājs
Jāņu nakti aizkrāsnē.*

Citā variantā ar lūgumu pēc siltuma pirmajā pusē dziesmas otrā pusē turpinās jau pavisam nopietnā, pat traģiskā tonī, un te šis lūgums atklājas kā skaudrs un patētisks vientulības un pamestības sauciens:

4394 (Md Lubāna)

Sildi mani, silta saule,
Man nebija sildītāja;
Žēlo mani, Dievs, Laimiņa,
Man nebija žēlotāja.

Visai īpatnēja ir paradoksālā dzejas glezna par ledus cimdiem, kas saldē rokas pat siltā saulē. Ledus aukstums un salstošie sāni te, šķiet, simbolizē sliktu sirdsapziņu, resp., vainas apziņu par gulēšanu kopā ar nelaulātu partneri, vai nu līgaviņu, vai arājiņu (12651v3; 47800):

12651 (Kld Renda)

Silta saule, rokas sala,
Ledus cimdi rociņā;
Mīļi gulu, sāni sala,
Nelaulāta līgaviņa.

SAULĪT' SILTA, MĀMIŅ' JAUKA

Visraksturīgākā un savā ziņā vislatviskākā ir dzejiskā paralēle starp saules fizisko siltumu un mātes jūtu siltumu, resp., viņas jaukumu, kas visspilgtāk izpaužas caur mīļiem vārdiem un mierinājumu bēdās (skat. arī F1673,412; F1940,6877; V182:3; 3235; 3235v1; 3236). Saule ar savu siltumu spēlē to pašu lomu, ko māte ar savu mīlestību. Abas ne tikvien ir tuvu līdzīgas, bet abas ir vienādi labas un mīļas (3233; 37727; V1,44:5):

3234 (Md Cesvaine, V, K, Z)

Saulīt' silta, māmiņ' jauka,
Abas vienu labumiņu;
No saulītes silti rīti,
No māmiņas mīļi vārdi.

F1968,622 (Jg Auri)

..... Saulīt' silta, māmiņ' jauka,
Abas vienu mīļumiņ'.
— Saulītē sildījosi,
Pie māmiņas remdējos.

Uzsvērtā paralēle starp saules siltumu un mātes jaukumu, starp siltiem rītiem un mīļiem vārdiem veido abpusēju metaforisku saiti saules un mātes starpā: māte kļūst tikpat silta kā saulīte, kamēr saulīte kļūst mīļa un tiek uzrunāta māmiņai līdzīgā veidā:

29309v5 (Vlm Mazsalaca)

Saulīt' mīļā, kā māmiņa
Ganiņam parādies.'
Gara man šī dieniņa,
Ka es tevis neredzēj'.

Ganu dienas tik tiešām bija ļoti garas, jo ganiņam jābūt jau siliņā, pirms saulīte vēl uzlēkusi (29278), un auksta un nemilīga diena, protams, subjektīvi šķiet vēl garāka par siltu un saulainu. Ganos bērns cieš arī no vientulības, it īpaši grūta ir atšķirtība no mātes. Šādā pamestības un nedrošības situācijā iespēja māti redzēt — kaut vai pa gabalu — bērnam sniegtu drošību un uzmundrinājumu, toties, māti neredzot, vientuļā diena kļūst nospiedoši gara:

M2,174:19† (Rz Galēni)

Sauleit sylta, mamen jauka,
Pasarodi ganeņam:
Ganeņami gara dina,
Ka sauleitis naredzieja.
Veļ garoka tei dineņa,
Ka mameņis naredzieja.

Ja nu ganiņš dzīvo pats savās mājās, tad vismaz vakarā pārnākot tas varēs atkal savu māti satikt. Taču nabadzīgākiem ļaudīm vai daudz bērnu ģimenēm bieži bija jau gluži mazi bērni jānodod ganos pie bagātākiem saimniekiem, kāda paraža turpinājās nemainīta vēl līdz pat Otrajam pasaules karam. Tāds bērns tad ne tikvien jau no mazotnes iepazinās ar dzīves grūtībām, bet cieta arī no tā, ka tam ilgstoši nebija vairs kontakta ar māti. Ne velti dziesmu cikli par ganiņu dzīvi tamdēļ daļēji pārsedzas ar bāreņu un sērdieņu dziesmām, jo praktiskie dzīves apstākļi abiem bija stipri līdzīgi.

Dažā piemērā no šī dziesmu cera ar sākuma formulu *Saulit' silta, māmiņ jauka* nav skaidrs, vai par atšķirtību no mātes gaužas ganos pie radiem aizdots mazs bērns, vai arī jau pieaugusi meita, kas aizdota tautās. Loģiski iespējami būtu abi varianti, tomēr varbūtība sliecas uz otrās iespējas pusi, jo izteiciens *še dzīvot* rada iespaidu par ilgstošu jauno dzīvi tautu sētā:

38404 (Dv Preiļi)

Sauleit sylta, māmeņ jauka,
Kai bej man še dzeivuot?
Vaira rodu ruojējeņu,
Na podūma devējeņu.

Katrā ziņā interesants šeit ir novērojums, ka māte, kaut arī ikdienā savu bērnu norāj, nedara to tikai aiz neiecietības vai ļauna prāta, bet audzinošos nolūkos. Radi, kam trūkst mātes mīlestības un siltuma, reaģē tikai ar rājieniem un tiem nav pacietības būt par padoma devējiņiem. Šādā emocionāli sāpīgā situācijā tad "liriskais es" domās griežas pie abām — saules un mātes — vienlīdzīgā, tiešā uzrunā, it kā prasot, lai tās viņu izprastu un pažēlotu. Normāli māte ir istā žēlotāja bēdās, bet, nostādot šo mātei tik raksturīgo īpašību paralēlē saules siltumam, starp abām — māti un sauli — izveidojas abpusēja metaforiska saite:

3233 (Kld Kabile)

Saulīt', mana māmuljite,
Abas vienu labumiņu:
Saulīt' mana sildītāja,
Māmiņ' mana žēlotāja.

Sastopoties ar ļaužu pāridarījumiem, jaunprātīgu kritiku vai aprunāšanu, izmisuma kliedziens pēc palīdzības atkal tiek raidīts siltai saulei un mīlošai mātei reizē. Kauns un negods, kas rodas no ļaužu valodām (kas apdziedātas tūkstošos dziesmu), var jaunu meiteni novest līdz izmisumam un pat domām par pašnāvību. Tieši "ļautiņu" pieminēšana šeit vedina domāt par ļaužu valodām drīzāk kā par fizisku vardarbību, tāpat arī māmiņas piesaukšana, jo māte senāk bija savas meitas goda galvenā aizstāve:

40549 (Rz Varakļāni)

Saulīt syltu, māmen jauku,
Kū ļauteņi man darija!
Pasašķiri tu, zemīte,
Paslēp munu augumeņu.

Beidzot, saules siltumam līdzīgais mātes mīļums izpaužas ne tikvien psiholoģiski, ar mīļiem vārdiem un bērna apmīļošanu, bet arī materiālā plāksnē, rūpējoties par to, lai bērns būtu pietiekoši silti apģērpts. Māte un saule tādā nozīmē kļūst par sildītājām vārda burtiskajā nozīmē — jo abas pasargā pret fizisko aukstumu, — tā veidojot vēl vienu pavedienu sarežģītājā atbilstību tiklā starp abiem priekšstatiem:

37706 (Ldz Kārsava)

Saulīt sylta, māmiņ mila,
Kab vysam myužiņam!
Napītryuktu milu vuordu,
Ni gotovu gabaliņu.

Gatavie gabaliņi šai dziesmā attiecas uz šūtām, gatavām drēbēm vai izšūtām villainēm. Senāk lauku sievietes bija galvenās drēbju izgatavotājas — no aitas muguras līdz cilvēka mugurai — un katrs drēbes gabals bija ne tikvien dārgs un vērtīgs izejvielu (vilnas vai linu) ziņā, bet prasīja arī milzīgu darba ieguldījumu. Ne par velti meitai, izejot pie vīra, bija nepieciešams pilns pūrs, jo pūrs saturēja visu, kas, dzīvi uzsākot, bija nepieciešams. Māte bija galvenā palīdzēja pūru pielokot un palīdzēja meitai šai ziņā līdz pat sava mūža galam.

SILTĀ SAULE UN BĀREŅI

Lai izprastu saules fiziskā siltuma emocionālo svaru dainu garīgajā pasaulē, der atcerēties, ka nabadzīgiem zemniekiem un kalpu ļaudīm senāk bieži pietrūka ne tikvien kārtīgu drēbju, ar ko pieklājīgi apģērbties, bet pat tādu, ar kurām kaut cik pasargāties no aukstuma. Daudziem bija jāstaigā ar plānām vai izdilušām drēbēm un, blakus kaunam par savu izskatu, arī nopietni jācieš no fiziska aukstuma.

Ja īstā māte, lai cik nabadzīga, būtu rūpējusies par bērna apģērbu un pacentusies tam kaut kādu apsegu sagādāt, no seno laiku svešas mātes to parasti nevarēja sagaidīt. Bārenim tad saulīte gluži burtiski kļuva par vienīgo sildītāju:

F1431,214 (Rz Stirniene)

Sasalt man aukstumā,
Ja saulīte nesildīja:
Sveša māte, ne māmiņa,
Nesedz siltu sedzenīti.

Tikpat slikti gāja ar apaviem, un bārenes dzied, ka aukstā laikā kājas iespējams sasildīt tikai siltajā saulītē:

4356 (Md Lubāna)

Kur mēs divas bārenītes
Savas kājas sildīsim?
Siltajā saulītē,
Baltajā ābolā.

Kas attiecas uz ganu bērniem vasarā, tad tiem jau vispār nekādus apavus nedeļa, jo tāpat agrā rīta rasā tie būtu tūliņ samirkuši. Ir zīmīgi, ka viens no bērnības dzīves trūkumiem, ko rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš atcerējās ar vislielāko rūgtumu, bija kārtīgu ziemas apavu trūkums (Bērziņš, 1952). Tas viņu visu ziemu turējis kā cietumnieku saimes istabā, kamēr kaimiņu saimnieku puikas spēlējušies pa āru un slidinājušies pa ledu. Tādu pašu ieslodzījumu apavu trūkuma dēļ arī es pati kā bērns dabūju piedzīvot Otrā pasaules kara pašās beigās.

Mātes mīlestība izpaužas gādībā par bērna vispārējo fizisko labklājību, kā bārenim sāpīgi pietrūkst. Bez mātes kā gādnieces tam paliek vairs tikai saule, kas to sasildītu, un pilkas iztikas maize vien:

4379(C Ērgļi)

Saule saule, maize maize,
Tā bāraiņa māmuliņa:
Saulītē sildījās,
Maizītē barojās.

Saulītes siltums dainās ir krasi pretstatīts svešas mātes, kas kategoriski atsakās pildīt mātes kā gādnieces lomu, psiholoģiskajam aukstumam: *Sveša māte, svešs bērniņis, Kā tas ledus gabaliņš* (L1032). Dainu sveša māte var būt gan bāreņa pamāte, gan ganiņa saimniece. Kur dainu istā māte ir stipri idealizēta un siltā dainu saule tai idealizēta līdz, sveša māte ir dainu "pret-māte" vai "ne-māte" — tā ir mātišķuma principa absolūtā negācija.

Dziesmas, kas saista sauli ar bāreņiem, bāra bērniem, sērdieņiem, grūtdieņiem, saules dainās ir lielā skaitā, ieskaitot daudzas mitoloģiskās dziesmas (Viķe-Freiberga, 1980b). Uzaugt bez mātes — tas ir skarbs liktenis jebkurā vidē, bet dainu pasaulē tā ir attēlota kā lielākā traģēdija, kā sliktākais, kas cilvēku varētu piemeklēt. Daudzas dziesmas apraksta pirmo sēru stadiju tūliņ pēc mātes nāves, citas — bāreņu un sērdieņu dzīvi vispār. Visas tās kopumā sasaucas ar nopietniem un plašiem zinātniskiem pētījumiem (piem. Bowlby, 1951), kas zinātniski apstiprina dainu dziļās atziņas par mātes zaudējuma ilgstošām un smagām sekām bērnam dzīvē. Bērnam bez mātes gādības un mīlestības ir tikpat grūti normāli attīstīties kā aizēnotam kokam vai puķei, kam saules gaisma un siltums netiktu klāt.

Tūliņ pēc mātes nāves iestājas smagākais sēru posms, un saules siltums tad paliek kā vienīgais mierinājums raudošajam bārenim:

49705 (Rz Rēzna)

Dūd, Dīviņ, syltu sauli,
Buoreniši gauži raud,
Buoreniši gauži raud;
Vakar muote numyrsi.

Līdzīga piecinde iet pat soli tālāk un saista bārenes noskaņu ar to, vai saule ir vai nav acīm redzama, — tur sērdienīte žēli raud tikai miglainā rītiņā, kad saulīti neredzēja, bet pasmaida, tikko saulīti ieraudzījusi. (Gluzi tas pats citā versijā ir piedēvēts personificētai Staburadzei — 30967.) Kā redzams, salīdzinot iepriekšējo ar sekojošo dziesmu, rinda par bāreņu raudāšanu ir formuliska tikai jēdzieniskā ziņā, jo leksiskā plāksnē sērdieņi vai sērdienīte un bārene vai bārenīši ir ekvivalenti, tāpat izteicieni *gauži raud* un *žēli raud* var savstarpēji atvietot viens otru:

38263 (Azp Aizpute)

Žēli raud sērdienīte
Miglainā rītiņā,
Kad saulīti neredzēja,
Kad saulīti ieraudzīja,
Tad priecīgi pasmaidīja.

(Pēc metriskās uzbūves pēdējai dziesmai vajadzēja būt sešrindei, jo nepāra rindas neatbilst dainu likumiem. Šai pierakstā kļūdaini izlaists otrās rindas atkārtojums, jo dziesma ir būvēta uz ķēdes principa. Atkārtojot rindu "Miglainā rītiņā", dziesma kļūst par metriski korektu sešrindi.)

Šāda satura dziesmās grūti atšķirt silto sauli no gaišās saules, un tas varbūt arī nav tik būtiski. Saules siltums ir tas, kas vistiešāk savieno mātes un saules tēlu, jo saules siltums ir tas, kas klievē miglu vēsos rītos. Taču, lai saule bāreni varētu sasildīt, tai vispirms ir jābūt arī redzamai. Ja, par māti iedomājoties vien, jau sāk birt asaras, tad, paraugoties pa logu un ieraugot sauli, varētu gūt sava veida mierinājumu (37654). Saule cilvēku nekad nepamet, viņas gaisma un siltums paliek kā neatņemamas konstantes cilvēka dzīvē. Pacēlusi acis uz augšu, bārene savā pamestībā no saules klātbūtnes iegūst jaunus spēkus. Dievs bārenei šķiet par daudz tāls un abstrakts, un tam tiek raidīts tikai izmisuma sauciens. Saule ir tieši saredzama un sajūtama, un tā vieglāk spēj aizpildīt garīgās aizgādnes un sargātājas lomu:

(4344 Dv Krustpils)

Vai Dieviņ, ko darišu,
Nu es esmu bārenītel
Pasavēru saulītē
Kā savā māmiņā.

Nemot vēl vērā to, ka saules ripa pēc sava veidola atgādina cilvēka sejas ovālu, salīdzinājums vai paralele starp māti un sauli viegli noved uz metaforisko vienlīdzinājumu, kur abām ir pilnīgi tāds pats vaidziņš (var. "sejiņš" — 4372):

F1771,4272 (Vlm Burtnieki)

Pasavēru saulītē
Kā savā māmiņā:
Tāds vaidziņš saulītei
Kā manai māmiņai.

Tiklīdz saule un māte šādā veidā ir ne tikvien salīdzinātas, bet arī nostādītas kā vienlīdzīgas, tā fiziskā saule jau ir sākusi personificēties un sāk lēnām pārversties par teiksmaino Sauli. Kā pārejas posmu starp fizisko un teiksmaino Sauli varētu uzskatīt visas tās dziesmas, kur siltā saule ir piesaukta kā mātes atvietotāja, jo bērnam savas māmiņas vairs nav.

Pie šādas pārejas stadijas pieder tādi teksti kā sekojošais, kur saule kā sildītāja tiek dēvēta par "bārenišu ramavīti". Pēc mātes nāves, kad bērns zaudējis mātes mierinošo klātieni, mīlestību un gādību, dziesmas dziedot, tas pats sevi nomierina. Tai pašā laikā saule kā kaltētāja atvieglo mokas, kas nāk no slapjām un aukstām drēbēm un kājām, tā izpildot gādīgai mātei līdzīgu, emocionāli nomierinošu un uzmundrinošu lomu:

4379v1 (Md Meirāni)

Dziesmiņās, saulītē
Bārenišu ramavīte:
Dziesmiņās remdējās,
Saulītē kaltējās.

Meteoroloģiskās saules dainās atklājas vairāki jēdzieniski pavedieni, caur kuriem siltā saule kā sildītāja metaforizācijas ceļā pārtop par teiksmaino Sauli tās dažādos aspektos. Tā fiziskās saules staru siltums cilvēciskojoties noved pie Saulītes kā glāstītājas (38254). Līdzīgā veidā siltā saule, kas nokaltē rīta rasu, ne tikvien metaforiski atbilst mātei kā sildītājai, žēlotājai un asaru slaucītājai, bet var pat kā Saulīte stāties mātes vietā un pati nožāvēt bāreņu asaras, tā teikt, ar savām staru rokām. Viens no vidutājiem elementiem šai pārejā ir rīta rasas pilieni, kas dainās kļuvuši par metaforu bāreņu un grūtdieņu asarām:

4358v4 (Tl Ārlava)

Kam, Saulīte, kavējies,
Kam tik agri neuzlēci?
— Aiz kalniņa kavējos,
Sērdienišus sildīdama:
Sasildīju rokas, kājas,
Nožāvēju asariņas.

Daudzas mitoloģiskās dainas tekstuāli uzrunā Saulīti kā dzīvu būtni un tai vēl atgādina, ka tā tagad ir bāreņa māmiņa (54982). Daži teksti (kā 4391; 36308) pat iet tik tālu, ka Saulīti gandrīz uzskata kā mīļāku par māmulīņu. Saulīte, ar ko jau var sarunāties kā ar dzīvu cilvēku un kuras siltumā var atsēsties kā mātes klēpī, ir dainu Saulīte-māmulīņa — viens no vislatviskākajiem teiksmainās Saules aspektiem (piem. dziesmas 4373; 50868; 54963v1; 54967). Šādam sievišķīgam tēlam vienkārši nebūtu bijis iespējams izveidoties tādās tautās, kam saules vārds gramatiski ir vīriešu dzimtē. Saulītes kā māmulīņas tēls veido vienu no teiksmainās Saules daudzveidīgām sejām, un pie tā paredzam atgriezties atsevišķā sējumā par teiksmaino Sauli.

SAULĪTES UN MĀMIŅAS DIFERENCIĀCIJA

Blakus jēdzieniskai attīstībai, kas no dažādiem redzes lokiem virzās uz to, kas saulei un mātei ir kopējs (tādā veidā silto sauli pārvēršot par mātes aizstājēju un eventuāli par teiksmaino Sauli), dainās manāma arī jēdzieniska virzība uz pretējo pusi, kur māte un saule tiek tomēr diferencētas. Gramatiski šais dziesmās atkārtojas dažādi palīgvārdi un morfēmas negatīvā formā, tā uzsverot to, kā nav un kā pietrūkst.

Vesela rinda dziesmu pasvitro skaudro izjūtu par to, ko saulīte ar visām savām spējām tomēr nevar aizstāt (tāpat 4391). Saules siltums var tikai uz brīdi radīt kaut ko līdzīgu tai sajūtai, ko rada mīļotās mātes klātbūtne. Būtibā saule ir un paliek bērnam tāla un mēma, jo valodiņas tai tomēr nav (skat. arī 4346; 4388):

F1772,4836 (Lp Gavieze) (=4371 Md Lubāna)

Pasaraugu saulītē
Kā savā māmiņā:
Gana silta, gana jauka,
Valodiņas vien nebija.

Ar visu savu fizisko siltumu un spožumu saulīte tomēr nespēj ar bērnu aprunāties un nespēj pilnībā aizstāt cilvēcīgās mijiedarbes siltumu. Tamdēļ cita, līdzīga dziesma uzsver to, ka, arī saulītē sēdēdama, bārene tāpat vēl raud pēc savas māmuliņas:

4392 (Md Patkule)

Saulītē sēdēdama,
Raudu savas māmuliņas:
Gana silta, gana jauka,
Valodiņas vien nevaids.

Tie, kam vēl pašiem ir sava māte, saprot, ka tikai pie mātes ir iespējams savas sirdssāpes remdēt:

3237 (Tl Ārlava)

Saulīt' silta, saulīt' spoža,
Nay tik mīļa kā māmiņa:
Saulītē sildījos,
Pie māmiņas remdējos.

Saulīte-māmuliņa galu galā ir tikai iedomu tēls, un dzīves īstenībā tā nekad nevar pilnīgi stāties mātes vietā. Īstenībā mātes bērnam vienmēr pietrūks vēl vairāk par saulīti (M1,44:283). Pat tur, kur personificētā Saulīte tiek uzrunāta vokatīva formā — gluži tādā pašā tonī, kā tiktu uzrunāta Laima vai Māra, tas notiek tikai aiz izmisuma. Sekojošā dziesmā Saulītes siltums ir tikai kā cerības salmiņš sērdienei, kas labi apzinās, ka zemes virsū tai nav neviena cilvēka, no kā garīgais siltums būtu sagaidāms. Sērdiene, kam nav neviena, kas pasaka kādu mīļu vārdu, bet jauni vārdi vien jādzird, griežas pie Saules ar formulisko uzrunu *Ai Saulīte, mīļa, laba*, kas ir tuva radniecīge formulai *Ai Saulīte, mīļa, balta*. Teiksmainās Saules dziesmās šai formuliskai rindai parasti seko sūdžība par kādu neglābjamu nelaimi vai (kā šeit) par kādu nepanesamu situāciju. Šeit sildošā Saulīte-māmuliņa pārklājas ar Sauli kā augstāko liecinieci, kas jau ir cits teiksmainās Saules aspekts:

F1598,1710 (Tk Blidiene)

Ai Saulīte, mīļa, laba,
Sērdienītes sildītāja:
Citiem bija mīļi vārdi,
Es tik Jauna vien dzirdēju.

Beidzot — atrodama ir arī tāda dziesma, kas šo domu gājienu noved līdz savai loģiskai galējībai un apgalvo, ka saule ar visu savu siltumu paliek tāla un sveša cilvēka bēdās. Saule tad nav vairs pielīdzināta mātei, bet — gluži otrādi — saule ir kļuvusi līdzīga svešai mātei, kas novēršas un nereaģē ne uz bērna vajadzībām, ne jūtām, ne palīdzības saucieniem. Tā ir traģiska tēma, kas ataino izmisumu bezizejas stāvokļa priekšā, kad nav kur griezties pēc palīdzības:

38251 (Md Sarkaņi)

Palīdz' nu, liela diena,
Palīdz' sveša māmuliņ!
Silta saule nepalīdz,
Nezin sveša māmuliņ'.

Ja saule ir uztverta tikai kā fiziska sildītāja, ne pati par sevi jau pārdabīga un personificēta, un žēlotāja būtne, tad žēlošanu un palīgu bez mātes palikušais bārenis meklēs pie augstākiem spēkiem — pie Dieva viena paša (4394 Md Lubāna), vai pie Dieva un Laimas kopā, kā tas parasts dainu vairākumā:

4394v2 (Rg Lielvārde = F1850 Ogre)

Sildi mani, silta saule,
Man nebija sildītāja;
Žēlo mani, Dievs, Laimiņa,
Man nebija žēlotāja.

IECELŠANA SAULĪTĒ

Fiziskās saules dziesmās mātes mīlestība un gādība par savu bērnu skaisti konkretizētas ar tādiem izteicieniem kā "iecēla saulītē", "izveda saulītē", "pacēlusi saulītē", "iznes ... saulītē", u.c. Iecelšana saulītē te metonīmiski sevi ietver visu to pozitīvo iespaidu kopsommu, ko mīļa un atbildīga māte nodod kā dzīves mantojumu savam bērnam. Bārenim toties šādas gādības pietrūkst, kā to labi izsaka pati vispazīstamākā no visām saules dainām:

4224 (V,K,Z)

Saulīt' tek tecēdama,
Es paliku ēniņā,
Nava savas māmuliņas,
Kas iecēla saulītē.

Atrašanās saulītē te pieņem dubultu siltuma un gaismas simboliku: mātes mīlestība ir līdzīga saules siltumam, bet bērna prieks par to ir līdzīgs saules gaismai. Atrašanās ēnā apraksta stāvokli, kad bērnam pietrūkst mātes mīlestības

siltuma un līdz ar to pietrūkst arī dabīgā dzīves priekā. Iecelšana saulītē kā aktīvs verbs sāpīgi atgādina par mātes mīlestības izpausmi konkrētos darbos, uz ko bārenim nu nav vairs ko cerēt. Nākošā dziesma te vēl pievieno psiholoģiski ļoti zīmīgo detaļu par galviņas paglaidīšanu, jo bērnam tādi mīlestības žesti ir tikpat svarīgi un nepieciešami kā dienišķā maize vai apģērbs:

38248 (Ldz Nautrēni)

Navā sovas muomuleņas,
Kas icjāja sauleiti;
Kas icjāja sauleiti;
Kas galveņu paglaidjā.

Varbūt vislatviskākā no visām dainu formulām ir rinda *mana balta māmuliņa*. Baltums šeit vispirms ir mīlestības, cieņas un cēluma simbols, gluži kā izteicienā *ai, Saulīte, mīļa, balta*. Tātad — ja balta māmuliņa bērnu balti audzina, tad tas balts arī izaugs. Mātes rūpes un gādība bērnam nomazgā ikdienas sārņus un netīrumus un apvelk baltu kreklu, kas ļauj tam apkoptam un sagatavotam doties dzīvē. Mātes mīlestības siltums garīgi ceļ bērnu saulei pretī:

3005 (V, K, Z =F1838,1811)

Mana balta māmuliņa
Mani baltu audzināja:
Apvilksi baltu kreklu,
Pacēlusi saulītē.

Māte, kas savu bērnu "liek lietā", ieaudzina tam pašapziņas un pašvērtības sajūtu, kas ir galvenais pamats garīgās veselības izaugsmei. Lietā likts bērns, kas ir audzināts ar cieņu un mīlestību, pats kļūš par lietaskoku — par pieaugušo, kam vienmēr būs pietiekoši pašcieņas, lai nedarītu pāri ne sev, ne citiem (skat. arī 3281; 4088):

3285 (Md Lubāna =F1797, 320)

Lietā būšu es, māmīņa,
Ja lietā mani liksi:
Apvilksi baltu kreklu,
Izcel (iznes) mani saulītē.

Abi mātes simboliskie žesti — apvilkt baltu kreklu un iecelt saulītē — tikpat kā atbilst reliģiskam sakramentam. Kur Vecās Derības patriarhs Ābrams savam dēlam Īzakam liek pašam nest sava ziedokļa malku, noliek to uz Jahves upura altāra un grasās to nokaut savam Kungam kārtējā asins upura vietā, tur dainu māmuliņa savu bērnu paceļ saulei pretī — ne, lai savu bērnu upurējusi un nokāvusi, pati sev izpirktos Dieva labvēlību un svētību, bet gan lai bērnu garīgi nodotu Visuma

svētības un mīlestības varā. Tāpat kā siltajai saulītei, arī baltajam kreklam dainās ir tik ārkārtīgi bagāta pozitīvā simbolika, ka balto kreklu varētu vispār ņemt par latviskās dvēseles tīrības iemiesojumu (skat. par to arī Z. Mauriņa, 1968). Šo simboliku ir pārņēmusi arī latviešu rakstu literatūra, no Rūdolfa Blaumaņa "Sestdienas vakara" un vecā Bungatiņa ilgām pēc pirts un pēc balta krekla, līdz Māra Čaklā dzejolim par četriem baltiem krekliem un par sirdsapziņu.

Viena no skaistākajām dzejas gleznām visās dainās ir formula *Man māmiņa uzauzēja Kā saulīte zirņu ziedu*, kas parādās kādā duci dažādu dziesmu. Mātes gādība, saudzība un mīlestība, bērnu audzinot, ir tikpat fundamentāli nepieciešama, cik saules enerģija augošam stādam. Augoša bērna dvēseles skaidrība, jūtīgums un emocionālais trauslums savukārt pielīdzināti saules caurspīdēta zirņu zieda trauslumam. Tā ir klasiska dziesmas sākuma divrindes formula, kas var iekļauties dažādās domu niansēs un turpinājumos, atkarībā no tā, kas veido dziesmas otro pusi. Ja dziesmas otrā puse izsaka to pašu saudzības un mīlestības domu citādos vārdos, tad visa četrinde veltīta vienai un tai pašai dziļākai domai ar izteiktu izteiksmes kāpinājumu. Tā, savienojot formulu par zirņu ziedu ar jau minēto formulu par balto kreklu, četrās isās rindās tiek radīts nepārspējami intensīvs mātes mīlestības raksturojums:

F1767,638 (Ldz Nirza)

Mani māmiņa auklēja
Kā saulīte zirņa ziedu;
Apvelk manim baltu kreklu,
Paceļ mani saulītē.

Trauslā un delikātā baltā zirņa zieda motīvs šeit skaisti savijies ar simboliski spēcīgo — un latviski tik īpatnējo — balto drānu motīvu. Ka runa nekādā ziņā nav tikai par kreklu kā konkrētu un specifisku drēbes gabalu, bet gan par baltām drānām kā simbolisku kategoriju, redzam no tā, ka citā dziesmā baltā krekla vietā stājušās baltas villaines:

37688 (Rz Bērzgale)

Maņ māmiņa moz' auklēja,
Kai saulīte ziernu zīdu;
Izteidama, iteidama
Boltajuos vylnainēs.

Baltās villaines šādās dziesmās ir baltā krekla paradigmatiskie ekvivalenti, jo vienas spēj aizstāt otru, nemainot dziesmas dziļāko simbolisko nozīmi. Taču šī paradigmatiskā ekvivalence nenozīmē, ka viens elements tīri mehāniski aizstāts ar citu. Salīdzinot abas tīkko kā citētās dziesmas, redzams, ka arī darbības vārdi tur katrs nes savu īpatnējo semantisko slodzi, tā ka, mainot darbības vārdu, dziesma iegūst vairāk vai mazāk atšķirīgas nozīmes nianses. Dziesmā par villainēm darbība ir par ietīšanu un iztīšanu, tātad par bērna ievīstīšanu siltā un

baltā drēbes gabalā, lai to pasargātu no fiziskā aukstuma. Vīstīšanas žests izceļ mātes vēlēšanos uzcelt aizsargbarjeru starp viņas bērniņu un visiem pasaules skarbiem vējiem gan šauri burtiskā, gan plašākā simboliskā nozīmē. Kaut ietīšana rada apļos vilktu, spirālveidīgu žestuālu shēmu, kas ģeometriski atšķiras no vertikālās augšup-lejup kustības par pacelšanu saulītē, abstraktā plāksnē abi simbolizē vienu un to pašu — mātes mīlestību un gādību pret savu bērnu.

Tam pašam dziesmas sākumam apstiprinājuma vai kāpinājuma vietā var sekot arī pretstats. Dziesmās par saulītes audzināto zirņu ziedu pretstati veidojas pēc diviem atšķirīgiem konceptuāliem modeļiem, kur pirmajā mātes jūtām pretstatītas svešu ļaužu nostājas, bet otrajā — izceltas nesimetriskās attiecības starp tām jūtām, ko māte dāvā bērnam, un tām, ko viņa no bērna saņem pretī.

Pirmajā gadījumā pret mātes mīlestības un delikātās saudzības fonu it īpaši asā pretstatā izceļas svešas mātes nesaudzība vai maldināšana (47135). Bez tam iznāk, ka visa mātes auklēšana bijusi tikpat kā veltīga, jo meitai ieaudzināto tikumu tā nevarēs likt lietā pati savā sētā, — to izmantos svešā māte tautu sētā, kam saudzības vietā būs tikai ļauni vārdi:

37692 (Rg Laubere)

Māmiņ' mani izauklēj'se,
Kā saulīte zirņu ziedu;
Izauklēj'se, izglabāj'se,
Lietā vien nelikuse.
Liks lietā sveša māte,
Būs tai daži ļauni vārdi.

Citos variantos galvenais vainīgais ir pats tautietis ar savu raksturu un rīcību. Vai nu tas ir vispār nekam nederīgs "tautu neveiklis", vai arī tam tiek pārņemta nicināšana vai vispārēja sāpināšana un "asarās peldināšana". Te parādās virilokālām un patriarhālām sabiedrībām raksturīgā sieviešu bezspēcība, kur sievietes laime mūža garumā ir pilnīgi atkarīga no izvēlētā vīra un viņa radu saimes rakstura un attieksmes:

23983v1 (Rg Nītaure, Sigulda; C Cēsis)

Man' māmiņa tā auklēja,
Kā saulīte zirņu ziedu;
Izlolojse, uzaudzējse,
ledod tautu neveikjam,
ledod tautu neveikjam,
Visu mūžu maldenāt,
Visu mūžu maldenāt,
Asarās peldenāt.

Dažas no šīm pārsvarā Vidzemes un Latgales dziesmām pretstatu starp īsto māti un svešo māti izsaka vēl brutālākā veidā, jo tur svešā māte ar vedeklu

apietas "kā ar sūdu vezumu" (23988v7 Vlm Valmiera), vai atkal sveši Jaudis to garīgi kā ar kājām samīn, vai sabradā kā dubļainu kājas autu (23988 Rg Nītaure; 23988v8 Md Tirza):

47134 (Jk Mēmele)

*Man māmiņa uzauzdēja
Kā saulīte zirņu ziedu;
Tautas mani kājām minā,
Par nelieti nosaukdami.*

23988v5 (Md Bērzaune)

*Man' māmiņa tā auklēja,
Kā saulīte zirņu ziedu;
Nu samina sveši Jaudis
Kā dūņotu kājas autu.*

Sieviete, kam no vīra un vīra radiem jādzird rupja lamāšanās, ir padota garīgi vardarbībai — neglītos vārdos saukšana ir dvēseles sabradāšana, kas cilvēka pašapziņu iemin dubļos kā zem kājām pakritušu trauslu ziedu. Vienalga, vai galvenie vainīgie būtu sveša māte (47135), vai "tautu neveiklis" (23983v1), vai tautas, vai sveši Jaudis vispār, tiem visiem kopējais ir neiecietība, nesavaldība, naidis un nicināšana, kas cilvēka garam ir tikpat kaitīga un iznīcinoša, cik mātes mīlestība — līdzīgi saules siltumam — var būt dzīvinoša un svētīga.

Otrs pretstats mātes jūtu maigumam, kas bērnu audzinājusi kā saulīte zirņu ziedu, ir paša bērna jūtas, kas nedod mātei atpakaļ to, ko no tās saņēmušas:

37682 (Jk Nereta)

*Māte dēliņu auklēja,
Kā saulīte zirņu ziedu;
Dēliņš sirdi audzināja,
Kā aso zobeniņu.*

Tur, kur normāli varētu sagaidīt jauku savstarpējību un simetriju starp mātes jūtām pret bērnu un bērna jūtām pret māti, atgadās, ka divvirzienu jūtu saite nekad nav izveidojusies. Nav pieticis ar mātes mīlo un saudzīgo audzināšanu, lai arī dēlā ieaudzinātu mīlētspēju un saudzību pret savu māti. Zirņa zieda vietā tad nu ir izaudzis dēls, kam sirds ir zobena asumā.

KOPSAVILKUMS

Jūtu siltums dainās parādās kā labi saprotama metaforiskā paralēle saules fiziskajam siltumam. Blakus rindai dažādu un maz izvērstu motīvu saules siltuma raksturīgākā psiholoģiskā paralēle dainās ir mātes gādīgās un siltās jūtas pret savu bērnu. Ņemot vērā, ka saule latviešu valodā ir sieviešu dzimtes vārds, tieši šo metaforisko savienojumu varētu uzskatīt par vienu no attīstības pavedieniem, kas palīdzējis seno latviešu tradīcijās izveidot mitoloģisko Sauli kā izteikti mātišķu un gādīgu tēlu.

5. NODAĻA

KARSTĀ UN KALTĒJOŠĀ SAULE

Ja siltā saule pieder pie dainu vispozitīvākajiem tēliem un spēj būt dzīvinoša, sargājoša, iepriecinoša un — māmiņai līdzīgi — maigi un gādīgi mierinoša, tad saules karstumam kā augstākai siltuma pakāpei tā labuma var arī būt par daudz. Līdz ar to savās emocionālās līdzskaņās dainu karstā saule sāk virzīties uz negatīvi iekrāsotu jūtu pusi. Pārlicka svelme var savā veidā būt tikpat grūti panesama un nepatīkama kā auksta vēja brāzmas — ideāls te ir un paliek mērenība. Latviešu valodā, tāpat kā daudzās citās indoeiropiešu valodās, emocionāli zīmīgā nianse starp siltumu un karstumu ir jau pašā valodas leksikā iekodēta, tā ka “karsts” semantiski ir pavisam kas cits nekā “silts”. Dažās citās valodās turpretim, kā, piemēram, franču valodā, šī nianse divainā kārtā nav leksiski iekodēta, un tur ir tikai viens vārds abiem — *chaud* (šā). Tā, runājot par siltu laiku, franču valodā ir jāaizņemas termini no citām jomām, ne temperatūras skalas, un silts

laiks jāsauc ar vārdu, kas nozīmē arī saldu, mikstu un maigu — *doux (dū)*. Gluži kā latviešu valodā vispār karsts manāmi atšķiras no siltā, arī dainās karstā saule manāmi atšķiras no siltās saules. Blakus dziesmām, kur tekstuāli minēta ir karstā saule (kādas 24), šai nodaļā aplūkosim arī vēl tādas dziesmas, kur saules karstums ir tikai netieši nomanāms vai arī izteikts ar citiem vārdiem, kā izteicienos par saules svilināšanu vai par sauli, kas kāpj mugurā. Te iekļautas arī visas tās dziesmas, kas runā par karstās saules radīto dehidrāciju — žāvēšanu, kaltēšanu un vitēšanu. Kamēr par žāvēšanu ir tikai maza saujiņa saules dziesmu, par kaltēšanu tādas ir 62 un par vitēšanu — 26.

KARSTĀ SAULE DABĀ UN DARBĀ

Pretēji mērenajai, patīkamajai un piemilīgi jaukai siltai saulei, saules karstums rada laika apstākļus, kas ir smagi un nospiedoši un savā pārmērībā var būt tikpat nepatīkami un grūti panesami kā to pretpols — pārliedzīgais aukstums. Koki mežā — ko zinātne apstiprinājusi kā dabīgus gaisa vēsinātājus — tad kļūst par cilvēka sargiem pret dabas pārmērībām, jo tie sniedz vienlīdz patīkamu patvērumu no vēja, aukstuma un no saules karstuma (tāpat arī 10299; 29564; 51989; F72,4807):

51988 (Md Patkule)

Dod, māmiņa, mežā mani,
Mežā man laba dzīve:
Pūš vējiņš — aizvējiņš,
Spīd saulīte — pakrēslīts.

14769 (B Iecava)

Nāc mežos, lauceniece,
Mežos laba dzīvošana:
Kad saulīte, tad pakrēslis,
Kad vējiņš, tad aizvēja.

Kaut tekstuāli pirmajā dziesmā tiek runāts par saules spīdēšanu un otra tikai piemin saulītes klātieni, saturs tām neatsaucas uz saules gaismu, bet gan uz tās karstumu, no kā iespējams patverties koku ēnā. Interesants otrajā piemērā ir vārda "lauceniece" lietojums savā burtiskajā nozīmē kā klāju, izplēstu lauku apdzīvotājai. Laucinieki sākotnēji nebija pretmets pilsētniekiem, kā mūsu dienās, bet gan tādiem ļaudīm, kas dzīvo mežos!

Līdzīgi iepriekšējām, arī nākošajā dziesmā tāda saulīte, no kuras tiek meklētas pakrēslītes, noteikti ir karstā saule, kaut arī karstuma vārds tekstuāli dziesmā nav pieminēts. Koks, kas cilvēku vienādi pasargā no saules karstuma un no vēja aukstuma, te iegūst tik pozitīvas asociācijas, ka kļūst simboliski radniecīgs mātes vai tēva tēlam. Ne velti par nolūzušu vai nocirstu dižkoku dainās tiek sērots līdzīgi kā pēc mātes vai tēva nāves. Emocionāla pieķeršanās kokiem vispār ir viena no latviešu kultūras pamata raksturībām un pieder pie tās pašiem senākajiem slāņiem:

2788 (V, K, Z)

Ai, resnais ozoliņš,
Kā es tevi piecietīšu?
Kad saulīte, pakrēsliņš,
Kad vējiņš, aizvējiņš.

Tā pati dzejas glezna par pakrēsļa un aizvēņa sniegšanu, kas, attiecināta uz resnu ozolu, rada cildenu iespaidu par cienījamu dižkoku, attiecībā uz sievieti iegūst izsmejošu noskaņu. Neskatoties uz vēlamības izteiksmi, kas lietota sekojošā dziesmā, doma par ļaudaviņu, tik masīvu kā siena kaudzi, kļūst jociģa tieši savā dzejiskā pārspilējumā. Īstenībā jau neviens cilvēks, lai cik masīvs savos miesas izmēros, nespētu radīt ne pakrēsli, ne aizvēni:

41456 (Rz Makašēni)

Ka man taida ļaudaveņa,
Kai sīneņa kapaneņa;
Buyt' nu vēja pavējeņš,
Un nu saules pakrēsleits.

Izteicieni par pakrēsli, resp., atrašanās ēnā, kā kaut ko, kas pasargā no saules, šais tekstos netieši rada priekšstatu par saules karstumu. Tamdēļ arī sekojošā dziesma, kaut tajā tekstuāli tiek runāts par *silto* sauli, satura ziņā ir tuvu radniecīga iepriekšējām ar to domu par *karstumu*. Arī šeit, tāpat kā pēdējā dziesmā, atrodam dzejisko pārspilējumu kopā ar ironiju:

6013 (V, K, Z)

Ne, puisīti, tevis dēļ
Kuplu viju vainadziņu:
Siltajā saulītē
Sev pakrēsļa gribēdama.

Meita cenšas iegālvot puisim, ka ne jau lai viņam izpatiktu vai lai sevi padarītu skaistāku, viņa sev novijusi tik kuplu vainadziņu. Tas esot ticis darīts tikai, lai radītu pakrēsli no saules siltuma, ko diezgan droši varam iztulkot kā saltus melus no meitas puses. Šāda liegšanās, "lai nepazaudētu seju" (kā teiktu japāņi), bija diezgan parasta lieta tādā sabiedrībā, kas nežēlīgi izsmēja katru, kas izrādīja pat mazāko zīmi, ka viņam vai viņai kāds no pretējā dzimuma patīk.

Īsti karsts laiks ir tik nospiedošs, ka katra kustība tad kļūst grūtāka un pat govīm vairs prāts nenesas uz ganišanos. Ganiņam tad tās jāmudina, lai vēlāk nebūtu jādzird pārmetumi no svešas mātes, ka tas aiz slinkuma būtu lopus tikai guldinājis. Tā tiešām ir neapskaužama situācija — mēģināt iestāstīt sakarsušam govslōpam, ka tam pa katru cenu ir jāēd!

51050 (Kld Kuldīga)

Ēdat, govīs, zaļu zāli,
Kad spīd karsta saulīte,
Lai neteica sveša māte:
Atmatā guldināj'.

Saules karstums kā smags un nogurdinošs visvairāk izjūtams pie vasaras vidus smagākajiem lauku darbiem. Pretēji govīm, kas karstas saules dēļ ir zaudējušas ēstgribu, darbinieki, taisni otrādi, sekojošā dziesmā sūdzas par pārāk liesu ēdmaņu:

29254v1 (C Gatarta)

Nepiedošu vērsīšam,
Šādu garu vasariņu:
Šodien tāda karsta saule,
Man jāēd sausa maize.

Šeit izmantots viens no dainu retākajiem dzejiskajiem paņēmieniem, kur atsaucē ir uz cēloņsakarību ķēdi, kam visi posmi nav dziesmā skaidri uzskaitīti. Vērsītis šeit pilnīgi negaidītā kārtā tiek vainots pie tā, ka darbiniekiem uz lauka vasarā jāēd sausa maize. Klausītājam tad pašam jāuzmin, kādi starpposmi šai cēloņsakarībai varētu būt: vērsītis ir vainīgs tamdēļ, ka nav spējīgs savu dabas sūtību izpildīt, kas novedis pie tā, ka govij pavasarī nav atnesies teļš, kas savukārt vainojams pie tā, ka vasaras svelmē nav aizdaram ne piena, ne sviesta.

Vasaras karstums aprakstīts ar vairākiem izteicieniem, kur saules vārds ir skaidri pieminēts, toties karstums dažkārt tikai sugēstēts dažādos netiešos veidos. Idiomaticākajā izteicienā Karsta saule dārzā spiež (M3,33:183), kas vēl saglabājis ikdienas sarunu valodā, vārds spiež skaidri izceļ karstās saules apgrūtinošo aspektu. Citādi tas ir ar izteiksmīgo izteicienu par sauli, kas kāpj mugurā, kur saule sava karstuma dēļ ir kļuvusi līdzīga smagi nesamai nastai, taču karstums tekstuāli nav dziesmā pieminēts:

34166 (Vlm Vecate =F1696,3390)

Vai Dieviņ, ko darišu,
Saule kāpj mugurā!
Gan sēdētu ēniņā, —
Kas ēnā maizi dos?

Dziesma atgādina, ka lauku cilvēks, kam vasaras lielākā tveicē tik ļoti gribētos ēniņā apsēsties un atpūsties, atrodas neapskaužamas izvēles priekšā — ja sekotu savai vēlmei ēnā atvēsināties, tad darbs paliktu nedarīts un vēlāk varbūt pietrūktu pamata iztikas.

Izteiciens par sauli, kas svilina, norāda uz karstumu tā pašā augstākajā pakāpē, līdzīgu tam, kas izstaro no degošas uguns:

49910 (Azp Gudenieki)

Lai bij grūt, kam bij grūt,
Grūt arāja dēļinām:
Dienu saule svilināja,
Naktī rasa mircināja.

Tā ir dainās labi pazīstama tēma: lauku darbi ir grūti ne tikvien paši par sevi, vajadzīgās fiziskās piepūles dēļ, bet tie ir grūti arī tamdēļ, ka to darītājs ir padots meteoroloģisko laika apstākļu visiem ekstrēmiem un untumiem — ar svelmi vienā temperatūras skalas galā, ar slapjumu un aukstumu otrā.

Saules karstuma saistība ar darba grūtumu ir tik pašsaprotama, ka tai nav jābūt vienmēr tiešos vārdos izteiktai. Tā tas ir šajā satīriskajā dziesmā par slinku vedekli, kas nav pieradusi pie smagākiem darbiem:

22630 (Rg Kāči)

Lēnu, lēnu, pamazām
Vedam laisku druviņā,
Nej rītā rasiņā,
Nej karstā saulītē.

Jaunā vīra radinieki te sakās ieprecēto "laisku" (kāds daiļskanīgs vārds parastās sliņķes vietā!) lēnām pieradināt pie darbiem uz lauka, apmēram pēc tāda paša principa, kā jaunu kumeļu pamazām pieradina pie segliem. Kaut dziesma savā ziņā ir izsmejoša, tās pamata doma ir pedagoģiski ļoti pareiza un pilnīgi atbilst psiholoģijas pamata principiem. No sākuma jauno sievu vedīs druviņā tikai uz īsākiem laika posmiem, izvēloties vismazāk grūtos dienas cēlienus — tad, kad rīta rasa ir jau nožuvusi, bet saule vēl nespiež savā lielākā karstumā — un tikai palēnām un pakāpeniski darba devu paaugstinās līdz normālam līmenim.

Pretstatā zemniekiem, kam jānodzenas smagos āra darbos, kungam nav jācieš no laika apstākļu pārmērībām — ne no ziemas sala, ne no vasaras karstuma, līdz ar ko tam principā būtu labas izredzes nedzīvot gluži vai saules mūžu. Praksē tas gan ne vienmēr tā arī būs bijis, jo kungu dzīve arīdzan varēja būt neveselīga, tikai varbūt citādos veidos nekā zemniekiem!

31303 (Tk Engure)

Kas kaitēja kundziņami
Saules mūžu nedzīvot,
Ne tas cieta ziemas salu,
Ne vasaras karstumu.

Starp atsevišķi pieminētiem darbiem, ko karstā saule padara sevišķi grūtus, īpaši izcelta ir siena vai rudzu (28651v1) pļauja, kas, protams, notiek gada karstākajā laikā, pašā vasaras vidū (skat. arī 28651 un var.; 50265). Darbiniekam,

kam "īterauds koka (vai kāta) galiņā", darbs kļūst vēl grūtāks, ja laiks ir karsts, purvainas vietas zāle asa un izkapti labi negriež:

28650 (Rg Krimulda)

Lai bij grūti, kam bij grūti,
Grūt' sieniņa pļāvējam:
Karsta saule, meldu zāle,
Nekož vairs izkaptiņa.

Ir arī citi darbi, kā, piemēram, dravnieka darbs ar meža doru dēšanu augstu koku galā, kas tiek uzsvērti kā grūti laika apstākļu abās galējībās: gan aukstā, gan karstā laikā. Ja rīta aukstumā, kā jau to redzējam pirmajā nodaļā, dravnieks ilgojās pēc siltās saulītes, kas tam sasildītu rokas, tad citkārt pietiek ar saules atspīdēšanu vien, lai jau radītu nepatīku, jo tā ir zīme, ka laiks doties mežā un ķerties pie darba. Dravu dēšana šeit ir attēlota kā tik atbaidoša un prasīga, ka pat saules atspīdēšana, kas ar to tikai netieši saistīta, kļūst augstākā mērā pretīga:

51879 (Il Bebrene)

Labāk vilku ieraudzīju,
Nekā sauli atspīdam:
Saule manim dravu prasa,
Vilks akmeni pacilāt.

Parasti tik pozitīvā saule šeit kļuvusi pat sliktāka par vilka ieraudzīšanu, kas dainās ir viens no ļaunuma iemiesojumiem. Negaidītā un ļoti izteiksmīgā pretstatā te izcelts paradokss, ka vieglāk ir vilkam pamest ar akmeni, nekā rāpties augsta kokā galā un, dzeini karājoties, ar roku lēnām un pacietīgi urbt bitēm dores dobumu. Ļoti iespējams, ka šī dziesma nenāk vairs no tiem laikiem, kad latvieši paši savām vajadzībām turēja meža bites un brīvi drikstēja medu un vasku pārdot tirgū, tā iegūstot labus ienākumus. Tā drīzāk liek domāt par smagākajiem kļaušu laikiem, kad blakus visām citām nebeidzamām prasībām zemniekiem katru gadu vajadzēja kungam nodot arī zināma svara medus un vaska nodevu.

Karsta saule kā smaga nasta parādās arī kļaušu laiku dziesmās, kur minēta šķūītis braukšana (31734 = F1651, 1017; F548, 16184). Tur apdziedāts zemnieku grūtais liktenis, kad tiem bija jāmoka pašiem savi zirgi, lai pārlādētos vezumos vestu muižkungu balļkus un citas komerciālas preces uz pilsētu pārdot (tuvāk par šķūitim un citām kļaušām 18. gs. skat. Dunsdorfs, 1973):

52771 (Lp Kalēti)

Augsti kalni, karsta saule,
Smagi kunga vezumiņi:
Kumeļam sviedri tek,
Man birst gaužas asariņas;
Vai kungam darba trūkst,
Vai velnam dvēselišu?

Ir tomēr citas dziesmas, kas atgādina, ka katra paveida darba smagumam ir arī savs atalgojums: zemniekam darbs tīrumā zem karstās saules vainagosies ar bagātīgu labības ražu, kamēr zvejnieka darbs nakts melnumā atnesis par sudrabainām zivīm nopelnītās sudraba naudas baltumu. Kā tas redzams no sekojošiem diviem variantiem, kas abi ir Krustpīli pierakstīti (un kam principā būtu vajadzējis nest to pašu dziesmas numuru), nav svarīgi, kura no nodarbībām — arāja vai zvejnieka — ir pieminēta kā pirmā. Svarīgākais dziesmas uzbūvē ir abas nostādīt blakus un savstarpējas vienlīdzības attiecībā, kamēr katras divrindes ietvaros uzsvērts ir kontrasts starp attiecīgā darba negatīvajiem aspektiem un tā vēlamo pozitīvo rezultātu:

30886 (Dv Krustpils)

**Tumša nakts zvejniekam,
Balta nauda maciņā;
Karsta saule arājam —
Rudzu guba tīrumā.**

28255 (Dv Krustpils)

**Arājam karsta saule,
Rudzu guba tīrumā;
Zvejniekam tumša nakts,
Balta nauda maciņā.**

Dziesmas, kur šādā paralēlē nostādīti divi galvenie seno latviešu iztikas avoti, jēdzieniski seko diviem atšķirīgiem loģiskās uzbūves modeļiem. Viens, kā tikko citētājās divās dziesmās, arāju un zvejnieku nostāda pilnīgi simetriskā un brālīgi vienlīdzīgā situācijā, kur katram darbam un iztikas veidam ir gan savas negatīvās, gan pozitīvās puses. Citās dziesmās un to variantos turpretī arājs ar savu rudzu gubu uzskata sevi par daudz pārāku un pārtikušāku par zvejnieku, kas šais versijās kļuvis nabadzīgs un nožēlojams ar savu vienu zivi laiviņā. Šī nesimetrija nebija bez sava pamata dzīves īstenībā, jo līdz pat Otrajam pasaules karam daudzi zvejnieki vēl dzīvoja ļoti nabadzīgos un grūtos apstākļos:

28255v1 (Vlk Sinole)

**Tumša nakts zvejniekam,
Viena rauda laiviņā;
Arājam karsta saule,
Rudzu guba tīrumā.**

KARSTĀ SAULE SADZĪVES UN SATĪRISKĀS DZIESMĀS

Karstā, dedzinošā saule, gluži tāpat kā siltā saule, vai pat saulīte viena pati, satīriskās un nerātnās dziesmās dažkārt piesaukta pilnīgi patvaļīgi, bez mazākā jēdzieniskā sakara vai pamatojuma. Dažas šīs dziesmas vispār ir totāli nesarīgas, kā tas ir ar sekojošo bēdīgo piemēru (no P. Šmita krājumiem, 1936—1939):

58867 (Md Lubāna)

Jaunas meitas žurkas ēda,
Pie birzītes saulītē;
Kad redzēja jaunus puīšus,
Tad ieskrēja saulītē.

Vispirms jau dziesmas pirmās puses žurku ēšanai saulītē nav nekāda īpaša pamata, un tikpat labi tā būtu varējusi notikt arī ēnā. Pārsteidzošā un jocīgā pirmā rinda līdz ar to zaudē daļu no sava efekta, jo otrā rinda neko īsti neizsaka. Kas attiecas uz dziesmas otro pusi, kur jau saulē sēdošās meitas "ieskrēja saulītē", tad tā ir pilnīgi absurda. Kaut senāk, šķiet, laudis piecieta stipri bezjēdzīgas dziesmas tamdēļ vien, ka tās skaitījās apdziedāšanās dziesmas, ir arī skaidrs, ka pagājušā g.s. trīsdesmitos gados tika pierakstīts aizdomīgi daudz bojātu tekstu (iespējams, ka piedāvātā atlīdzinājuma dēļ par katru ievāktu tautasdziesmu). Būtu te tikai viens vārds mainīts dziesmas otrajā rindā, ka iesākumā meitas pie birzītes būtu bijušas pavēnī, ne saulītē, tad dziesma jau kļūtu daudz sakarīgāka. Ļoti iespējams, ka te jau sākotnēji ne īpaši ģeniālu dziesmu pilnīgi nesakarīgu būs padarījusi vai nu teicēja atmiņas, vai pierakstītāja neuzmanības kļūda.

Karstā saule dažkārt bez īpaša iemesla sasaistīta ar dzimumaktu, kā metaforā par zuti, kas karstā saulē lida vēderā (34633v1):

34633v1 (Jg Naudīte)

Es jums lūdzu, jaunas meitas,
Zam ozola neguliet!
Zam ozola karsta saule
Zutis lida vēderā.

Kādā citā nerātnā dainā karstākie kalendāra mēneši jūlijs un augusts parādās dzimumaktā vai nu kā šo mēnešu personificējumi — Jūlijs un Augusts (35128), vai arī vienkārši kā apdziedāti vīrieši, kas nes šos vārdus. Karstā saule parādās arī tukšvārdīgās un savā tēlainībā stipri bērnišķīgās formulās par krita deguna nokrišanu tad, kad atspīd saule (57869v1), vai par kriju deguna pārsprāgšanu karstā saulē:

20186 (Vp Dundagā)

Kas tā tāda dziedātāja
Ar to krijas deguntiņu?
Rītu būs karsta saule,
Pārsprāgs kriju deguntiņš.

Tikpat zemā dzejiskās izdomas un izteiksmības līmenī ir apdziedāšanās dziesmas par krama galvas sadegšanu karstā saulē, pieminot kādu konkrētu, vārdā sauktu cilvēku, kā Ilzeņu vai Miķeli (57212 un var., Ldz Mērdzenē), vai Saveru. Laikam jau savā laikā šādas dziesmas vietējiem ļaudīm būs iepatikušās un šķitušas jocīgas un asprātīgas:

59773 (Ldz Mērdzene)

Tjav, Saver, kroma golva,
Kam tu brauci uz Tabolovu?
Tabolovā korsta saule,
Sadjags tova kroma golva.

No pilnīgi cita dzejas universa nāk sekojošā četrinde, kas uzbur apbrīnojami dzīvu sadzīves ainu par tālām tautām. Karstas dienas saulē tie sajājuši sētā ar nosvīdušiem kumeliņiem, un detaļa par suņu riešanu efektīgi ar kustības un skaņas elementiem pasvītīro situācijas dramatismu:

43245 (C Kosa)

Silta saule, karsta diena,
Suņi rēja sēfīnā;
Tālas tautas sajājušas,
Nosvīduši kumelīni.

Īsos un ļoti vienkāršos vārdos te ir visas maņas iesaistītas, radot tik dzīvu un gleznainu iespaidu, ka iztēle pati no sevis ir gatava vēl piedomāt klāt pakavu saceltos putekļus un kumeļu sviedru smaku. Gluži kā kino, redzot labas filmas pirmos kadrus, tur uzburta aina tūlīn jau ievēl skatītāju sevis radītā pasaulē, te rodas vēlēšanās, kaut šai dziesmai bijis turpinājums ar norīšu tālāko secību!

Stipri divains ir atkārtotais motīvs par jostas un gredzena izkušanu siltā un karstā saulē. Dziesmu sākums tur formuliski atsaucas uz vajadzību ravēt vai nu rozītes puķu dobē (6491), vai linus laukā (6491v6; 50062; M3,11:25), un vienā līmenī tos varētu izprast gluži burtiski kā karstā saulē grūti paveicamus darbus. Visos šais pierakstos atkārtoti piesauktā zelta jostas un zelta vai sudraba gredzenu izkušana karstā saulē tad varētu būt kāpināts dzejiskais pārspilējums, kas, no vienas puses, ļautu sūdzēties par pārāk karsto laiku, kādā meitai ir jāravē, un no otras — izmantotu šo izdevību, lai vienkārši palielinātos ar savām zelta un sudraba rotām:

6491v1 (B Mežotne)

Silta saule, karsta saule,
Man līniņi ravējami;
Man izkusa zelta josta,
Divi zelta gredzentiņi.
Brauc, bāliņi, Jelgavā,
Pirc man citu zelta jostu,
Pirc man citu zelta jostu,
Citus zelta gredzentiņus.

M2,229:1404 (Ldz Cibla)

Sylta saule, karsta saule,
Maņ ruženīšis narovatas,
— izkūst muna zalta josta,
Div sudobra gradzinteņi.

Tomēr šīm dziesmām — it sevišķi garākajām — iespējami arī sarežģītāki izskaidrojumi, un viena iespēja te varētu būt tāda, ka māsa netiešā veidā sūdzas par darba grūtumu tēva sētā, ko brālis nebūtu pietiekoši atalgojis. Rotas varētu

būt kā "saulē izkusušas" gluži vienkārši tāpēc, ka tādu meitai nekad nebija bijis, pretēji seno laiku sabiedrībā pieņemtajai paražai, ka brāļiem māsai bija jāpērķ metāla rotas, kādas nu tās katrā gadsimtenī bija tradīcijas noteiktas. Aicinājums "izkusušās" rotas atvietot ar citām tādā gadījumā varētu būt sava veida izsmējīgs "mājiens ar mietu", lai brālim atgādinātu viņa pienākumus. Tomēr dziesmai varētu būt arī pavisam citāds, freidiskā simboliskā saprotams iztulkojums. Metāla josta un gredzeni pēc savas formas atgādina jaunas meitas vainagu, un visi šie priekšmeti ir pazīstami kā varbūtēji simboli meitas jaunavībai. Iespējams, ka šeit, tāpat kā dziesmās par miglā zudušo vai saulē novītušo vainadziņu, meita ir pazaudējusi kaut ko tādu, ko pat pie Jelgavas zeltkaljiem nav iespējams no jauna vairs nopirkt:

5817 (Rg Pļaviņas; Md Lubāna)

Dienas vidū, man' māsiņa,

Sargā savu vainadziņu:

Dienas vidū karsta saule,

Novīst puķu vainadziņš.

Pēdējā dziesmā, kur novītušais vainags alegoriski apzīmē jaunas meitas apvītušo nevainību, dienas vidus karstā saule jau ir kļuvusi par dehidrējošo, sauso sauli kā žāvētāju, vītētāju un kaltētāju, kādu to redzēsīm šīs nodaļas turpmāk aplūkotojos motīvos.

SAULĪTE KĀ ŽĀVĒTĀJA

Viena no karstās saules īpašībām ir tās dehidrācijas spējas, kas savā normālā — vai nu neitrālā, vai pat pozitīvā — izpausmē atbilst saulē žāvēšanai. Tā parādās ļoti skaistā dziesmu grupā ar klasisko tēmu par jaunu puisī un viņa kumeliņu. Pirmajā piemērā puisis uzsver, ka savu gadiem ilgi audzināto kumeliņu peldinās Daugavā tikai tad, kad varēs pēc tam to saulītē nožāvēt — *lai pakavi nerūsēja*. Pēdējā detaļa varbūt nemaz nav izfantazēta, jo pakavi senos laikos bija ļoti dārga lieta, un ne katru zirgu mēdza ar tiem apkalt:

30004 (Jg Jaunlaicene)

Trīs gadiņi audzināju

Stallī bēru kumeliņu,

Ceturtnā gadiņā

Vēdu kājas kaldināt.

Daugavā peldināju

Zaļa vara pavadā,

Saulītē nožāvēju

Lai pakavi nerūsēja....

Arī līdzīgā dziesmā par dainās daudzīnāto *dzeltenu* kumeliņu, saulītē nožāvēšana, līdzīgi upītē peldināšanai, pieder pie augstu vērtēta un milēta kumeļa labās kopšanas:

51190 (Azp Jūrkalne)

Dzeltens manis kumeliš
Kā viens vaska rituliš;
Visas upes cauri brida
Dzeltename kājiņam.
Upitei peldināju,
Saulitei nožāvēj'.

Tā pati doma vēl sīkāk un smalkāk attīstīta līdzīgā variantu grupā, kas iesākas ar gleznaino divrindu formulu par bēriti ar *augstajām kājiņām* (13248v1; 29628; 29628v1):

29628v1 (Jg Sesava)

Bēriņš mans kumeliņš
Augstajām kājiņām,
Visas upes cauri bridi,
Daugavā peldus gāji.
Izpeldēji no Daugavas
Sudrabiņa lāsītēm;
Zīda drānu noslaucīju,
Saulītē nožāvēju.

Te dziesmas pirmās divas rindas uzbur izteiksmīgu tēlu par tīrasiņu bērī ar aristokrātiski garām un slaidām kājām, tātad staltu izjājamo zirgu, ne strupu un smagnēju darba kleperi. Tālāk attīstītā hiperbola vēl īpaši pasvītro, cik ļoti garas ir šī bērī kājas — visas upes tas spēj pāriet brišus, un vienīgi Daugavā kā pašā dziļākajā tam tomēr ir jālaižas peldus! Īpaši skaista ir detaļa par kumeļu, kas iznirst no Daugavas ūdeņiem ar saulē sudrabortām ūdens lāsēm, kas tam rit pār muguru. Dažos vārdos te uzburta turpat vai mītiska aina, kas atgādina gan sengrieķu mītus par Poseidona zirgiem, gan mūsu pašu dainu "div' dzeltenos kumeliņus", kas no jūriņas izpeldēja. Slapjā kumeļa nožāvēšana saulītē te spēlē to pašu lomu, ko viņa noslaucīšana ar zīda drānu: tā uzsver, cik maigi un rūpīgi puisis gādā par savu jājamo zirgu.

KALTĒŠANA UN VĪTĒŠANA KĀ PRAKTISKI LIETDERĪGA

Kaltēšana kā emocionāli neitrāls un gluži dabīgs process pa brīžam atvīd dažādās izolētās dziesmās, kā nedēļas dienu ciklā, kur vienā variantā ceturtdienas

siltajā saulē meitām ir "pūru jākaltē" (L24486), vai satīriskajā dziesmā par bagāto līgaviņu, kas labas siena saules laikā "kaltēja sudrabiņu" (21540). Karstās saules radītā dehidrācija visskaidrāk samanāma augu valstī. Dzīvam augam tā ir kaitīga un nāvējoša, bet cilvēku nolūkiem tā pati īpašība var būt praktiski lietderīga. Vītēšanai un kaltēšanai dainās tātad var būt divas pilnīgi pretējas vērtības, atkarībā no redzes viedokļa.

Kā jau to redzējām dziesmās par silto sauli, svaigi plauta āboliņa vai siena vītēšana vai kaltēšana saulē var būt savā laikā un vietā augstākā mērā vēlama un lietderīga (skat. arī 28657v1 un 53543, kas pieder pie "Ligo saule, ligo bite" dziesmu grupas):

28612 (Jk Sēlpils)

Dod, Dieviņi, šodien sauli,
Šodien saules vajadzēja;
Šodien mani brāleliņi
Vītē zaju dābuliņu.

Šī vītēšanas iespējami pozitīvā puse it sevišķi izceļas tur, kur saules iznīcinošiem stariem tiek padotas izravētas nezāles, atstājot labību brīvu no konkurences un ļaujot tai labāk augt un attīstīties saules dzīvinošā iespaidā:

28206 (C Ērgļi, Jk Sēlpils, Dv Krustpils)

Usnes auga tīrumā
Man kauniņu darīdamas;
Es usnītes izravēju,
Izvītēju saulītē.

Tikpat lietderīga ir saules kaltēšana sakarā ar koku apstrādi. Parasti koki jānocērt savlaicīgi un kārtīgi jāizkaltē, ja grib tos izmantot ēku vai mēbeļu būvei, bet zināmi koki, kā alkšņi, ir zaļāki un grūtāk izkaltējami par citiem:

34176 (Azp Cīrava)

Alkšņa koka mucu taisu,
Tā nekalta saulītē;
Ozoliņa namu daru,
Tas neskan klauvējot.

Modernam nespēcīstam te grūti pateikt, vai nespēja kaltēties saulītē alkšņa koku padara labāku vai sliktāku tādiem nolūkiem kā mucu taisīšana. N. Malta (1928) savā rakstā par dainu kokiem un mežiem piemin tikai, ka dainās "alksnim, kā lietas kokam, mazs cens". Tai pašā sējumā P. Šmits (1928) tikai atgādina, ka alksnim dainās pārmet, ka tas nederot ne slotām, ne rīkstēm, ne lūkiem, bet nekādas ziņas par mucu taisīšanu tur neatrodam. No tikko kā citētās dziesmas paralēlās uzbūves, kur dziesmas abās pusēs lietoti negatīvi verbi, bet otrā daļa šķiet atzinīgi izsakāmie par ozolkoka kā cietkoka labi darinātu namu, iespējams

minēt, ka arī alkšņa koka darināta muca tiek uztverta kā kaut kas pozitīvs. Varētu būt, ka pārāk neizkaltošie dēļi ciešāk piegulēja viens otram un palīdzēja tādu mucu darīt ūdensdrošu.

Koku kaltēšana nepārprotami pozitīvā izpratnē sastopama kādā pusdūcī tuvi līdzīgu Lieldienu dziesmu, kur runāts par bērza vai oša kārtīm, kas jāizkaltē saulītē, pirms tās noderētu Lieldienu šūpolēm (32305 un tās varianti; F457,202; F740,20957; F1805,14657). Šīs dziesmas rada iespaidu, ka šūpoles tika katru gadu celtas no jauna un ka tās pašas kārtis nekalpoja vairākus gadus no vietas. Tādā gadījumā ir svarīgi Lieldienām sagatavoties ļoti laicīgi, lai nebūtu šūpoles jāceļ no zaļām kārtīm:

32304 (Dv Krustpils)

Cērtat, brāļi, oša kārtis,
Vītējiet saulītē;
Kad atnāks Lieladiena,
Pakariet šūpolītes!

KALTĒŠANA UN VĪTĒŠANA KĀ KAITĪGAS DZĪVAM STĀDAM

Katram stādam ir nepieciešams ļoti precīzi noturēts apstākļu līdzsvars, pirms tas var augt, zaļot un attīstīties. Ja tam saules par maz, tad tas izstīdž un varbūt pat iznīkst. Bet, ja tam saules par daudz, tad karstums lēnām sāk izsūkt tam dzīvības sulu — tas tad tiek vītēts un kaltēts. Abi šie vārdi — kaltēšana un vītēšana — dainās tiek lietoti tikpat kā sinonīmi un nereti līdzīgi dziesmu varianti lieto te vienu, te otru vai atkal tai pašā dziesmā abi ir nostādīti paralēlē.

Saules vītēšanas un kaltēšanas negatīvās sekas augu pasaulē interesanti apdziedātas divās līdzīgās Latgales dziesmās, kas abas nav dainu pantmērā. Pirmajā ir tiešos vārdos pateikts, ka eglīte nevar zaļot nelabvēlīgos apstākļos, kur saules karstums ar zaru *kaltēšanu* tai uzbrūk no augšas, kamēr upe tai pašā laikā vēl grauž saknes no apakšas:

55977 (Ldz Nirza)

Vai egleit egleit,
Kam na zaja zaļoi?
Kai man zaijai zaļuot,
Saule zorus *kolta*,
Upe caur saknēm tak.

Otrā, tuvu līdzīgā dziesmā, kaltēšana kā tāda nav vairs tiešos vārdos izteikta, bet doma paliek tā pati. Normāli pozitīvais izteiciens "saule spīd" te iegūst negatīvas konotācijas, jo saules spīdēšana šajā kontekstā uztverama tās ekstrēmā nozīmē kā vītēšana vai kaltēšana:

54887 (Dv Aizkalne)

Ai zaja zaja egleitja,
Kuo zajuoka nazajuoja?
Kai maņ beja zajai zajuot,
Par viersyunem leits ar vēju.
Caur saknetijom upe tak,
Caur zareņim saule spid.

Stipri līdzīga dzejas glezna pavīd arī vēl pavisam citā Latvijas malā, Ventspils apriņķī, šoreiz klasiskā trohaja pantmēra dziesmā. Pat tik dižam kokam kā ozolam var draudēt tās pašas dubultbriesmas — no augšas un no apakšas — šoreiz no ratu riteņiem, kas bojā tam saknes apakšā, līdz ar karsto sauli, kas vītina lapotni zaros (skat. arī F1955,18646):

2798 (Vp Venta)

Ozoliņ zemzarīt,
Kam tu augi ceļmalā?
Ritens tavas saknes grauž,
Saule zarus vītina.

Karstās saules vītināšana vienādi apdraud kā egli vai dižozolu, tā sīkako zālīti pļavā (8920v1) vai arī sīpolus sakņu dārzā:

32521 (Tk Dzirciems)

Ko, dārznieks, tu lielies
Ar saviem sīpoliem?
Saulē luksti novītuši,
Tārpi saknes nograuzuši.

Interesanti, ka arī sīpoliem, tāpat kā eglei, blakus karstās saules uzbrukumam no augšas draud arī uzbrukums no apakšas — šoreiz kā tārpi, kas tos sagrauž. Bez tam dabas spēki — saule un tārpi — šeit nav vienīgie vainīgie par novītušiem sīpolu lakstiem, jo noprotams, ka dārznieks pats grēkojis, dārzu pietiekoši nelaistīdams un nekopdams.

No augu pasaules saulei ir īpaša saistība ar vītoli, un karstās saules dziesmās tā ir galvenokārt negatīva, jo saule var vītinaēt vītola mizu gluži kā visu citu, kas pieder augu valstij. Saistība starp vītoli un vīšanu šeit šķiet īpaši iecienīta kā skaņu spēle ar zilbes vīt-atkārtošanos (skat. arī 12451):

42129 (Dv Krustpils)

Vītolam miza vīta
Karstajā saulīē;
Tā savīta puīšu sirdis
Jaunu jaužu pulciņā.

Uzsvērtā aliterācija ar **v** burtu kādā citā dziesmā šķiet mazliet sajodzījusi dziesmas saturisko sakarību:

12451 (Rg Lielvārde)
**Vēja, vēja vītolam,
Saulē zari novītuši;
Tautu, tautu māsiņai,
Neklaus' vairi bāliņam.**

Māsa, kas tik tālu pieaugusi, ka nav vairs gatava savam brālim uz vārda klausīt, ir nobriedusi gatava, lai to aizdotu tautās, resp., tai tagad vajag tautu. Taču vītolam, kam jau tā saulē zari novītuši, drīzāk vajadzētu labu lietus gāzi, ne vēju, kas to izkaltētu vēl vairāk. Loģika te būtu prasījusi tekstu, kas varbūt teiktu: "Lietu, lietu vītolam", bet tautas dziesminieks no tāda varianta, šķiet, atsacījies par labu vēl uzsvērtākai aliterācijai ar **v** burtu (visi vārdi pirmajā rindā!). Neparasti senatnīgs ir gramatiskais paralēlisms šai četrīndē, kur katra divrinde iesākas ar to pašu īpatnējo — un lakoniski izteiksmīgo — vēlamības izteiksmes ģenitīva locījumu (*vēja, tautu*).

Dažas no vītolu dziesmām (kā 26517 ar tās variantiem) pieņem pilnīgi pretēju nozīmi tikko redzētām: vītols tur pats vairs nevīst, bet gan ar savas kuplās lapotnes ēnu pasargā meitas rožu vainadziņu. Karstā saule savā lomā šeit nav mainījies — tā vēl arvien ir draudīga un potenciāli kaitīga. Vienā variantā tas izteikts ar vainaga iespējamo novīšanu saulītē, citā atkal ar bailēm par vainaga izbalēšanu. Balināšana, kā to vēl redzēsīm nākamajā nodaļā, pārstāv saules viskaitīgāko pusi. Šis motīvs par sauli un meitas vainaga savišanu vai izbalēšanu ir tiešais polārais pretstats ļoti pozitīvam un pacilātam motīvam par mirdzošo sauli meitas ziļu vai vizuļu vainagā (par to skat. Viķe-Freiberga, 1998):

26517v3 (V,K,Z)
**Sērsti gāju bāliņos
Pa vītolu ēniņām,
Lai saulē nesavīta
Sarkans rožu vainadziņš.**

Pretstatā draudīgajai saulei, vītols kā ēnas devējs pēdējā dziesmā ieguvis pozitīvas asociācijas, gluži kā teiksmainās Saules dziesmās, kur tas pat iegūst pārdabisku auru. Skaisti epifāniskā motīvā par dievieti kokā tur blakus Laimai un Mārai atrodam arī teiksmaino Sauli, kas cilvēku apziņai atklājas, vītolā sēdēdama.

KALTĒŠANA UN VĪTĒŠANA SATĪRISKĀS DZIESMĀS

Satīriskās sadzīves dziesmās saulē izkalšanai, līdzīgi jau agrāk redzētajai karstai saulei, vairākos veidos ir piedēvēta niecinoša piekrāsa, tikai dziesmu

detajas nav tās pašas. Viens paņēmiens ir pretstatīt kaut ko "saulē ceptu" ar krāsnī cepto, kur dabīgas pašplūsmas veidā izkaltušais ir nostādīts kā kas zemāks un nevērtīgāks salīdzinājumā ar cilvēka roku veikto. Tā vedekla izsmej vīra māti, kas to cienā ar *saulē ceptu pīrādziņu* (46782), kur sagaidāms būtu bijis kārtīgi un civilizēti krāsnī ceptais. Vēl sliktāk — lopgana "saulē ceptā karašiņa" nekas cits kā govju pjecka laikam gan nebūs domāta, kā sekojošā, daudzās vietās pierakstītā dziesmā. Tam pretstatā cūkgana baltās maizes kukulītis izceļas kā kaut kas pievilcīgs un garšīgs:

29348v1 (Rg Nītaure, Sigulda; C Cēsis, Vlm Pociems; V, K, Z)

Lopgamam lopu sūds

Saulē cepta karašiņa;

Cūkganam cūkas riba,

Baltas maizes kukulīts.

Apdziedāšanās dziesmās iestingusi formula par izkalšanu vai novīšanu (arī nodegšanu) saulē var trāpīgi un ļoti dzēlīgi pievērst uzmanību novecojošas miesas un ādas apvītumam, un to iespējams attiecināt gan uz veciem puīšiem (58854), gan vecām meitām (35718; 42719; 57230):

42719 (C Skujene)

Uja, uja, vecas meitas

Karstā saulē izkaltušas!

Tā bij viņu pašu vaina,

Kam tās lida kaņepēs.

13138 (Vlm Pociems)

Vecas meitas gauži raud,

Saulē pupi sakaltuši;

Tavas pašas vaina bija,

Kam nelidi kaņepēs.

Dziesmu otrām pusēm te nav pārāk konsekventa loģiskā sakarība, jo blakus pirmajai citētai versijai, kur vecas meitas esot saulē izkaltušas, jo *lidušas* kaņepēs, otra apgalvo pretējo — ka tām pupi esot izkaltuši tāpēc, ka tās *nelidušas* kaņepēs (domājams — lai tā ēnā pasargātos no saules stariem)! Sekojošos divos piemēros toties daudz veiksmīgāk ir izdevies izsmieklu sakarīgi izvērst pa visu četrrindes pantu. Kā redzams, tās pašas domas un izteicieni izmantojami vai nu atsevišķu indivīdu, vai vecuma vai dzimuma grupu apdziedāšanā, vai arī viegli pielāgojami apdziedāšanās situācijām dažādu pagastu starpā. Pēdējā gadījumā atliek tikai dziesmā iebūvēt attiecīgā pagasta ļaužu vārdu, kā, piemēram, sāvenietes Mētriēnā pierakstītajā dziesmā:

20148 (Md Kusa)

Es būt' nēmis to *meitiņu*,

Kaut tai laba veselība:

Vējā gurni *izkaltuši*,

Saulē pupi savītuši.

57230 (Md Mētriēna)

Būt' dancojšas *sāvenietes*,

Kaut tām lāga veselīb':

Vējā gūžas *izkaltušas*,

Saulē ciči novītuš'.

Abi vārdi — izkaltuši un savītuši — te ne tikvien stāv gramatiskā paralēlē, bet šķiet lietoti tikpat kā sinonīmi viens otram. Abi arī ne tikvien gleznaini, bet arī

kliniski Joti precīzi apraksta vecuma radīto muskuļu atrofiju un ādas sakrun-košanasos.

Pat tad, ja kaltēšanās vai vītēšanās notiek pēc izmiršanas, kad varētu sagaidīt, ka tā būtu uztverta kā laba lieta, apdziedāšanās dziesmās tā pieņem negatīvu noskaņu, kā Cēsu apriņķa Kosā pierakstītā dziesmā par pašu kosēniešu veciem puīšiem:

58854 (C Kosa)

Izmirkuši, izmirkuši
Kosēniešu veci puīši:
Divi vīta, divi kalta,
Divi saulē vītējās;
Divi aizbrauca žagaros,
Ko tos sešus susināt.

Šī sešrinde, kas atgādina pazīstamo bērnu dziesmu par zilītes bērniem, no kuriem seši brauc mežā ("Divi velk, divi stumj, divi tek pakal"), rada vārdu un prāta spēli caur vītēšanas un kaltēšanas radītiem Joti atšķirīgiem domu gājieniem. Tiešā, fiziskā atsauce gan ir uz slapju drēbju izkaltēšanu saulītē, taču teksts izraisa arī citas domu asociācijas un atsauc prātā jau iepriekšējās dziesmās minētos tēlainos izteicienus, kas novecojušu ādu apraksta kā "apvītušu" un novecojušas miesas kā "izkaltušas". Tā netieši izdodas radīt dubultnegatīvo iespaidu par veciem puīšiem, kam kā slapjuma, tā sausuma ir par daudz, — tie reizē ir lietū nožēlojami izmirkuši un izžņurguši un miesās izkaltoši un savītoši.

Daža dziesma, kas runā vienkārši par saulē kaltēšanu tās tiešā, burtiskā nozīmē, negatīvās konotācijas iegūst caur tādu vārdu pieminēšanu, ko pieklājība normāli liegtu izteikt. Tā sekojošā apdziedāšanās dziesmā par saimnieci, kas normāli lauku dzīvē bauda sava stāvokļa un autoritātes prestižu, vulgārā atsaukšanās uz bioloģiskām funkcijām uzskatāma kā centieni viņu publiski pazemot un pazemināt citu acīs. Tas ir demonstratīvs veids, kā tīšām pārkāpt sabiedrībā atļauto normu robežas:

31060v2 (C Ranka)

Es būt' laba saimniece,
Kaut skaidās nemizuse;
Kamēr skaidas izkaltēju,
Tamēr saulē vakarā.

Respekta trūkumam blakus te, protams, vēl nāk arī iznīcinošā implikācija, ka šī saimniece ir neparasti nevīžīga un nekārtīga, jo dara savas darīšanas, kur vien pagadās, kā pīle, pēc tam tai paiet visa diena, lai labotu pašas izdarīto skādi!

VĪTĒJOŠĀ SAULE, VALODAS UN MEITAS VAINAGS

Vītējošā saule savā negatīvā izpausmē var kļūt par vienu no daudzajām dainu dzejas gleznām, kas neskaitāmās variācijās attēlo ļaužu valodu radīto postu, līdz ar ko vītējošā saule šai motivā sāk stipri pietuvoties nīcības saulei. Jaunas sievietes labā slava savā vidē ir tikpat trausla, cik puķe vai zāļīte saulē, un dainas attēlo jaunas meitas dzīvojam nemītīgās bailēs no dīku plāpu radītās kritikas, nomelnošanas, izsmiekla vai ļaužu nicināšanas (8879; 8920). Apvītušais vainags specifiski atsaucas arī uz apvītušu nevainību — vai nu īstenībā notikušu, kas meitai par lielu kaunu nonākusi atklātībā, vai arī tikai ļauni un nepamatoti tai pierunātu.

Ļoti īpatnēja šai sakarībā ir sekojošā dziesma ar izteicienu par sauli, kas "spiež puķu ziedus". Kaut saule, kas aiz karstuma spiež, ir pilnīgi idiomātiski latvisks izteiciens, saule, kas to dara tieši puķu ziediem, skan tomēr visai neveikli:

8692 (Vlm Rūjiēna)

Meitiņām jādzīvo

Kā sikām puķītēm:

***Saule spiež* puķu ziedus,
ļaudis meitu vainadziņus.**

Varētu jau būt, ka neveikluma iespaids šeit rodas modernu domu asociāciju dēļ par spiešanu kā kaut ko tādu, kas notiek tikai zem sloga — kā meitenes nospiež puķes, lai tās izkaltētu starp albuma lapām. Varētu būt, ka senāk saules spiešana būtu tikusi uztverta kā pilnīgi normāls un pieņemams sinonīms karstuma radītai vītēšanai vai kaltēšanai. Ja arī tā būtu — nekas tomēr nespēj izglābt nelaimīgo paralēlo rindu par ļaudīm, kas "spiež meitu vainadziņus", un šādi plakani saspīestie vainadziņi ir viena no neveiklākām dzejas gleznām visās dainās.

Meita, kam nevalodas atņēmušas tās labo slavu, sabiedrības priekšā novīst kā saulē izkaltusi puķe, un vienīgi Dieva palīgs tad vairs var sniegt tai garīgo veldzi un mierinājumu. Visļaudīgāk, protams, iet tām meitenēm, kam nav vairs savas mātes kā aizstāves šādu pašiecelto soģu priekšā:

40487 (Rg Krape)

**Spirdzin, Dievs, to puķīti,
Kas *saulē novītusi*;
Glabā, Dievs, mani jaunu
No ļautiņu valodām.**

4266 (Kld Kursiši)

**Spirdzin', Dieviņ, to zāļīti,
Kas novīta saulītē;
Palīdz Dievis tai meitiņai,
Kam nevaids māmuliēs.**

Meitas vainags dainās pieņem tik plašu iespējamo nozīmju loku, ka tas reizē ir metonīmija, alegorija, zīme un simbols. Kur normāli vainags zīmētos uz meitas godu un labo slavu, tur ļaužu valodas simboliski var arī nopīt tai citu — saceltās

neslavas vainagu. Tas diemžēl ir daudz izturīgāks par īsto vainagu, jo to neiespaido nekādi dabas elementi — ne karstās saules balināšana vai vītēšana, ne rāsas slapjums (tāpat 4831; 8414v2; 40544). Ar šo nedabīgi izturīgo vainagu tiek simbolizēts dzīves īstenībā novērotais bēdīgais apstākļi, ka pierunāta neslava, lai cik nepamatota, ļaužu atmiņās mēdz pieturēties ilgāk par visu mūžu pelnīto labo slavu. Lai garīgi pretotos ļaužu tukšās fantāzijas un ļaundabīgo uzbrukumu radītajai bezspēcības sajūtai, meita tad pati sakās sev novijam vainagu no ļaužu valodām:

8472 (Jk Sēlpils)

Jo tie ļaudis daudz runāja,
Jo es daudzi nebēdāju.
Es saviju vainadziņu
No tām ļaužu valodām;
Nenovīta saulītē,
Ne siltā istabā.

Tas ir tikai viens no daudzajiem dainās minētiem veidiem, kā pretoties psiholoģiskiem uzbrukumiem un saglabāt savu pašapziņu sabiedriskās agresivitātes un nosodīšanas priekšā. Galvenais mērķis ir pašam sev atgādināt savu būtisko un neiznīcināmo vērtību kā personībai. Upuris psiholoģiski veselīgā veidā vismaz simboliski pārņem kontroli pār savu likteni, apzināti pieņemot un pārveidojot tieši to, ko citi gribētu ar ļaunu varu tam uzspiest. Citur dainās, kur ļaužu valodas attēlotas kā ūdens, kurā to upurim jānoslikst, vesela ļoti gara dziesma var veidoties ap sliksānai un nogrimšanai pretējiem priekšstatiem, tā radot psiholoģiski veselīgu koncentrēšanos uz peldēšanu, pāri iešanu vai gaisā pacelšanos kā garīgās pretestības simboliem (skat. Viķe-Freiberga, 1998).

Nākošās divas Praulienas dziesmas ar paradokšālo iztēles gleznu par vainagu, kas vīts no akmeņa lapiņām, nedabīgi izturīgā vainaga domu noved līdz tās galējībai. Mazliet dīvains ir otrā varianta izteiciens, ka šis akmens vainags "nepelēja saulītē", jo pelēšana — vai arī akmens apaugšana ar sūnām — normāli notiktu ēnā un mitrumā, ne saules siltumā un gaismā. Ja akmens vainags te vēl arvien būtu iztēlē novīts kā aktīva vizualizācija garīgās pašaizsardzības nolūkos, tad iespējams, ka te apzināti izmantota arī buramvārdos iecienītā akmens maģiskā simbolika:

5848 (Md Prauliena)

Es noviju vainadziņu
No akmeņa lapiņām,
Nij tas vīta saulītē,
Nij siltā istabā.

39062 (Md Prauliena)

Nosaviju vainadziņu
No akmeņa lapiņām,
Ne tas mirka rasiņā,
Ne pelēja saulītē.

Akmens cietums un nemainība ir stiprākais iespējamais pretstats zieda trauslumam un īslaicībai. Nekas nespēj to aizskart un vītīnāt — ne saules siltums ārā,

zem klajas debess, ne iekštelpu siltums istabā, ne rāsas slapjums, ne saules saums. Akmens lapiņu vainags paliktu vienādi neskarts kā no dabas, tā no kultūras iespādiem. Tāds vainags būtu vienīgais iespējāmais, kas spētu izsargāties no ļaužu valodu kaitīgās ietekmes, kas citādi saēd meitas slāvu gluži kā vitriols.

Iztēles gleznai par šādu, no smagu akmeņu "lapiņām" novītu vainagu tomēr piemīt arī kaut kas divaini šausminošs un baiss, kas nevilus izraisa priekšstatu par nogulšanos smiltājā ar akmens vainagu ap galvu un par grants gabāliem, kas pa vienam krīt uz zārka vāka. Kā nekā ne jau viena vien negodā nonākusi meita ir devusies pašnāvībā aiz izmisuma par savu neslavu.

NEKALSTOŠAIS BIŠU SPĀRNU KAŽOCIŅŠ

Iepriekšējam motīvam līdzīga doma un formuliskie izteicieni pilnīgi citā kontekstā attiecināti uz tētiņu ar šķietami pārdabīgo bišu spārnu kažociņu, kas nav padots ne rāsas vai lietūs slapjumam, ne saules kaltēšanai. Tas atkal ir paradokss, jo visiem bija ļabi zināms, cik bišu spārni ir jutīgi pret slapjumu un ka bites nemēdz lietus laikā lidot. Varētu pieņemt, ka tētiņš, arī vecs "bišu tēviņš", būtu vecs drāvieks pēc savas nodarbošanās:

30272 (Md Gulbene)

Bij manami tētiņam
Bišu spārnu kažociņš,
Ne tas mirka rasiņā,
Ne izkalta saulītē.

51747 (Ab Rugāji)

Vecam bišu tēviņam
Bišu spuornu kažuciņš,
Ni sakolta saulītē,
Ni samierka liitiņā.

Kaut nevaram izslēgt, ka te ar tētiņa kažoku varētu būtu domāta kāda mums vairs neizprotama vārdu spēle, šis bišu kažoks, tāpat kā citās dainās daudzīnātie vaska cimdi, varētu vienkārši attiekties uz drānām, kas iegādātas par naudu, ko drāvieks no savas bitenieka ražas nopelnījis:

30380 (Rg Kēči)

Šķitu saulīt' i lecot
Caur ozola zariņiem:
Drāvenieka dēliņam
Vaska cimdi rociņā.

Iepriekšējo dziesmu bišu spārnu kažociņš tādā sakarībā varētu būt tāds, kas ne tikvien nopirkts par medus un vaska ražas ienestiem līdzekļiem, bet kas, kā jau labas kvalitātes kažokāda, metaforiski līdzinātos bišu spārniem savā vieglumā. Ja nē, tad atbilde būtu jāmeklē pavisam citā virzienā, uz ko vedina arī šo dziesmu otrās puses, kas uzsver šī divainā kažoka stāvēšanu pāri normāliem fizikas

likumiem. Iespējams, ka dziesmas par bišu spārnu kažociņu būtu bēru dziesmas, ar atsauci uz tēvu, kas aizgājis Viņā saulē. Tētiņa dvēsele tad staigātu bišu spārniem līdzīgā ēteriskā apvalkā, kas nebūtu vairs pakļauts vieliskās pasaules iespaidiem — ne lietus izmērcēšanai, ne saules izkaltēšanai. Tā būtu līdzīga mitoloģiskai Saules meitai, kas savās vedībās ar Mēneša dēlu dodas ar *bites spārnu villainītēm* un glāžu korpēm kājiņā (33995). Tie diemžēl paliek tikai kā minējumi, jo nav pieejamas ne mazākās norādes par kontekstu, kādā šīs dziesmas sākotnēji būtu tikušas dzirdētas vai dziedātas. K. Barona sējumos pirmais — Gulbenē pierakstītais — bišu spārnu kažoka teksts ir vienkārši ievietots raibā rindā kopā ar citām bišu dziesmām, un arī otra, Rugājos pierakstīta dziesma P. Šmita krājumu nepilnīgās klasifikācijas dēļ nekā nelīdz.

ALEGORISKĀ VĪŠANA UN KALTĒŠANA

Dažos motīvos vīšana vai kaltēšana savā metaforiskā izpratnē ir kļuvusi tik stilizēta, ka to varētu jau dēvēt par emblemātisku vai alegorisku. Precīzā vītēšanas un kaltēšanas nozīme katrā gadījumā ir atkarīga no konteksta, un šo vārdu emocionālās konotācijas var vienādi kļūt vai nu pozitīvas, vai negatīvas.

Novīšana ir pēdējā fāze stāda dzīves ciklā un kā tāda atgādina, kā laika plūsma daudz ko iznīcina un aiznes sev līdz. Abstraktākā līmenī tamdēļ novīšana var kļūt par simbolu nepiepildītām cerībām. Viens piemērs tam ļoti tēlainā un plūstoši daiļskanīgā motīvā par liepu lapu tiltu, kur pirmā rindā ritmiski atkārtojas līdzskaņi l, p un t, turklāt katrs vārds nobeidzas ar to pašu u burtu:

43063 (Azp Klostere)

Liepu lapu tiltu taisu,
Gaidu tautas atjājam;
Uzlec saule, savist lapas,
Tautas dēli neatjāj.

Vieglā un maigā liepu lapu tilta celšana dainās izpauž ilgošanos pēc kādas atnākšanas — vai nu neprecētai meitai pēc preciniekiem, kā šai saules dainā, vai arī precētai sievai pēc mātes, kas tiek gaidīta ciemos, kā tas redzams vispārējā dainu masīvā. Rūgto vilšanos par sagaidītā nepiepildīšanos tad nu attēlo traušlā liepu lapu tilta izjukšana, kur vai nu vējš tiltā paliktās lapas aizpūš pa gaisu, vai atkal tās novīst zem karstās saules stariem. A. Švābe (1931) uzskata, ka liepu lapas it kā īstenībā būtu tikušas kaisītas uz laipām vai tiltiņiem par godu augstiem viesiem, un var jau būt, ka tā tiešām ir bijis. Dainās gan ļabi pazīstami ir arī nepārprotami neredāli tilti, kā apīņu stīgu tilts sekojošās, garākās precību dziesmas noslēgumā:

Pāri purvu *tiltu* grīdu
 Ar *apīņa stīdziņām*,
 Lai brauc mana līgaviņa,
 Kā lapiņa drebēdama,
 Kā lapiņa drebēdama,
Kā *saulīte* vizēdama.

Kā liepu lapu, tā apīņu stīgu tilta gadījumā tieši tilta trauslums un nereālums rada dzīvāku un dzeijiskāku priekšstatu par tiltu kā emocionālas atvērtības un ilgošanās simbolu.

Pāris tekstos ir atsauksme uz izkalšanu saulītē pašam no sevis, kas tad simbolizē situācijas, kur cilvēks kaut kā dzīvē izkuļas viens pats, bez citu palīdzības, tikai ar to, kas dabas dots un visiem par brīvu pieejams. Vienā dziesmā saulīte nodēvēta par "bārenīšu ramavīti" tamdēļ vien, ka bāreņi tajā kaltējas, un tas divainā kārtā tikai izceļ, cik būtībā bezcerīgi un nožēlojami varēja būt šādu dzīves pabērnu apstākļi:

4379v1 (Md Meirāni)

Dziesmiņās, saulītē
 Bārenīšu ramavīte:
 Dziesmiņās remdējās,
Saulītē kaltējās.

Citā ļoti īpatnējā dziesmā bārene aiz lepnuma noraida uz brīdi sniegtu mātes meitas palīdzību, it kā aiz iecirtīga un skaudīga rūgtuma pret mātes meitas labvēlīgākiem dzīves apstākļiem:

38247 (Rg Birzgale)

Mātes meita pirti kūra,
 Aicin' bāri kaltēties.
 Kalsti pati, mātes meita,
Es izkaltu saulītē.

Šai gadījumā apsveicamā vēlme pašam stāvēt uz savām kājām ir pārvērtusies par nevajadzīgu rupjību un neglītu nepateicību par citu piedāvāto palīdzību. Bārene savā sarūgtinājumā novēršas un norobežojas no līdzcilvēkiem un apgalvo, ka gan jau pietiks ar saulīti, lai to izkaltētu. Šī šķietamā pašlūgība uz dabas spēkiem būtībā ir tikai iecirtība — tas ir neauglīgs spītības žests, kas sakņojas sevis žēlošanās. Citā dziesmā dziedātāja daudz veselīgākā veidā vienkārši uzsver pati savu gatavību pieņemt dzīvi, kāda nu tā nāk, ar saviem grūtākiem un vieglākiem brīžiem, un uzsver meitas spējas pārdzīvot visu, ko dzīve sniedz priekšā:

038841v1 (Rz Bērzgale)

Es meitina šmuka, gleita,
Saules, leita nasabeidu;
Leitenš mani izmērcēja,
Saule mani izkaltēja.

Kaltējošā saule šai pēdējā piemērā atkal ir pozitīvs tēls, kas nāk novērst to, ko negatīvi tvertais lietus bija padarījis, un tādā veidā simboliski spēlē pasaules līdzsvarotājas lomu.

Visskaidrāk kaltēšanas pozitīvā puse samanāma Laimas dziesmās, kur izkaltēšana saulītē simbolizē laimi, izdošanos, labklājību un augsta sabiedriska stāvokļa iegūšanu, tiešā pretstatā ūdenim, slāpjumam vai sliktšanai kā nelaiemes, neveiksmes un neizdošanās simboliem (skat. arī Viķe-Freiberga, 1998):

9247 (Md Vestiena)

Nelaim' mana, nebēdnica,
Man' iegrūde ūdenie;
Man' Laimiņa, izvilkuše,
Saulītē izkaltēja.

Nelaiemes cēlonis var būt gan personificētā Nelaime, kā tikko citētājā dziesmā, gan arī vienkārši citi cilvēki. Tā sekojošā dziesmā Nelaiemes un Laimas vietā pretstatīti tēva un mātes radi: tēva radi, kas, atraujot jebkādu materiālu pabalstu, dziesmas varoni tikpat kā "iegrūda no laipiņas ūdenī", kamēr mātes radu palīdzība un atbalsts izteikti ar konkrēto gleznu par saulītē kaltēšanu:

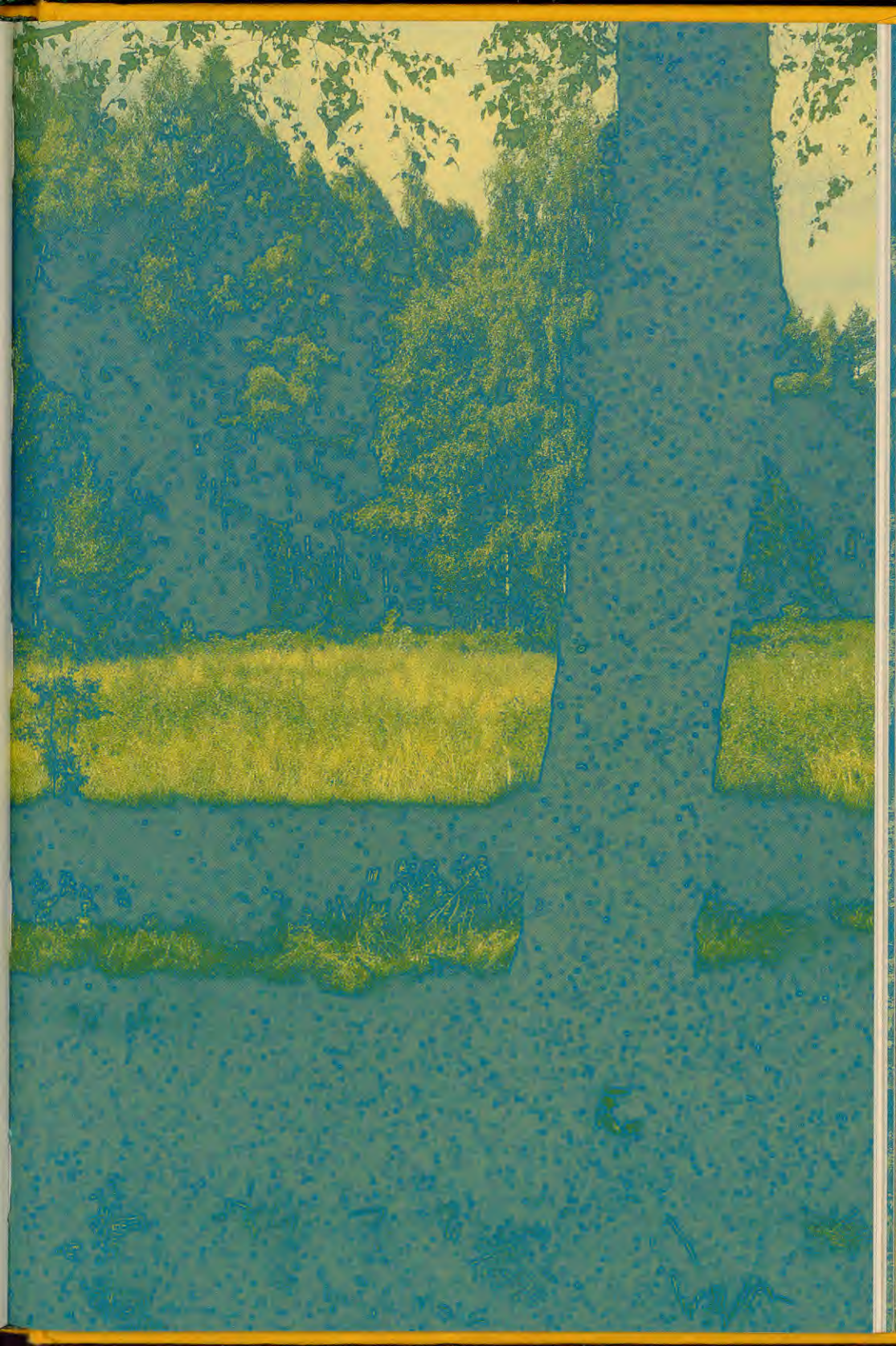
3893 (Rg Ikšķile)

Suņi suņi tēva radi,
Mātes radi bāleliņi;
Tēva radi man' iegrūda
No laipiņas ūdenī,
Mātes radi, izvilkuši,
Saulītē izkaltēja.

Izkaltēšana saulītē kā simbols šeit nebūtu izprotama bez iepriekšējā pretstata par ūdenī iegrūšanu, kas savukārt izprotama uz plašākās dainu tradīcijas fona. Simboliski ļoti koncentrētā veidā kaltēšana šeit apzīmē grūtību vai pat bezizejas situācijas pārvarēšanu un piemērota sabiedriskā stāvokļa atgūšanu. "Kaltēšanās saulītē" šai gadījumā iegūst plaši vispārinātu pozitīvu vērtību, kas pilnīgi atspēko visas "ūdenī iegrūšanas" nelaimīgās sekas. Šim motivam ir zināma radniecība ar Jāņu dziesmu par sliktstošo Jāni (53890), kur puīši un meitas ne tikvien tiek aicināti Jāni izvilkt maliņā, bet arī specifiski to *izkaltēt* saulītē un iedot tam siera gabaliņu.

KOPSAVILKUMS

Karstā saule savos semantiskos sazarojumos situējas tieši pusceļā starp maigi saudzējošo silto sauli no vienas puses un nežēlīgo nicības sauli no otras. Karstās saules emocionālās līdzskaņas visumā sāk virzīties uz negatīvo pusi, tā kā vasaras svelmē un grūtus darbus veicot tā var būt smaga un nogurdinoša. Savā kaltējošā un vītējošā aspektā tomēr karstā saule nebūt nav viennozīmīga, bet tai piemīt kā negatīvas, tā arī pozitīvas vai neitrālas puses. Satīriskās un sadzīves dziesmās karstums un savīšana var dažādos veidos iegūt ļoti negatīvas konotācijas, un sevišķi vītēšana saistās gan ar vecumā apvītušu miesu, gan neslavā apvītušo meitas vainadziņu, gan karstu cerību nepiepildīšanos. Tam tiešā pretstatā žāvēšana savā pozitīvā aspektā parādās kā kumeļa rūpīgas kopšanas zīme, un kaltēšana var būt arī praktiski lietderīga, kā siena vai koka kaltēšanas gadījumā. Simboliskā plāksnē izkaltēšanās saulē var pat nozīmēt laimi, sekmes un izdošanos, pretstatā ūdeni iekrišanai kā posta un nelaimes zīmei.

6. NODAĻA

NĪCĪBAS SAULE

Līdzko saules siltums ir sasniedzis zināmu līmeni, mīlīgi siltā saulīte sāk pār vērsties grūti panesamā karstā saulē. Līdz ar turpināti kāpinātu siltuma intensitāti arī atbilstošā emocionālā noskaņa pieaug savā negativitātē, kamēr no ekstrēmi pozitīvās siltās saules nonākam tās pilnīgā pretpolā — pie ekstrēmi negatīvās saules. Te atklājas dziesmas, kur saule ne tikvien ir kļuvusi grūti panesama, kā tas ir ar karsto sauli, bet pat kaitīga, nereti saistīta ar nāvi un iznīcību. Nīcības saule, kas ēd (resp., bojā), kož un balina, dainās nav nekāds retais izņēmums, bet skaidri parādās vairākos zīmīgos motīvos, no kuriem daži arī daļēji pārsedzas ar karstās saules kaltēšanas un vītēšanas dziesmām. Konkrētais izejas punkts šādām dziesmām balstās uz gluži zinātniski pamatotiem novērojumiem, ko šodien mēs izskaidrotu ar karstuma kaltējošo, gaismas balinošo un ultravioleto staru saēdošo iespaidu. Šai nodaļā izsekosim nīcības saules radīto iespaidu gammai, kā fiziskai, tā simboliskai.

SAULE KĀ ĒDĀJA

Latvietes, šķiet, jau sen bija novērojušas saules ultravioleto staru kaitīgo iespaidu, kas saēd un vītina ādu un veicina pāragru tās novecošanos, kamēr modernā zinātne tikai relatīvi nesēn to "atklājusi":

5386 (Jk Birži)

Baltu sēju paladziņu,
Lai saulīte vaigu n'ēda;
Nava vairs tiki skaisti
Saules ēstī vaigu gali.

Balta, neiedegusi āda vienmēr skaitījies skaista un smalka, un tikai 20. gadsimta trīsdesmitajos gados mode noteica brūnu iedegumu kā skaistuma un bagātības pazīmi (jo ziemā tikai bagātnieki varēja aizbraukt un iedegt silto zemju saulē). Pat Andalūzijas tradicionālās čigānu koplās (divrindēs) sastopamas rindas par skaistuli, kas raugās pa logu *blanca y fina* — balta un smalka, kaut paši Andalūzijas čigāni pēc ādas krāsas ir stipri brūni! Senāk brūni iedegušas bija tikai zemnieku sievas un meitas, kam bija jāstrādā ārā uz lauka. Kungu un bajāru meitas vienīgās bija baltas "kā piena kunkulīši", jo tām nebija jāiet ārā darbos un tās seju varēja izsargāt no saules. Parastie ļaudis, protams, to nevarēja atļauties, tamdēļ dainas izsmej māti, kas par daudz lutina savu vienīgo meitu, gribot tās vaidziņus izsargāt no saules stariem:

5491 (Md Liezere)

Viena pate mātei meita,
Saulē laist nedrīkstēja,
Saulē laist nedrīkstēja,
Lai vaidziņu nenōēd.

Satīriskās dziesmās saule var parādīties pāri ar salnu, un abas izrādās vienādā pakāpē kaitīgas parādības, kā sekojošā piemērā, kur abas — saule un salna — simboliski "apskādējušas" izsmejamus un brāķējamus kaimiņu puišus, kas jau labi padzīvojuši, sen vairs nav pirmā svaiguma prece un izskatās dabas un dzīves krietni vien apvīlāti un nodeldēti:

42438 (Dv Naujene)

Nedūd, Dīven, taidu puišu,
Kaidi puiši Putanūs!
Saules sisti, solnas āsti,
Vacu buobu apbučoti.

Šai Naujenes dziesmas gadījumā izteiciens par "ēšanu" pārgājis no saules uz salnu, kamēr saules iespaidā puiši ir "sisti". Viss kopā tas trešajā rindā rada

neparasti uzsvērtu burta "s" aliterāciju (kopā veseli septiņi "s", pie tam trīs no tiem kā vārdu sākuma burti, resp., kā aliterācijas šī vārda sākotnējā un šaurākajā nozīmē).

Neskatoties uz saules iespējamiem kaitīgiem iespaidiem, visai pārsteidzoša ir vienā pašā dziesmā sastopamā doma, ka saule ir tā, kas augļu kokam ziedus nokodusi. Parasti (un loģiski pamatotāki) dainas mēdz runāt par salnas kostiem vai apēstiem ziediem (piem., "Soln' apēdja, soln' apēdja Soldenū obeleiti" (47450)):

42487 (Md Prauliena)

Saules kosta ābeltiņa,
Tai ziediņi neziedāja;
Laimes pelta tij meitiņa,
Mūžam goda neredzēja.

Vienkāršākais un ticamākais izskaidrojums būtu, ka šeit ieviesusies kļūda, respektīvi, ka pareizais izteiciens būtu "salnas kosta", kas pierakstos kļūdaini pārprasts par "saules kosta". (Šo dziesmu no Madlienas rajona Praulienas iesūtījis J. Bērziņš, kas to pierakstījis no teicējas M. Rudzites.) Dzejiskā paralēle starp salnas kostiem ābeles ziediem un ļaužu aprunātas meitas apvītušo godu tad būtu pilnīgā saskaņā ar citiem dainu tekstiem. Vispārējā dainu masīvā ieprecēšanās nepatīkamās tautās dažkārt aprakstīta ar metaforu par vainadziņu, ko tautas norāvušas, gluži kā salna nokož ābelīti (47450). Salnas kostai ābelei pielīdzināta arī māsa, kam velu māte paņēmusi bālēļņus (27529). Pārakra pavasara salna, kas nokodusi ziedošu ābelīti, tātad ir labi pazīstams dainu tēls, kamēr saule nekur citur un nekad dainās ziedus nekož. Arī izteiciens Laimes pelta šai pēdējā dziesmā šķiet vai nu nepareizi saklausīts vārds, vai arī neskaidra rokraksta radīts pārpratums, jo tāds izteiciens nekur citur dainās neparādās, un pelšana nekādā ziņā nav tāda lieta, ar ko Laima nodarbotos. Bezgala daudzos pierakstos gan sastopams skaņas ziņā līdzīgais izteiciens ļaužu pelta (piem., 9031; 9035; 9036; 9037; 9039; 9040; 9067 udc. no K. Barona krājumiem), tāpat tur pazīstams ir salīdzinājums starp ļaudīm kā pēlējiem un salnas ēšanū:

8862 (pieraksta vieta nezin.)

Salnas ēsta ābelīte
Zied celiņa maliņā;
ļaužu pelta tā meitiņa,
Nes ar godu vainadziņu.

Visas liecības tātad norāda, ka šai tekstā (atkal no P. Šmita rediģētajiem krājumiem) ir sastopamas divas ļoti rupjas teikšanas, pierakstīšanas vai pārrakstīšanas kļūdas, — ļaudis atvietojot ar Laimu un salnu ar sauli (varbūt aiz iespējama sajukuma ar tām dziesmām, kur saule parādās savā kaitējošā aspektā).

Dažās dziesmās saules ēšanai ir gan piedēvēts kaitīgs iespaids, tikai tāds, kas zinātniskā izpratnē nebūtu pamatots. Tā tas ir kādā sešrindē, kur pelēkais akmens sūdzas par savu grūto mūžu:

55488 (Ldz Cibla)

**Atsasādu iz kalneņa,
Iz palāka akmisteņa.**

**Akmīns gryši nūsapyutja:
Gryuts munami myuženam,
Da puseji zemē guļu,
Da puseji saule ād.**

Pelēkā akmens nopūtas te ir par eroziju, kur īstie vainīgie būtu vējš, ūdens un ūdens sasalšana akmens plaisās, ne saules gaisma vai siltums. Saulei netaisni uzveltā atbildība tomēr kļūst saprotama simboliskā plāksnē, kā "ēdošās" saules nīdējošā un iznīcinošā aspekta izpausme.

Izcili grafiska ir formuliskā rinda Saule ēda baltu sniegu, kas izteiksmīgi apraksta brīnum ātro veidu, kā vēla pavasara saule īsā laikā tik tiešām "apēd" pat lielākās sniega kupenas. Citās valodās burtiski pārtulkots, darbības vārds par saules ēšanu ne pēc kā neizklausītos, bet latviešu valodā šī rinda tieši ar savu konkrētumu izklausās poētiski ļoti spēcīga un izraisa plašu dzejisko asociāciju loku. Kosmoloģiskajās saules dziesmās, kur saules "apēstie" pavasara sniegi sasaucas ar zemes "apēsto" cilvēka augumu pēc nāves (skat. arī F1968,4505), tā izsauc gluži tās pašas pārdomas ko Fransuā Viļona (François Villon) nemirstīgā dzejas rinda: "Où sont les neiges d'antan?" (Kur palikuši sendienu sniegi?):

27569 (Md Lubāna)

**Kur palika balti sniegi,
Kur skaistais augumiņš?
Saule ēda baltus sniegius.
Zeme skaistu augumiņu.**

Saule kā sniega iznīcinātāja var simbolizēt mūžīgo pretstatā pārejošam un garīgo pretstatā vieliskajam, bet katrā ziņā tā ir tikpat iznīcinoša kā zeme, kas vispār šeit varētu jau būt Zemes māte, jo kā cilvēka auguma ēdāja tā atgādina hindu Melno Māti Kālī — viņu ar rijīgi asiņaino muti un galvaskausu vītņi ap kaklu. Vieliskā pasaulē viss, kas reiz radīts, laika gaitā tiek iznīcināts, apēsts un pārstrādāts. Tas ir universāls un neapejams likums, kura izpildīšanā piedalās ne tikvien tumšās htoniskās dievības, kā Zemes māte zemes dzīlēs, bet arī gaismas Saule debesu augstumos.

Te tūlīņ jāpiebilst, ka garākos bērnu dziesmu virknējumos, kas atļauj plašāku un niansētāku izjūtu par bērnu vispārējo noskaņu, tūlīņ aiz rindām, kur saule ēda baltus sniegius un zeme augumiņu, seko citas četrriņdes, kas svarīgi tās papildina. Tur atgādināts, ka "zemīte, trūdaliņa", kas vienādi trūdina gan kokiem saknes, gan mātes lolojumus, nav tikai iznīcinātāja, bet arī dzīvības devēja — viņa ir tā, kas rada un uztur pie dzīvības, bet arī tā, kas apēd. Zeme ir vieliskās pasaules Māte, kas gādā par vielisko augumu no sākuma līdz galam, cauri visam zemes

viršū nolemtajam ciklam. Un to, ka viņa beigās apēd augumiņu, varētu arī uzskatīt citādi — kā atgriešanos savos pirmsākumos, viņas gādīgajā klēpī:

F1968,4505 (Kld Saldus; Vp Ēdole)

— Sak', zemīte Jaunu dara,
Zeme dara visu labu.

— Zeme deva ēsti, dzerti,
Glabā manu augumiņu.

— Kas kait manim negulēti
Baltā smilksū kalniņāi.

— Ne man pūta auksti vēji,
Ne saldēja rīta rasa.

Iznīcinošās apēšanas metafora par sauli, kas ēd sniegus tāpat kā zeme augumiņus, neattiecas uz fizisko nīcību vien. Dainās tā pārceļo arī uz sabiedrisko jomu, attiecībā uz Jaunām nevalodām, kas arī cilvēku var "apēst bez sāls". Ļaudis kā ēdēji tad ir stājušies zemes vietā kā paralēle ēdošai saulei. Tas nozīmē, ka aprunāšana ir apmēram tas pats, kas garīga slepkavība, jo aprunātā cilvēka sabiedriskais tēls ir ticis iznīcināts citu acīs un viņa gods un labā slava izkusuši kā pavasara sniegs saulē:

8563 (Rg Pļaviņas)

Kur palike balti sniegi,
Kur skaistie augumiņi?
Saule ēde baltu sniegu,
Ļaudis skaistu augumiņu.

Blakus laikam kā visa apēdējam (kā sengrieķu Krons, kas aprij pats savus bērnus), blakus saulei un zemei kā vieliskās pasaules nepastāvības un īslaicības uzturētājām dainas tātad novieto ļaužu Jaunumu kā līdzvērtīgi iznīcinošu spēku. Pie tam ļoti zīmīgi, tas nav vis Jaunums savā brutālā izpausmē kā fiziska vardarbība vai slepkavība, bet gan Jaunums savā garīgā izpausmē, kur iecietības un cilvēkmīlestības vietā ļaužu attiecībās valda skaudība, nenovīdība un Jaunas domas:

40548 (Md Cesvaine)

Saule ēda baltu sniegu,
Ļaudis skaistu augumiņu;
Visi skaūgi nicināja
Labas mātes auklējumu.

Pati sniega metafora šai pēdējā dziesmā ir sevišķi bagāta un sarežģīta, jo sniega baltumam paralēlē ir nolikts gan fiziskā auguma uzkrītošais, "acīs lēcošais"

skaistums, gan labas mātes "auklējums", kas apzīmētu rūpīgi audzinātas un cītīgi apmācītas meitas labo tīkumu un labo slavu, kam normāli citu acīs vajadzētu mirdzēt kā baltam sniegam. Viss tas ir tīkpat trausls un apdraudēts kā sniegs saulē, kad pienācis pavasaris.

SAULE KĀ BALINĀTĀJA

Saules balināšana dainās saistās ar bojāšanu, kaitēšanu, nāvi un iznīcību plašā motīvu kompleksā, kas skar kā cilvēkus, tā visu pārējo dabu. Sekojošā dziesma ir neparasta ar savu pa visu četrindes pantu izvērsto dabas gleznu, bez jebkādas paralēles no cilvēku dzīves. Tā tomēr nav tikai dabas glezna vien, bet izteic vispārinātu domu, kas vienādi attiecas uz visu dzīvo radību: no nāves kā dabas likuma neviens nav pasargāts un pat dižie un varenie krit tās priekšā. To gandrīz varētu uzskatīt par Taro 13. kārts — Nāve — latvisku versiju, jo tā būtībā izsaka tās pašas dziļākās domas kā klasiskā aina ar ģindeni zirga mugurā un izkapti rokā, kas vienādi pļauj vecus un jaunus, vīrus un sievas, ubagus, karaļus un pāvestus:

2799 (~ F72,11573)

Ozoliņš lielijās

***Saulei* saknes nerādīt:**

Vētra lauza ozoliņu,

***Saule* sakni *balināja*.**

Ozols ir dižākais un resnākais no visiem Latvijas kokiem un spēj dzīvot par visiem citiem ilgāku mūžu. Neskatoties uz to, pat ozolam nepiedien lielīties un iedomāties sevi par nemirstīgu, jo arī tam kā dzīvai būtnei kuru katru brīdi ir jārēķinās ar iznīcību. Vētras lauztam ozolam saule balina izgāztās saknes, kas, kokam vēl dzīvam esot, būtu normāli palikušas paslēptas zemē. Te vērojams īpatnējs, tikai loģiskās inferences ceļā atklājams pretstats starp sauli — balinātāju, kas turpina vētras aizsāktu iznīcības darbu, un tiešos vārdos nepiesaukto zemi, kas normāli saturētu, glabātu un barotu dzīvā koka saknes. Saules gaisma un baltā krāsa, resp., balināšana, kā emocionāli negatīva un saistīta ar iznīcību, te veido krāsu un simbolisko kontrastu ar tiešos vārdos neminēto, bet asociatīvi spēcīgi sugestēto zemes melnumu, kas šai dziesmā situējas emocionāli pozitīvā — dzīvības polā. Baltās un melnās krāsas parastā simbolika un šo krāsu saistība ar negatīvo un pozitīvo kā emocionāliem pretpoliem šeit tāpat ir apgriezta pilnīgi otrādi. Tas ir pretstatā vārda "balts" un tā dažādo atvasinājumu izcili pozitīvai simboliskai nozīmei dainu lielākā vairākumā, gan saules dziesmās (Viķe-Freiberga, 1980c), gan dainās vispār (skat. Z. Mauriņa, 1968). Tā tomēr nav uztverama ne kā kļūda, ne kā pretruna, bet tikai kā apliecinājums tam, ka

nevienam simbolam dainās nav viens vienīgs atšifrējums un viena vienīga atslēga. Baltā krāsa, kā visi svarīgākie dainu simboli, ir izteismē daudzplākšņaina un daudznozīmīga, tā kā blakus savai parastajai — un pat kāpinātai — pozitīvai emocionālai slodzei tā var pārvietoties arī uz polāri pretējo emocionālo vērtējumu.

Saules saistībai ar balto krāsu ir savdabīgi motīvi arī mitoloģiskās dziesmās. *Saulīt, balta* tur tiek uzrunāta kā lieciniece izciestiem pāridarījumiem, kamēr saule, kas bāla tek vai bāla norietēja, nevēsta neko labu. Sekojošā četrindē no A. Jurjāna krājumiem saule, kas bāla tek un bāla arī noriet, gan it kā būtu tikai fiziskā saule, taču viņas nobālēšana te drīzāk ņemama par zīmi, ka tā ir teiksmainā Saule, kas nobālusi aiz žēlabām par jūrā notikušu nelaimi:

54889

Aiz ko *saule bāla tek*,
Aiz ko *bāla norietēja?*
Vakar slīka oša laiva,
Simts noslika dzeltānišu.

Kā jau tas norādīts "Kosmoloģiskā saulē", runājot par buramvārdiem, novēlējums savam skauģim un pēlējam izbālēt gluži kā saulītē balinātam linu palagam ir tradicionāls dainu lāsts. Līdzīgi Vecās Derības "aci pret aci" principam, tas izteic Jauna vēlējumu savam nelabvēlim (8871; 40538). Tāpat sakarā ar uzkurto burvju ugunsroku dziesma saka: *Caur dyumim dīgu vyлку, Caur sauli balynuoju* (54888). Savam brālim, kas viņu "ballo", turpretim meita solās par viņu trīs gadi Dieviņu lūgt: *Lai to vējiņš nekūcināja, Lai to saulīte nebalinā!* (37860, Kld Kuldīga). Te atrodam lāsta pretstatu — laba vēlējumu, kur atkal saulītes balināšana simbolizē kaut ko izcili nevēlamu, ja jau trīs gadus Dievs jālūdz, lai kaut kas tāds cilvēkam nenotiktu! Interesanti, ka dubultā aizsardzība pret vēju un pret pārmērīgu sauli šai laba vēlējumā ir tā pati, kas dziesmās par koka vai meža sniegto aizvēni, ko jau redzējām karstās saules nodaļas pašā sākumā.

MEITAS VAINAGA BALINĀŠANA BĒRU UN KĀZU DZIESMĀS

Plaši attīstīts ir apakšmotīvs, kur saule kā iznīcības simbols pēc jaunas meitas nāves balina viņas vainagu. Šo meitas vainagu, kas pārstāv viņas jaunavību un godu, neatdod vis mātei, bet dažos variantos noliek uz kapa vai uz dobes, "lai saulīte balināja". Meitas augums tiek padots iznīcībai *zem* zemes, bet viņas vainags — iznīcībai *virš* zemes (ko tad paveiks saule), kā tas redzams sekojošos izvilkumos no kādas garākas dziesmu virknes:

F1950,7219 (Ab Bērzpils)

Es, meitine, jauna mēršu,

Jauni dūbis lai narūkl

— Raks man' jauni, raudōs gauži,

Byus maņ gryta guleišon'.

— Mōte raud i vysy myžu,

Vaiņuceņu cylōdam'.

— Nes iz kopa, lic iz dūbis,

Lai sauleite balyno!

Dziesma vainaga nešanu uz kapa izskaidro ar domu, ka mātei tad visu mūžu nebūšot jāraud, meitas vainadziņu cilājot. Nolūks būtu mazināt palicēju sēras, tāpat kā dziesmas sākuma aizliegumā jauniem ļaudīm nebūt jaunai meitai par kapa racējiem. Ievērojami lielākā dziesmu skaitā mirušās meitas vainagu tomēr nenoliek vienkārši uz kapa vai uz dobes, bet pakar zaļojoša koka zarā. Parasti tas būtu liepas, kā Laimas koka, zaros (27336; 27336v1; 27336v2; 27336v4; FB23,1706), bet dažreiz arī bērza galotnē (49362; 49363):

27336 (Jk Sēlpils, V,K,Z)

Es, māmiņa, jauna miru,

Kur liks manu vainadziņu?

Kariet liepas zariņā,

Lai saulīte balināja!

Gribētos minēt, ka versija ar vienkāršo nolikšanu uz kapa un psiholoģisko izskaidrojumu par mātes raudāšanu ir radusies vēlākos laikos kā atvietotāja (varētu pat teikt — kā maska) daudz senākām, simboliski dziļākām un senās ticības iekrāsotām versijām par vainaga pakāršanu zaļā kokā. Zaļojošais koks kā klasisks dzīvības un nemirstības simbols šeit uzņem vainagu kā mirušās meitas jaunavības simbolu. Varētu pat teikt, ka dzīvais koks šeit gluži vai totēmiskā veidā palicis virs zemes kā mirušās meitas auguma atvietotājs. Šāds koks ir tikai attāli radniecīgs tai tautas dziesmu kuplai liepai (vācu folklorā "breite linde"), par kuru P. Smits (1928) saka, ka tajā "it kā dzīvo tālāk aizgājēja dvēsele". Garākās romancēs šī kuplā liepa uzaug uz žēlumā nomirušā puīša — ne meitas — kapa, un viss dziesmu cers ir pārņemts no sākotnēja šveiciešu prototipa (A. Bērzkalne, 1942).

Sievišķīgā dainu motīvā par mirušās meitas vainagu liepā kā sievišķīgā kokā pakārtais vainags tiek nodots tikpat kā par ziedojuama upuri nīcības saulei, gluži kā meitas augums ticis atdots Zemes mātes klēpim. Vainaga atdošana saulei kā balinātājai te atgādina par nāvi, kas meitai nav ļāvusi piepildīt sava mūža bioloģisko sūtību — apprecēties un atstāt aiz sevis pēcnācējus. Dažā šī motīva Latgales variantā vainags gan tiek likts pie krusta, kā sekojošā dziesmu virknes

fragmentā, kur vainags paliek arī kā atgādinājums meitas iecerētajam vai varbūt tautu dēliem vispār. Krusts šai kontekstā sevī apvieno mūžseno sausā un nedzīvā koka simboliku ar kristīgo nāves un ciešanu simbolu un būtu uzskatāms kā vēlākos laikos radies senā zaļā koka atvietotājs:

F1925,5225 (Rz Vilāni)

— Nedūd Dīv(i)s jaunai mērti,
Atstōt mōtei vaiņuceņu:
Visu myžu mōte rauda.
Vaiņuceņu cylōdam'.
— Nes, māmeņa, lic pi krysta,
Lai sauleite balynōja!
Garam jōja tautu dāls(i),
Asareņu slauceidams.

To pašu bērū motīvu par vainaga pakāršanu zaļā kokā un par saulītē balināšanu atrodam arī starp mičošanas dziesmām:

24214 (Jk Sērene)

Ai vainagu vijējiņa,
Kur tu savu loku liki?
— Es pakāru vītōlā,
Lai saulīte balināja.

Pieņemot, ka K. Baronam, dziesmu šādi klasificējot, droši bijis zināms, ka tā tik tiešām bijusi domāta kā kāzu, ne bērū dziesma, meita šeit vainaga loku kokā būtu pakārusi tamdēļ, ka pašai kā precētai sievai pēc tā nekad vairs nebūs vajadzības. Tā tad pamet vainaga loku, lai saulīte balināja vai lai vij cita mātes meita (kā nākošajā Barona krājuma dziesmā — 24215). Kāzu kontekstā vainaga loka pakāršanas žests tad pasvītrotu, ka pāreja no meitas uz sievas kārtu ir galīga un neatgriezeniska, līdz ar ko, pāriedama sievas kārtā, sieviete arī simboliski nomirst kā meitene. Meitas vainags būtu jāpakar zaļā lapu kokā, it īpaši Laimai svētā liepā, tad, kad tas nobeidzis kalpot kā meitas goda un jaunavības simbols, — vai nu laimīgā gadījumā, meitai aizejot pie vīra, vai nelaimīgā gadījumā — meitai nomirstot vēl vainagā.

Ne visās kāzu dziesmās tomēr vainaga pakāršana zaļajā kokā ir tik tuvu līdzīga bērū dziesmu motīviem. Gan kāzu, gan pirmskāzu dažos motīvos vainadzīņa pakāršana zaļā kokā simboliski atbilst tā atdošanai tautu dēlam, resp., gulēšanai ar viņu kopā (kā to pilnīgi skaidri pasaka pēdējā rinda sekojošā dziesmā no vispārējā dainu masīva). Zaļais koks tādā gadījumā ir stājies paša tautu dēla vietā. Simbolika te ir tā pati, kā kad kāzu dziesmās jaunās līgavas vainags tiek

pakārts tautieša zobena galiņā. Koks, līdzīgi zobenam, šais precību un kāzu dziesmās ir kļuvis par vīrišķības simbolu un rada falliskas asociācijas:

10983 (Vlk Tirza)

Cauri gāju Tirzas muižu,
Rokā nesu vainadziņu.
Nav neviena kupla koka,
Kur pakārt vainadziņu;
Nav neviena jauna puīša,
Kur naksniņu pārgulēt.

Taču vēl citā līdzīgā dziesmā no vispārējā dainu pūra vainags atkal specifiski tiek pakārts liepā kā sievišķīgā kokā. Kaut arī tajā nav pieminēta saulītes bali-nāšana, dziesmas pirmā daļa atgādina tās bērnu un kāzu dziesmas, kur pakārtais vainags izklausās pēc upura dāvanas Laimai, pēc latviešiem labi pazīstamās (un vēl mūsu dienās piekoptās) paražas dažādas dāvanas augstākiem spēkiem pakārt svētkoku zaros:

39073 (Rg Aizkraukle)

Pa celiņu tecēdama,
Vainadziņu rokā nesu;
Nav nevienas kuplas liepas,
Kur pakārt vainadziņu;
Nav neviena tautu dēla
Pa manam prātiņam.

Abos šais pēdējos piemēros zīmīgā detaļa ir tā, ka meita savu vainadziņu nes rokā, jo nav atradusi nevienu piefekoši pievilcīgu tautu dēlu, kam to atdot, nedz arī nevienas kuplas liepas, kur to pakārt. Liepa šai pēdējā dziesmā iegūst ļoti divdomīgu simboliku vārda burtiskajā nozīmē, jo vienā un tai pašā laikā izklausās kā sievišķīgs un kā vīrišķīgs simbols. Vispirms dziesma tekstuāli uzsver, ka runa tiešām ir par liepu, kas dainās labi pazīstama kā meitas simboliskais analogs un kam piemīt arī ļoti cieša simboliskā saistība ar Laimu. No vienas puses tā tad varētu domāt, ka vainags tiek atdots tam kokam, kas tikpat kā totēmiski stāv pašas meitas auguma vietā. Taču tajā pašā laikā vainaga pakāršanai paralēlē ir nolikta tā atdošana tautu dēlam. No šī viedokļa koks kļūst par vīrišķīgu simbolu un vainaga pakāršana tajā tikpat kā ekvivalents jaunavības pazaudēšanai.

Vainaga pakāršana kokā kā vīrišķības simbolā ir ļoti radniecīga tam kāzu dziesmu motīvam, kur brālis māsas vainagu zobena galā pārnes mājās no tautām un ieliek to meitas māmiņai klēpī. Arī tur ir analogija ar bērnu dziesmām, jo tautās aizprecēto meitu māte nu ir zaudējusi, līdzīgi tai mātei, kam meita ir nomirusi. Abos gadījumos viss, kas mātei vairs paliek, ir savas meitas vainags:

Nataki vorpsteite
 Bez skrimesteņa,
 — Naišu tautos
 Bez brojeņa.
 — Kas munu vaiņuku
 Atpakaļ nese.
 — Atnese brojeņš
Zubyna golā.
 — Ilyka momeņai
 Kliepeti.
 — Treis godi ruženis
 Nazidieja.
 — Kur muysu puķeīšu
 Laseitoja?
 — Kur muysu vainuka
 Vejiejeņa?
 — Nuvede tautēnos,
 Nureibyoja.
 — Caur augstim kolnim,
Caur zaļim mežim.
 — Dineņai austut,
Sauleitei lacut.

Vainaga noņemšanas sekas kāzās tātad ir tādas, ka rozes izprecētās meitas dārzā atsakās ziedēt veselus trīs gadus. Rozes ziedēja tikai meitas sētas un koptas, lai viņai būtu ar ko novīt vainagu. Ja nu rožu audzētāja ir aizgājusi tautās, rozes ir savu sūtību piepildījušas un tām nav vairs ko darīt! Te tātad vērojamas vairākas dziesmās savstarpēji atbilstošu elementu izmaiņas — koka vietā stājies zobens, jauna puīša vai ligavaiņa vietā — brālis, un saulē balinātā vainaga vietā neziedošais (vainagam vien domātais) rožu dārzs, ko bija izaudzējusi vainaga vijējiņa. Zīmīgs šeit ir zobena un kroņa savienojums, kas ir starptautiski pazīstams simbols, kā tas redzams kaut vai no Taro kāršu zobenu dūža, kur attēlota roka, kas tur zobenu ar zelta kroni galā. Interesanti arī, ka dziesmas beigu daļā atgādināts, ka meita tautās tika aizvesta caur zaļiem mežiem, kas nozīmē, ka, arī vainagu atpakaļ nesot, tas būs jādara caur zaļiem, dzīviem kokiem.

Pēdējā citētajā dziesmā tomēr pietrūkst negatīvā motīva par saulītes balināšanu. Saule tur parādās dziesmas pašās beigās, formuliskās rindās par dienas aušanu un saulītes lēkšanu, kas vairākos citos kāzu dziesmu motīvos (kas saistīti ar gaišo sauli) konsekventi parādās kā garāku dziesmu iesākuma rindas! Rodas iespaids, ka saistība starp vainaga un koka simboliku katrā dziesmā varētu mainīties atkarībā no tā, vai saulītes balināšanas motīvs tur ir ticis izmantots vai nē.

Atgriezoties pie dziesmām par vainaga balināšanu un kokiem, dažas no tām uzrāda arī pilnīgi citādu simboliku. Kā jau to redzējām karstās saules dziesmās, dainās saule dažkārt vītola pašu vītina, taču citos gadījumos, taisni otrādi, vītola ēna ir tā, kas meitas rožu vai puķu vainadziņu *pasargā no novišanas* (26517v3). Kādā radniecīgā variantā vītola ēnas loma ir līdzīgi sargājoša, šoreiz gan meitas vainagu pasargājot no saulē *izbālēšanas*:

26517v1 (Bb1,6)

Pie māmiņas sērsti gāju
Pa vītolu ēniņām,
Lai tas mans vainadziņš
Saulītē nebalēja.

Izrādās, ka arī liepa var spēlēt to pašu sargājošo lomu kā vītols, — kad māsa vasarā auž, sēdēdama zem liepas, atkal — lai sarkans rožu vainags saulītē neizbālētu. Abos gadījumos jauna sieviete patveras koka ēnā, kur zaļojošā koka lapotne nelaiž cauri saules balinošos un iznīcinošos starus:

7440 (Tl Ārlava)

Mūs' māsiņ' sēd *apakš* liep's,
Auda raibas villainītes,
Sārkans rožu vainedziņš,
Lai nebal saulītē.

Līdzīgi kā ar teiksmaino Sauli, kas sēž vītolā, detaļa par meitu, kas sēž *apakš* liepas, atgādina epifānisko motīvu par Laimu (vai Māru), kas sēž liepiņā, no kurienes tā uzrunā *apakš* koka atrodošos nabaga bārenīti, un sola tai dot visādas dāvanas.

Blakus dabīgajam vainagam, kas saulē nebāl tamdēļ, ka meita ir patvērusies zaļojošā koka ēnā, vesels motīvs runā par nedabīgu vainagu, ko saule ar savu balināšanu nespēj iespaidot. Tas ir tuvu radniecīgs karstās saules motīvam par nedabīgo vainagu, kas nespēj ne saulē novist, ne rasā izmirt. Pretēji normālam meitas labās slavas vainagam, kas ir vienādi jūtīgs pret saules vītinašanu vai balināšanu, jaunu valodu novīts neslavas vainags ir pret dabīgi izturīgs pret visiem dabas spēkiem:

8414v2 (Rg Koknese; V, K, Z)

Jaunu jaužu valodiņas
Bārenei *kroni* pina;
Tas rasā nesamirka,
Nedz saulē nobālēja.

Kādā citā, lakoniskā un miklainā dziesmā māsiņai šāds rasā nemirkstošais un saulē nebālējošais rožu vainags ir *rokās*, nevis galvā. Tas, kā jau to redzējām agrāk citētajā Aizkraukles dziesmā (39073), varētu būt tādēļ, ka viņa nav atradusi nevienu tēva dēlu sev pa prātiņam. Sekojošā piemērā tomēr dziesmas vārdi neviļus liek domāt par jaunavu, kas ir guldita zārkā, ar nāves miegā aizvērtām

acīm, un kuras vainagam ne rasa, ne saule vairs nespēs kaitēt gluži vienkārši tamdēļ, ka tas tagad būs aprakts zem zemes:

39040 (Jk Sece)

Māsiņai, actiņai,
Rokā rožu vainadziņš;
Ne tas mirka rasiņā,
Ne bālēja saulītē.

Domu par iespējamām saitēm ar nāvi vēl pastiprina kāds cits no šī cera variantiem, kur iztēlotais valodu vainags šoreiz tiek novīts ar meitas pašas kapa rozēm. Ļaužu aprunāšanas Jaunais nolūks tur ir skaidrs un nepārprotams — ļaudim tik ļoti patik doma par meitas nāvi, ka — ja tiem ticēt — tad meitai kaps jau būtu tikpat kā gatavs un izrakts:

9110v1 (Vlk Gaujiena)

Ļaudis man kapu raka,
Es kapā rozēs sēju.
Es noviju vainadziņu
No kapiņa rozītēm,
Ne tas mirka rasiņā,
Ne bālēja saulītē.

Savā psiholoģiskā nolūkā šī dziesma pieder pie tematiski ļoti plašā apakšžanra, kur aprunātas jaunas meitas ne tikvien sūdzas par ļaužu valodām, bet izmanto ļoti dzīvas dzejiskās iztēles ainas kā pašārstēšanās līdzekli pret aprunāšanas radīto depresiju vai bezspēcības sajūtu. Tradicionālā tautas gudrība šeit izmanto parhēmienu, kurus tikai ar lielām pūlēm no jauna ir "atklājusi" arī modernā psihoterapija: lai pārvarētu bezspēcības sajūtu citu nodarītā ļaunuma priekšā, ir ļoti noderīgi sevi apzināti kultivēt kontroles sajūtu un pašiniciatīvu. Pie karstās saules dziesmām jau redzējam motīvu par meitu, kas no ļaužu valodām pati sev novij tādu vainagu, kas "nenovīta istabā, ne siltā saulītē" (8472). Pēdējā dziesmā, ļoti līdzīgā veidā, meita pati, no pašas kapa rozēm novij vainadziņu, kas rasā nemirst un saulē nebālē. Ļoti svarīga šeit ir psiholoģiskā iniciatīva, ko meita ar simboliskā vainaga vīšanu aktīvi pārņem pati savās rokās. Ar prāta iztēlē novīto vainagu meita cenšas vizualizēt tieši pretējo no tā, kas notiktu, ja tā būtu ļaunu valodu kapā ierunāta (t.i., novesta līdz pašnāvībai). Kapa rozēs tiek aktīvi pārvērstas par vainaga rozēm un pats vainags pievienots tiem, kam pat nīcības saule ar visu savu balināšanas spēku nespēj nekā padarīt.

DRĀNU BALINĀŠANA

Kā atsevišķs apakšmotīvs vispārējā balināšanas simbolu kompleksā būtu ieskaitāmas tās dziesmas, kur runāts par kāda sievietes apģērba gabala vai

Ļigavas pūra gabala balināšanu saulītē. Senāk palagu vai villaiņu balināšana saulē piederēja pie pilnīgi normālas to darināšanas procedūras, jo kā dabīgā vilna, tā lini bez balināšanas nav vis balti, bet gan vairāk vai mazāk iedzelteni vai iepelēki. Tomēr tādu dziesmu, kur drānu balināšana saulītē būtu uztverta kā emocionāli neitrāla, ir visai maz. Daudz vairāk ir tādu dziesmu, kur balināšanai piemīt emocionāli negatīva pieskaņa. Tā balināšanas kā iznīcības motīvs, kas bēru dziesmās bija simboliski tik piemērots, paradoksālā kārtā atgriežas arī pūra gatavošanas vai kāzu dziesmās, kas taču pamatā saistās ar pilnīgi pretējo, t.i., ar dzīvības turpināšanas, ne nāves simboliku. Bet, kā jau to redzējām ar kokā pakārtā vainaga motīvu, zināmi dziesmu elementi spēj apbrīnojami viegli pārceļot no bērēm uz kāzām un otrādi.

Vienā dziesmā meita pārmet mātei, ka tā pa visiem saviem jaunākiem gadiem nav paguvusi meitas pūram sagatavot neko īsti vērtīgu un noderīgu (kā izrakstītas villaines vai izšūtus kreklus), bet tikai vienu vienīgu neapstrādātu, saulītē balinātu paladziņu:

47906 (Kld Kuldīga)

Ko, māmiņa, tu darīji,
Kad tu biji jauna sieva?
Es nerodu pūriņā
Vienu labu gabaliņ',
Paladziņu vien atradu
Saulītē balinātu.

Vienīgais palags te ir metonīmija nabadzīgam pūram, kur maz kas ir iekšā un tas pats vēl vājas kvalitātes. Saulītē balināšana šai dziesmā šķiet piesaukta tieši tās negatīvo emocionālo konotāciju dēļ (kaut arī, kā jau teikts, palagu balināšana būtu ikdienas praksē pilnīgi normāla un neitrāla lieta). Mātei tiek pārņemts, ka tā meitas labā par maz ir aktīvi nopūlējusies, tai vietā tikai pasīvi pašaujoties dabas spēkiem.

Ļoti līdzīga doma atkartojas kādas garākas dziesmas noslēguma rindās, dialogā starp bārenīti un izteiksmīgi nodēvētiem "melns jūras" zvejniecīņiem. Šoreiz meitenei iet vēl sliktāk — tai vispār nav mātes, kas pūru liktu, tā ka atliek tikai saulei viņas pūru balināt:

M2,161:987 (Dv Kalupe)

— Voj tu esi lelu rodu,
Voj bogota broļumosa?
— Ni maņ tāvsi gudu ciele,
Ni maņ mote pyuru lyka:
— Mieness maņe gudu ciele,
Saule puyru balynoja.

Pēdējā dziesmā gan saules balināšana nav domāta tik negatīvā nozīmē, jo tā vairs nav fiziskā saule, kas te darbojas, bet gan teiksmainā Saule un teiksmainais Mēness. Bārenei, kam pietrūkst tēva, kas tai godu celtu, un mātes, kas tai pūru liktu, debess spīdekļiem ir jāstājas tēva un mātes vietā un jāizpilda mirstīgo aizgādņu neizpildītā loma. Taču šis apstāklis pats par sevi ir arī atgādinājums tam, ka sabiedriskā plāksnē bārenei pietrūkst tā, kas ir "mātes meitai", t.i., vecāku aizgādniecības un materiālā nodrošinājuma.

Ir tikai vēl viena saules dziesma, kur saulītes balināšana izņēmuma kārtā parādās pozitīvā kontekstā, un arī tā ir par bārenīti. Bārenes baltums tur ir viņas tikuma un čakluma zīme, kā tas labi redzams dziesmās par gaišās saules mirzumu un baltumu. Tomēr nevarētu teikt, ka saulītes balināšana tur jau pati par sevi būtu tik pozitīva. Tas drīzāk ir stipri ironisks veids, kā uzsvērt to, ka cilvēciskā plāksnē jau nu bārenei (pretēji mātes meitai) neviena palīga nav, un tai cits nekas neatliek, kā agri celties, vēlu gulties un gādāt pašai par sevi:

F958,8235 (Azp Kazdanga)

**Balta gāja mātes meita,
Vēl baltāka sērdienīte:
Rīta saule ar vakara
Sērdienīti balināja.**

Ir citas dziesmas, kur mūsdienu pilsētņiekam grūti vairs izdibināt, kādu emocionālo vērtību tur nes balināšanas jēdziens. Sekojošās dziesmas gadījumā Barona klasifikācija diemžēl necik nepalīdz, jo dziesma ievietota ļoti vispārēja rakstura nodalījā par attiecībām vecāku un bērnu starpā, bez jebkādām tuvākām norādēm:

3102 (Rg Kēči)

**Tēva pirktu kumeliņu
Rudzzālē ēdināju;
Mātes austas villainītes
Saulītē balināju.**

Vai attiecība pret tēva un mātes dāvanām te domāta vienādi pozitīva, vienādi negatīva, jeb vai abas ir domātas kā pretstats viena otrai? Vai kumeļa ēdināšana rudzzālē skaitījās laba vai slikta lieta? To tikai īsts laucinieks varētu zināt. Tikpat maz skaidrs, vai mātes austu villainīšu balināšana te izprotama kā normāla apstrādes fāze, kas dabīgi darāma tad, kad drāna ir nobeigta, jeb vai tā šeit būtu domāta kā simboliski negatīva rīcība? Gadījumā, ja abas rīcības te būtu vērtētas vienādi pozitīvi, tad dziesmas saturs būtu par paudžu turpinātību, kur tēvs un māte gan gādā par bērniem un dāvā tiem vērtīgas dāvanas, tomēr bērniem pašiem arī jāprot tās saņemt, likt lietā un turpināt par tām rūpēties tālāk.

DRĀNU BALINĀŠANA KĀZU DZIESMĀS

Motīvs par kāda drēbju gabala balināšanu ieņem ievērojamu vietu apdziedāšanās dziesmās, kur no satura nepārprotami redzams, ka tās ir kāzu dziesmas. Sekojošās divas dziesmas būtu liekamas vīra radu mutē tai brīdī, kad, saņēmuši kāzu veltes no jaunās māršas, tie rituāli tās izbrāķē kā nekam nederīgas. Jaunās māršas veltes tiek gan pieņemtas, bet vīra radi tās noniecina ar tradicionālo formulu par saulītes balināšanu (skat. arī 48032), ar ko gribēts teikt, ka valkāšanai tās nav labas diezgan. Psiholoģiskais pamatojums šai seno laiku attieksmei būtu tāds, ka ieprecētās radnieces roku darbi nekad nevarētu būt pietiekoši smalki izstrādāti, vai arī ka veltes nevarētu būt pietiekoši dārgas un vērtīgas, — katrā ziņā ne labas diezgan priekš tik smalkiem un izlepušiem ļaudīm, par kādiem sevi gribētu izrādīties jaunā vīra radnieki!

25369v5 (Md Lītene)

Man iedeva jaunā mārša
Diegu *jostu*, ne dzīpara;
Pūrā liku, nava vietas,
Sētmalī cūkas vilka;
Sēju mieta galiņā,
Lai saulīte balināja.

Iedāvātā josta tiek smagi noniecināta un mārša solās to uzstiet *mieta* galā, lai saulīte balina tāpēc, ka tā esot austa no parastiem diegiem, ne krāsotiem dzīpariem, kas būtu bijuši smalkāki. Citā, tuvu līdzīgā, dziesmā turpretim jostas precīzais apraksts skaidri liecina, ka smalkāku nez vai vispār būtu iespējams izaust, jo dzīpari ir trejādi un diegi pat sešādi! Neskatoties uz to, jaunā svaine atkal atsakās to valkāt un šoreiz pakar to *priedes* galiņā, vēja un balinošās saules vajā:

25393 (Vlk Jaunlaicene)

Man māršiņa *jostu* deva
Trejādiem dzīpariem,
Trejādiem dzīpariem,
Sešādiem diedziņiem.
Nemtin ņemu, nevalkāju,
Kāru *priedes* galiņā,
Lai *vējiņš* vizināja
Un saulīte balināja.

Šai Jaunlaicenes dziesmā saules balināšanai blakus nostājas vēl otra formuliskā rinda par “vēja vizināšanu”, un abas kopā vēl mazliet tālāk redzēsīm kā iecienītu divrindi dziesmās par nāvei nolemtiem vai pat jau kritušiem karavīriem

kara laukā. Arī šai kāzu dziesmā nolūks ir uzsvērt to, ka māršas dāvētā josta ir nolemta iznīcībai. Atklāts te paliek jautājums — vai arī šī otrās dziesmas dzīparotā josta tiek atmesta par niecinājuma zīmi, jeb vai tur neatspīd kāds pilnīgi cits moments, kas būtu dāvinātās jostas upurēšana kādai dievībai, uzkarot to koka zaros? Neparasta šai pēdējā tekstā ir arī priedes izvēle vietai, kur balināmo jostu pakārt. Kaut tas nav vairs tik izteikti nicināmais sausais koks, kāds bija sētas miets iepriekšējā piemērā, priede dainās parasti ir uztverta diezgan negatīvi, kā reizē sausa un asa, tā ka, neskatoties uz savām zaļām adatām, tā šķiet simboliski saistāms ar sauso mietu, ne īsti zaļo lapu koku.

Šai sakarībā varbūt der pieminēt, ka sausais koks ir labi pazīstams motīvs buramos vārdos, kur tas vienmēr saistīts ar kaut kā iznīcību vai vismaz projām aiznešanu. Tā sekojošā lāstā pret sava auguma pēlēju vēlējums tam nodrebēt kā lapai sausa koka galā liek domāt par sausu, izkaltnu un tātad — jau beigtu lapu nedzīva koka galā. Saulīte, kas noligo, te noteikti ir vakara saule, kas ligo prom uz nāves valstību:

8970v1 (C Rozula)

Tiešām laba nevēlāju
Sav' auguma pēlējam,
Trīs vārdiņi vien sacīju,
Aiz lieliem žēlumiem:
Kā upīte notecēja,
Kā saulīte noligoja,
Kā lapiņa nodrebēja
Sausa koka galiņā.

Atgriežoties pie kāzu dziesmām, kādā ļoti interesantā tekstā meita it kā pati vaļsirdīgi stāsta, ka dēla (resp., sava jaunlaulātā vīra) māmiņai kā ligavas dāvanu tā paredzējusi saulītē balinātu pakājišu villainīti:

25337 (Vp Ventspils)

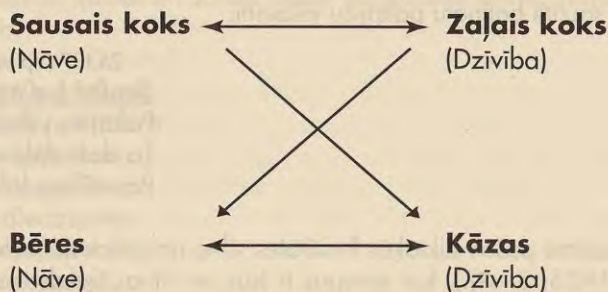
Saulītē balināju
Pakājišu villainīti;
To doš' dēlu māmiņai
Par dēliņa lolojumu.

Pakājišes nozīmē pašas sliktākās kvalitātes vilnu no aitu kājām (Milenbachs un Endzelins, 1955, 3. sēj.), kur sprogas ir īsas un vilnas šķiedras cietas. Šeit tātad, tāpat kā agrākajā dziesmā, kur meita sūdzējās par savu nabadzīgo pūru, drānas balināšana pati par sevi varbūt vēl nebūtu bijusi tik negatīva, bet tā iegūst negatīvu nokrāsu no savas kontekstuālās saistības ar nožēlojamiem pakājišiem, no kā villaine izausta.

Dziesmu par pakājišu villaines dāvanu vīramātei ļoti labi būtu varējuši dziedāt vedēji (t. i., vīra radi), izsmejot ligavas pūru kāzu apdziedāšanās situācijā. Taču

izteiksme pirmās personas nākotnē varbūt labāk sakrīt ar tādu situāciju, kur to dziedātu meita pati — it kā villaini vēl darinādama un par nākotni domādama. Tomēr iespējams arī, ka līgava pati to būtu varējusi dziedāt kāzās, savas pūra veltes dalīdama. Tā varētu būt atbilde uz vīra radu apdziedāšanu, kad tie reaģē uz māršas dāvanām, — ne ar citās tautās (un modernā pasaulē) pieņemto pateicību un komplimentiem, bet gan ar latviešu tradīcijā parasto dāvanu rituālo noniecināšanu. Atbildē varbūt meita nāktu pati ar savu verbālo pretuzbrukumu, ar plašu žestu parādot, cik zemu tā savu tikko kā iegūto vīramāti vērtē. Nav arī izslēgts, ka te būtu apslēpts joks, kas būtu izbaudāms tikai dzīvā, dramatiskā situācijā un attiecīgo kustību pavadījumā. Varbūt, ka vedekla dziedāja šo nievājošo dziesmu, tai pašā laikā sedzot vīramātei uz pleciem acimredzami smalku un grezni darinātu villaini, kur tad par šo redzamo pretrunu visiem kāziniekiem būtu bijuši lieli smieklī.

Kāzu dziesmu motīvs par kādu sievietes apgērba gabala balināšanu saulē ļoti uzkrītošā veidā sasaucas ar bērū dziesmu motīvu par nomirušas meitas vainaga pakāršanu kokā, "lai saulīte balināja", un varbūt, ka tas ticis pārcelts uz kāzu situāciju tieši savu negatīvo konotāciju dēļ. Zīmīga un ļoti būtiska starpība te gan ir tāda, ka kāzu dāvanu dziesmās līgavas nopajātās veltes netiek viskārtas zaļa lapu koka zaros vai galotnē, kā tas bija ar bērū dziesmām (un precību vai mičošanas dziesmām), bet gan asa skuju koka galiņā (25393) vai pat sētas mieta, resp., sausa un nedzīva koka galiņā (jau citētā 25369 un var.; 48032). Ņemot vērā daudzās tautās plaši pazīstamo, simboliski dziļo pretstatu starp zaļo un sauso koku (skat. par to Bynum, 1978), šai detaļā atklājas mītiem raksturīgā simbolu simetriskā inversija, par kādu daudz runājis Lévi-Strauss savos darbos (piem. 1958—59/1973; skat. arī Courtès, 1973). Zaļais koks, kas pēc savas būtības saistās ar dzīvību, simboliski tiek sasaistīts ar bērēm, kamēr sausais, nedzīvais koks bērū vietā tiek simboliski saistīts ar kāzām:

Kur šādas shēmas ietvaros būtu izvietojama vienīgā, jau agrāk citētā, mičošanas dziesma (24214) par vainaga loka, resp., vainaga pamata, pakāršanu un balināšanu vītola kā zaļā kokā? Gan zaļais koks, gan pārējās detaļas vedina šo tekstu pievienot bērū — ne kāzu — dziesmu simbolu kompleksam, jo pēc mičošanas agrākā meitene kā meitene ir mirusi, lai atdzimtu savā jaunā —

sievas — veidolā (skat. arī Kursīte, 1996:354, par šo kāzu vainaga nomiršanas — atdzimšanas aspektu).

Uz visa šo nopietno dziesmu fona kā izņēmums citējama tikai viena apdziedāšanās dziesma, kur saulītē balināšana ir tikpat nemotivēta kā citās satīriskās dziesmās atsaukšanās uz pavasara saulīti vai silto, vai karsto saulīti. Saulītē balināšanai te nav ne mazākā loģiskā sakara ne ar zobiem, ne ar budēju vakaru, un tie ir tikai tukši vārdi, kas piesaukti izsmieklam savu negatīvo asociāciju dēļ:

57370 (Tk Tukums)

Lai bij lepmi, kas bij lepmi,
Dūtes puiši tie bij lepmi:
Budējvakar savus zobus
Gāja saulē balināt;
Vēl tās zobu šķirbiņās
Vēža kājas karājās.

NĪCINOŠĀ UN BALINOŠĀ SAULE KARA DAINĀS

Karstā saule kā nīcības simbols parādās kādā ļoti skaistā un fantāziju rosinošā kara dainā ar neparasto dzejas gleznu par "ledus zobenu", kas konkretizē karavīra bezspēcību nāves draudu priekšā. Kaut arī karā iesauktam rekrūtim būtu zobens rokās, tādi būs arī pretiniekiem, un katrs zina, ka uz kaujas lauka galvenais mērķis ir pēc iespējas vairāk vīru nokaut. Ierocis rokā, kas tomēr nevar garantēt, ka karavīra augums neaizies bojā, tad ir tikpat maz derīgs, cik ledus zobens karstā saulē:

32079 (Md Liezere = F1599,7946 Zebrene)

Kungi mani karā sūta
Ar to ledus zobentiņu.
Karā bija karsta saule,
Izkūst ledus zobentiņš,
Izkūst ledus zobentiņš,
Pazūd manis augumiņš.

Doma te ir ļoti līdzīga angļu valodas parunai: "Uz to ir tikpat labas izredzes kā sniega pikai ellē". Ar citiem vārdiem sakot — karavīram ir tikpat maz izredžu kaujā izdzīvot, kā kad tam būtu iedots ledus zobens metāla zobena vietā. Situācijas drūmumu un bezcerību vēl pastiprina apstākļi, ka vīrs neiet karā no sava brīva prāta, bet gan ir svešu kungu iesaukts un svešu kungu sūtīts.

Priekšstats par karu kā vietu, kur spīd *karsta saule*, citā dziesmā atvietots ar izteicienu par *spodru sauli*. Taču noskaņā tā nemaz nav rada tām lepnām

dziesmām par spožo sauli un karavīru, kas pieder pie pavisam cita motīvu kompleksa. Tāpat kā dziesma par ledus zobentiņņu, sekojošā dziesma veidota ieturēti drūmā un pasīvā noskaņā:

31930 (Vlk Gaujiena)

Apsegloju sirmu zirgu,
Jāju kara *dienestā*.
Kumeliņis *klupdams* gāja,
Es *asaras slaucīdams*.
Ieraudzīju *spodru sauli*.
Saulīt gāja pie Dieviņa,
Es dev' roku *augstmaņam*.
Viņš sacīja: labvakar!
Būsi labs karavīrs.

Pēdējais teksts vairākos veidos rada iespaidu par relatīvi nesenu izcelšanās datumu. Izteicieni par kara dienestu vai par augstmani ir visai moderni un tiek lietoti vēl mūsdienu sarunu valodā, tāpat negribīgā došanās uz karu šķiet raksturīga galvenokārt cara laiku vēsturiskam posmam, kad rekrūtus paņēma dienēt uz 25 vai 20 gadiem. Abas paralēlās rindas par klūpošo kumeļu un par raudošo jājēju pie tam vēl atgādina noskaņā līdzīgas klaušu laiku dziesmas par šķūtīs braukšanu ("Kumeļam sviēdri bira, Man birst gaužas asariņas"). Vienīgā starpība ar iepriekšējo dziesmu ir tāda, ka pēdējā (Gaujienas) dziesma neturpinās ar biedīgajām domām par karā krišanu, bet gan izskan diezgan cerīgi, ar domu, ka dziedātājs armijā būs tomēr labs karavīrs.

Kara dainās atgriežas formuliskā divrinde par saules balināšanu reizē ar vēja vēcināšanu, ko jau redzējām kāzu dziesmās par iznīcībai lemto, māršas dāvāto dzīparu jostu. Šoreiz tie ir karavīra mati, ko vējš purina un saule balina, tā gleznaini, koncentrēti un trāpīgi raksturojot karavīra dzīves grūtumus: dzīvošanu zem klajas debess un pārnakšņošanu uz klaja lauka, bez aizvēja vai pajumtes. Sekojošā Latgales dziesma par diviem baložiem, kas peļķē dzēra, kā variants no visiem pazīstamās "Div' dūjiņas gaisā skrēja", vispirms cildinoši izsakās par Kurzemi, kur pušiem esot visai laba dzīve un naktis tie patīkami varot pavadīt pie meitu sāniem, meitu pašu klātās vietīnās. Ne tā zaldātam, kam dzīve rit pilnīgi dabas elementu — saules un vēja — varā un kam pat cepure jānoņem, lai būtu kaut kas, ko palikt pagalvi:

M2,20:104 (Il Rubene)

Div' boluži paļti dziera
[Piedz: Oi, oi paļti dziera,]
Ok, biedēnos, osoros,
Ņyv maņ jašķiros.
— Div' broļeņi karā joja,
Uzstojuši runojosi:

Voj bej joti, voj najoti,
 Voj palikti šai zemē?
 — Kurzemēi loba dzeive.
 Pošas meitas vitu taisa,
 Pošas goja klot gulati:
 Kas taiseja saldatam?
 — Saldats guje laukvydūi,
 Capureite pagalvē.
Viejeņš motus purynove,
Saule motus balynove.

Tā pati rinda par matu balināšanu saulē nav vairs tik piemērota citās dziesmās, kā sekojošā, par noslikušo zvejnieku, kas guļ jūras dibenā. Tur rinda "Ūdens grauza baltus vaigus" ir traģiski izteiksmīga un piemērota, kamēr rinda "Saulē matus balināja" nav īsti attiecināma uz slīkņa liķi, kas gulētu jūras dibenā, jo tur saules gaisma vispār nemaz neiesniedzas. Gribētos minēt, ka dziesmās par noslikušo zvejnieku formula par matu balināšanu būs pārceļojusi no karavīru dziesmām, tieši iznīcības iespaida dēļ, ko rada saules balināšanas moments:

M3,111:644 (Rg Suntaži)

Vakar gāja div baliņi,
 Gar juriņu dziedadami,
 Šodien gaja brajumāsa
 Gar juriņu raudadam':
 Ai jus jūras zvejnieciņi
 Redzejt manu baleliņ'?
 Ai tu liela brajumāsa,
 Kāds bij tavis baleliņš?
 Smuks puisītis, sarti vaigi,
 ledzeltaeni matu gal'.
 Ai Vidzemu zeltenite,
 Tads guļ jūras dibenā:
Ūdens grauza baltus vaigus
Saule matus balinaj'...

Vēl augstākā negatīvas intensitātes pakāpē ir tās kara dziesmas, kur formuliskā rindā par saules balināšanu mati ir atvietoti ar kauliem: *Saule kaulus balināja*. Tādā gadījumā šī rinda nemaz vairs nav piemērota *dzīva* kareivja aprakstam, bet būtu attiecināma tikai uz karā kritušu. Dažādos dziesmu pierakstos rindas par vēja un saules iespaidu parādās ar vēju kā pirmo un sauli kā pēdējo: *Vējiņš matus plīvenēja*, *Saule kaulus balināja* (31933v4), vai atkal otrādā secībā, kā sekojošā piemērā:

31950¹ (Vlk Trapene)

Dievs mīloja dvēselīti
Kara kautu bāleliņu;
Saule kaulus balināja,
Vējiņš matus vicināja.

Nākošā dziesma, no Daugavpils Kapiņiem, izmanto gandrīz to pašu noslēguma četrindi kā tikko citētā Trapenes dziesma, kamēr tās sākums ir līdzīgs jau agrākajām dziesmām, kur saule balināja matus, ne kaulus. Kapiņu dziesma tātad veido tādu kā kontaminētu pārejas tekstu starp diviem dažādiem modeļiem. Viens dziesmu paveids apraksta *dzīva* zaldāta grūto dzīvi, ar nometņošanu uz klaja lauka un ar akmeni vai cepuri pagalvi spilvena vietā, un ar sauli, kas *matus* balināja. Otrs šī motīva izmantojums attēlo pavisam citu ainu, kur kara laikā gul *kritušo* karavīru liķi, kam saule tagad balina *kaulus*. Sekojošā dziesmā šie abi ir mazliet nepiedienīgi sajaukti, jo dziesmas sākums runā par zaldāta grūto dzīvi, bet beigas par kaulu balināšanu:

53013 (Dv Kapiņi)

Nadūd Dīvs taidys dzeivis,
Kaida dzeivja saldatam!
Saldats guļ uz teiruma,
Uz palāka akmisteņa,
Vējeņš motus škurynoņ,
Sauļa kaulus balynoņ.

Kauli šajos tekstos ir metonīmija karavīra visam augumam, un dzīvam cilvēkam tie nekad saulē nerēgojas, tāpat kā dzīvam kokam saknes. Saule, kas kritušam karavīram balina kaulus, tātad pilnīgi atbilst tai pašai nīcības saulei, kas balina izgāztam ozolam saknes. Karavīra gulēšana uz kailas zemes tīrumā, ar aukstu un cietu akmeni pagalvi rada dubultu pretstatu ar to, kas notiktu normālam civilistam: dzīvs viņš gulētu mājās gultā, uz mikstiem spilveniem, miris viņš būtu godīgi aprakts zem zemes, nevis pamests uz akmeņiem un pakļauts visiem dabas spēkiem zemes virsū.

Atkārtotā un uzsvērtā detaļa par kaulu balināšanu mirušajam dzejiski asi un kodolīgi pauž ļoti senu indoeiropisku motīvu, kur doma par liķa desekrāciju pēc nāves izraisa vēl dziļākas šausmas par nāvi pašu (kas galu galā visus sagaida, agri vai vēlu). Homēra "Īliadā" šī tēma spēlē ļoti svarīgu psiholoģiskās motivācijas lomu, kā epizodē par ahājiešu varoņa Ahileja izmisumu pēc sava drauga Patrokla nāves, ko trojiešu varonis Hektors nokāvis kaujā. Ahileju pārņem nedabīgas bailes, ka viņa mīļotā drauga liķi iemetīsies tārpī un ka vārnas un suņi sāks to plosīt, un savas šausmas, sēras un dusmas viņš izgāž, nokaujot Hektoru. Tomēr ar to vien viņa atriebības kāre nav apmierināta, un Ahilejs dienām ilgi nu vazā Hektora liķi aiz kara ratiem ap Patrokla kapu. Hektora tēvam, Trojas vecajam

karalim Priamam tikai ar pašu dievu tiešo iejaukšanos izdodas sava dēla apsmieto liķi no satracinātā Ahileja atpirkt, lai pienācīgi to apglabātu. Arī Sofokla drāmā "Antigone" parādās kāpinātas rūpes par liķa likteni pēc nāves, un traģēdijas norises galvenā atspere ir Antigones pienākuma jūtas, kas to spiež apglabāt sava nokautā brāļa liķi pēc visiem rituāliem, kaut pašai tas nozīmētu drausmīgo nāves sodu — tikt apraktai dzīvai. Viņas tēvocis Kreons ar izmeklēti ļaunu nolūku bija kategoriski aizlēdzis ļaut pienācīgi apbedīt Antigones brāli Polinisu, jo senie grieķi ticēja, ka bez mirušā auguma pareizas apglabāšanas dvēsele nevar nokļūt Aidā (*Hades*), veļu valstībā.

Latviešu kara dainas, protams, nav ne tuvu tā paša vēriena literārie darbi kā sengrieķu epi un traģēdijas, un sava lakonisma dēļ tās arī tiešos vārdos neko nesaka par līdzīgiem latviešu ticējumiem, kas saistīti ar apbedīšanu. Tomēr citas dziesmas, kā jau to redzējām "Kosmoloģiskajā saulē", liecina par ļoti uzsvērtu rūpi ne tikvien tikt kārtīgi apglabātam, bet pat tikt apglabātam laicīgi un pirms saules rieta, lai Saulīte mirušo jau tai pašā vakarā varētu paņemt sev līdz uz Viņu sauli. Doma par neapglabātu augumu, kas mētājās pa zemes virsu, līdz tam kauli izbāl, kas, protams, ir drausmīga jau pati par sevi, seno latviešu acīs droši vien būtu bijusi īpaši šaušalīga kā liķa desekrācija, gluži kā senajiem grieķiem, jo arhaiskā domāšanā dvēseles liktenis bija ciešāk saistīts ar miesas likteni pēc nāves nekā vēlākos laikos.

Atkārtotā formuliskā rinda par sauli, kas kaulus balināja, kara dainās vispēcīgāko iespaidu rada kā pēdējā pieminētā norise veselā rindā līdzīgi drausmīgu detaļu. Tur ar filmiski grafisku tiešumu attēlots karavīra augums, kas ticis pamests pēc kaujas, neviena neapglabāts, un ko plēsoņas tagad nofira līdz kauliem:

32043 (Rg Madliena; V, K, Z)

**Kara vīra augumiņis
Sila malu mētājās,
Vilki, vārnas miesas ēda,
Saule kaulus balināja.**

Tas pats motīvs veido noslēguma epizodi kādā ļoti garā kara dziesmā, kas sākas ar pazīstamām rindām par zīles dziesmu kā vēsti, ka brālim ir jāiet karā:

31933v4 (Jk Sēlpils)

**Aši aši zīle dzied
Stalja broda galiņā.
Ej, māsiņa, klausītiesi,
Kādu vēsti zīle dzied!
Zīle dziedī tādu vēsti:
Būs brājami kajā iet.**

Tur palika jājējiņis
Uz tiem prūšu robežiem.
Tur guļ vīri kā ozoli,
Sārtiem krauti zobeniņi,
Sārtiem krauti zobeniņi,
Skauzēm mestas cepurītes;
Asintiņu upe tek,
No kauliemi tilti griesti.
Smiltis grauze baltos vaigus,
Vējiņš matus plīvenēja,
Vējiņš matus plīvenēja,
Saule kaulus balināja.
Pulkiem skrēja dvēselītes
Pie Dieviņa žēloties.

Divrindes formulai par sauli kā kaulu balinātāju un vēju kā matu plivinātāju te pievienojas vēl vesela rinda citu formulisku elementu, kas katrs veido arī savu atsevišķu dzejišķu salīdzinājumu. Kritušie vīri guļ kā mežā nocirsti ozoli, tā atkārtojot dainās klasisko atbilstību starp ozolu un vīrieša augumu. Pamesto zobenu ir tik daudz, ka tie kā malka sakrauti sārtos, mirušo cepures ir samestas kaudzēs (kas atgādina 20. gadsimta fotogrāfijas par vācu nacistu nāves noietnēm un to mēmi šausminošām korpju grēdām), asinis tek kā upe, un kaulu ir tik daudz, ka tur pietiktu, lai grieztu tiltiem grodus. Visas šīs uzskaitītās kaudzē krautās detaļas, viena šaušalīgāka par otru, kumulatīvi veido plaša vēriena dramatisku iespaidu, kā platekrāna filmā, kamerai slidot pāri kara laukumam no vienas detaļas uz citu. Te gan nav episks dziedājums vārda parastajā izpratnē, un nav aprakstīta kāda īpaši izvēlēta kauja, kas notikusi vai nu kādā īstenā, vai izdomātā vēstures datumā, tā izceļot to pāri par citām un piešķirot tai daļēji mītiskas dimensijas. Šis kara dainas ir attiecināmas uz jebkuru no neskaitāmām kaujām, kas ar asinīm ir slācījušas Latvijas zemi gadu simtiem un pat tūkstošiem cauri. Tās stāv pāri laikam un telpai ar savu nemirstīgo viziju par jebkura kara lauka asiņaino postu, kad nāves plauja ir tam gājusi pāri.

Saule, kas balina neaprakta liķa kaulus, simboliski noslēdz to pašu loku, ko tā nostaiģājusi savā dienišķā ceļojumā pāri debesu jumam: no rītiem uz vakariem, no gaismas uz tumsas valstību, no dzīvinošiem un auglības spēkiem uz nāvi un iznīcību.

- Barons, Krišjānis un Henrijs Visendorfs (Wissendorff), (red). *Latvju dainas*. 6 sējumi. 1. sējums, 1.—4. burtnīca, Mītau (Jelgava): Draviņ-Dravnieks, 1894-95; 1. sējums, 5.—10. burtnīca, Rīga: Kalniņš & Deutschmans, 1895—98; 2.—6. sējumi, Sv. Pēterburga: Keizariskā Zinātņu Akadēmija, 1903—15.
- Bērziņš, Arturs (1952). *Jānis Jaunsudrabiņš*. Vesterosā: Ziemeļblāzma.
- Bičolis, Jānis (1933). Par latviešu tautas dziesmu struktūru. *Filoloģijas biedrības raksti*, 13, 152—156.
- Bielenstein, August (1918). *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten: Ein Beitrag zur Ethnographie, Kulturgeschichte, und Archeologie der Völker Russlands im Westgebiet*. Zweiter Teil. Petrograd.
- Bowlby, J. (1951). *Maternal care and mental health*. New York: Columbia University Press.
- Dunsdorfs, Edgars (1973). *Latvijas vēsture: 1710—1800*. Stockholm: Daugava.
- Eliade, Mircea (1959). *Cosmos and history: The myth of the eternal return*. New York: Harper & Row.
- Freibergs, Imants (1990). *Saules dainu indekss*. Montreal: Helios.
- Gimbutas, Marija (1989). *The language of the Goddess*. San Francisco: Harper & Row.
- Karulis, Konstantīns (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2 sējumi. Rīga: Avots.
- Krauss, T. (1929). *Kā senā šūdinājuši, pušķojuši un valkājuši cepures*. Endzelins, J.; Klaustiņš, R. (red.). *Latvju tautas dainas*, 4, 425—438. Rīga: Literatūra.
- Kursīte, Janīna (1987). Mitoloģiskie priekšstati dainu formulās. *Literatūra un Māksla*. 13. feb., 6—7.
- Kursīte, Janina (1996). *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne.
- Madre, Ilga (1990). *Krāsošana ar augu krāsvielām*. Rīga: Avots.
- Mauriņa, Zenta (1968). The white gown: Variations on Latvian themes. *Mosaic*, 1 (3), 70—82.
- Melnaiļis, Emīls (1953). *Latviešu mūzikas folkloras materiāli*. 3 sējumi. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Oinas, Felix (1976). Karelian-Finnish negative analogy: A construction of Slavic origin. *Slavic and East European Journal*, 20 (4), 379—386.
- Range, Jochen D. (1976). Sprachlich-stilistische Untersuchung zur "Figura etymologica" in der litauischen Dainos. *Baltistica*, 12, 176—187.
- Šmits, Pēteris (red) (1936—1939). *Tautas dziesmas*. Papildinājums Kr. Barona "Latvju Dainām". 4 sējumi. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.
- Švābe, Arvēds (1931). Tīla un laipas simbolika. Endzelins, J.; Klaustiņš, R. (red.). *Latvju tautas dainas*, 2, 499—506. Rīga: Literatūra.
- Viķis-Freibergs, Vaira (1980a). The orphan in Latvian Sun-songs: An analysis of the semantic links between two concepts. *Journal of Baltic Studies*, 11, 49—61.
- Viķis-Freibergs, Vaira (1980b). A structural analysis of lexical and contextual semantics — Latvian Balts 'white' in Sun-songs. *Journal of Baltic Studies*, 11, 215-230.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1994). Sinonīmais un analogais paralēlisms dainās un cittautu folklorā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 9/10, 1-10
- Viķis-Freibergs, Vaira (1995). The negative parallel or negative simile in Latvian folk poetry. *Journal of Baltic Studies*, 26 (1), 3-22.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1997). *Trejādās saules: Kosmoloģiskā saule*. Rīga: Karogs.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1998). *Spožā saule un meitas vainags dainās*. *Jaunā Gaita* (Hamilton, Ont.), 213, 26-33.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1999). *Trejādās saules: Hronoloģiskā saule*. Rīga: Karogs.
- Viķe-Freiberga, Vaira un Freibergs, Imants (1991). *Saules Dainas*. Rīga: Grāmata.
- Walker, Barbara G. (1983). *The woman's encyclopedia of myths and secrets*, 631. San Francisco: Harper & Row.
- Weiber, Eckhard (1972). Der negative Vergleich in der russischen Volkspoesie. *Forum Slavicum*, 35, 155 (Nr. 348). München: Wilhelm Finck.

ĪPAŠVĀRDU RĀDĪTĀJS

Ābrams	107	Krieviju	27
Afrodītes	83	Kungam	107
Andalūzijas	140	Kursīte	56
Augusts	120	Kurzemē	56
Austrumlatvijas	27	Kurzemes	34, 85, 88
Barona	133, 141	Laima	69, 141
Bērziņš	101	Laimai	127
Bībeles	28	Laimas	46, 106, 135
Bižolis	9	Laime	46
Bielenstein	82	Laimiņa	106, 135
Blaumanis	108	Laimiņ	69
Bowlby	102	Laimu	141
Čaklais	108	Latgalē	27, 76
Dainu datu bāzē	27	Latgales	14, 23, 29, 50, 62, 77, 78, 85, 88, 109, 125
Daugavā	122, 123	Latvijā	88
Daugavas	123	Lēdija Makbete	45
Dieva	33, 76, 106, 107, 130	Lesjaskurzemē	34
Dievam	72, 86	Lieladiena	125
Dieviņ	25, 27, 35, 69, 72, 75, 92, 103, 116, 130	Lieldienām	125
Dievis	130	Lielo Māti	84
Dieviņi	25, 62, 71, 73, 75, 85, 93, 124	Madre	44
Dievs	69, 72, 88, 98, 106, 130	Mārai	127
Dievu	71, 87	Mauriņa	108
Diverņ	63, 85, 140	Melngaija	88
Diverņ(i)	59	Mēneša dēlu	133
Diviņ	54	Milenbachs	29, 34
Dunsdorfs	118	Mikeli	88
Ecēhiela	28	Miķelam	120
Eliade	56	Miķelos	88
Endzelīns	29, 34	Nagler	38
Eriksa	83	Nelaimē	135
Fransuā Vijona (François Villon)	142	Oinas	26
Freibergs	9	Oīnass	27
Gimbutas	83	Otrajam pasaules karam	99, 119
Gimbutienes	83, 84	Penelope	38
Homēra	38	Poseidons	123
Jahves	107	Putanūs	140
Jāni	135	Range	60
Jāņu	45, 77, 87, 135	Rīgas	28
Jaunsudrabiņš	101	Rīge	83
Jelgavā	121	Saule	47, 78, 103
Jelgavas	122	Saulei	15, 18
Jāņa	77	Saules	37, 42, 104, 127
Jūlijs	120	Saules meitai	133
Kalevalā	26	Saules meitas	55
Kallerva	26	Sauli	17, 29, 72, 104, 127
karēliešu rūnās	26	Saulīte	104
Karulis	29	Saulīte-māmuliņa	105
Krauss	22	Saulītes	53
Krētas	84	Saulīti	8, 18
Krons	143	Saver	121

Saveram	120
Skulme	38
Suvorova	27
Šekspīra	45
Šmita	50, 52, 119, 133, 141
Švābe	133
Untamo	26
Vāczemē	28
Vecā Derība	28
Vecās Derības	28, 107

Vidzemē	81
Vidzemes	69, 77, 109
Visuma	108
Viķe-Freiberga	7, 9, 20, 26, 29, 48, 53, 55, 59, 68, 96, 102, 127, 131, 135
Walker	83
Weiher	27
Zemgalē	56
Ziedoņa	38
Ziedonis	39

DZIESMU NUMURU REĢISTRS

1

10182 ¹	71
10299	114
10365	34
10365v1	34
10591	15
10983	148
11451	95
12348	61
12348v4	61
12451	126, 127
12463	58
12497	95
12651	98
12651v3	98
12677	31
12705	86
12954	45
13138	128
13248v1	123
13254	42
13340	38
14234	63
14538v8	31
14769	114
15086v1	57
15087	57
16045	15
16049	72
16121	74
17283	32
17283v1	16
17332	55
17648	58
1772,4836	105
18218	20
18218v1	19
18226	21
18369	15
18370	15, 53
18376	20
18877	21
18879v3	22
18879v6	22
18879v7	22
19908	86
1991v5	83

2

20148	128
20186	120
21135v4	58
21474	19

21540	74, 75, 124
21902	16
21902 un var	15
21902v4	16
21902v6	15
22308v2	21
22330	22
22630	117
22669 un var	42
22764	23
22892	33
2298v2	42
2318	44
23212	45
23480	45
23718	93
23741	46
23753	43
23983v1	109, 110
23988	110
23988v5	110
23988v7	110
23988v8	110
24009	96
24010	94
24214	147, 156
24215	147
24358	46
24358 un var	46
24437v1	35, 43
24601	36
24601v1	35
24601v2	36
24684	22
24736	24
24738	62
24738v14	64
24738v2	62
24738v3	62
24738v8	62
24738v9	62
25337	155
25369 un var	156
25369v5	154
25393	154, 156
25699v1	89
26310	21
26310v1	20
26517	127
26517v1	150
26517v3	127, 150
26673	37
26792	71
27272	93
27272v2	94
27336	146

27336v1	146
27336v2	146
27336v4	146
27341v3	52
27442	53
27529	141
27545	25, 27
27569	61, 142
27798 un var	55
27800	55
2788	115
2798	126
2799	144
28035	55
28110	69
28111	69
28137	68
28206	124
28255	119
28255v1	119
28418	72
2851	49
28610	75
28610v1	75
28611	72, 75
28612	72, 75, 124
2865	29
28650	118
28651	73
28651 un var	117
28651v1	117
28657	77
28657 un var	76
28657v1 var	124
28658	70
28659	70
28659 un var	48, 71
28659v1	48
28678	74
28687	74
28689	73
29067	30
29254v1	116
29267v1	72
29278	99
29287	71
29293	43
29301	37
29302	31, 74
29303	43
29309v5	98
29347	87
29347v1	87
29348v1	128
29564	114
29628	123

29628v1	123
29798	74
29798v1	74
29801	74

3

30004	122
3005	107
30201v1	73
30205	31
30272	132
30283	82
30341	30
30352 un tās v5	73
30352v1	73
30352v4	73
30352v5	73
30364	81
30380	132
30385	81
30886	119
30967	102
30981	34
30981v1	35
3102	153
31060v2	129
31303	117
31734	118
31930	158
31933v4	159, 161
31950 ¹	160
32043	161
32079	157
32151	28
32152	28
3223	94
32304	125
32305 un tās varianti	125
3233	98, 100
3234	98
3235v1	98
3236	98
3237	105
32521	126
32566	76
3281	107
3285	107
33404	87
33567v4	134
33604	85
33633	42
3370	93
33885	37
33886	37
33995	133
34166	116
34176	124

34304	97
34633v1	120
34719	97
34727	87
35128	120
35317	88
35332	88
35366	88
35598	88
35789	87
36308	104
36675	54
37023	47
37375	55
37647	94
37654	103
37682	110
37688	108
37692	109
37694	47
37706	100
37710	84
37711	84
37727	98
37856	85
37860	145
38022	77
38245	60
38247	134
38248	107
38249	33
38251	106
38253	23, 27
38254	104
38260	33
38263	102
38399	48
38404	99
38486	47
38555	46
38564	51
38656	18
38841v1	51, 135
3893	135
39040	43, 151
39062	131
39073	148
3941	51
39498	83
39515	35

4

40244	18
40286	54
40487	130
40538	145
40543	18

40544	48, 131
40548	61, 143
40549	100
40789	50
4088	107
40901	50
40969	96
4099	60
4108	53, 54
41086	44
4109	54
41128	52
4128	47
41456	115
41535	95
41835	79
42118	31
42129	126
4223	47, 54
4223 uc	53
4224	106
4238	14, 16
42438	63, 140
42487	141
4249	95
4250	97
4266	130
42719	128
42757	86
4277	43, 71
43063	133
4308	24
43117	28, 29
43245	121
43425	57
43435	58
4344	103
4346	104
4356	101
4358v4	104
4371	105
4372	103
43725	14
4373	104
43735	14, 16
4379	101
4379v1	103, 134
4386	47
4388	104
4391	104
4392	105
4394	98, 106
4394v2	106
44363	17
4440	67
44629	20
44632	21
45210	25
45571	20, 27

45751	60
46782	128
47095	76, 79
47134	110
47135	109, 110
47376	25
4737v1	27
47450	141
47461	20
47461v1	20
47800	98
47906	152
48032	154, 156
4806	33
48132	89
4831	47, 131
48342	56
48452	21
48517	14, 20
48540	85
48596	85
48646	85
48646v1	85
48646v3	85
48891	15
48906	19, 27
48997	16
49022	52
49362	146
49363	146
49600	55
49622	23
49705	102
49910	43, 117

5

50062	121
50265	117
50844	27
50850	73
50868	104
51050	116
51190	123
51715	83
51721	76, 78
51725	81
51727	76, 80
51743	83
51747	132
51879	118
51956	68
51988	114
51989	114
52006	73
5206	34
52178	34
52478	60

52755	71
52771	118
53013	160
53542	76, 79
53543	76, 124
53543 un var.	76
53543v2	77
53543v5	78
53544	76, 80
53545	77
53546	78
5386	140
53890	135
53953	76
54260	45
54282	45
54673	51
5476	51
54792	46
54887	126
54888	145
54889	145
54897	76, 77
5491	140
54918	71
54954	37
54963v1	104
54964	92
54967	104
54980	14
54982	104
54998	32
55488	142
55625	87
55727	55
55907	15
55977	125
56575	55
57212	88
57212 un var.	120
57213	88
57230	128
57370	157
57504	86
57615	86
5768	38
57727	45
57869v1	87, 120
5817	122
5843	30
5848	131
58854	128, 129
58867	120
59649	88
5973	36, 46
59751	86
59773	121
5990	59

6

6005	30
6013	115
6213	76, 80
6318	59
6430	43
6491	121
6491v1	121
6491v6	121
6694	34, 35

7

7138	44
7412	30
7440	150
744v3	72
7507	72

8

8114	35
8318-1	25
8414v2	48, 131, 150
8472	131, 151
8563	61, 143
8642	18
8668	54
8692	130
8704 un var.	47
8704v2	47
8705	47
8787	53
8862	141
8870	17
8871	145
8872	54
8879	130
8920	130
8920v1	126
8947	25
8970v1	155

9

9031	141
9035	141
9036	141
9037	141
9039	141
9040	141
9067	141
9110v1	151
9209	61
9247	135
9787	34

B

Bdz1781,8	70
Bdz345,3	48, 70
Bdz35,3	71

F

F1001,960	49
F1148,2176	17
F116,8476	45
F1200,2008	21
F1200,3285	87
F1341,20159	45
F1431,214	101
F1459,1252	47
F1515,3479	67
F1552,6635	37
F1595,801	55
F1598,1710	105
F1599,7946	157
F1600,344	48, 70, 71
F1650,4472	28
F1651,1017	118
F1673,412	98
F1685 3111	92
F1696,3390	116
F1705,6483	48, 71
F1722,6620	49
F1730,39903	48, 70
F1737,1774	76
F1767,638	108
F1771,4272	103
F1797, 320	107

F1805,13791	28
F1805,14657	125
F1835,7493	89
F1838,1811	107
F1838,2584	37
F1838,4675	48, 70, 71
F1845,54	24
F1850	106
F1925,5225	147
F1940,6877	98
F1945,7730	77
F1950, 5030	59
F1950,7219	146
F1954,3693	50
F1955,18646	126
F1968,356	84
F1968,4505 ...	61, 142, 143
F1968,622	98
F363,6063	69
F387,6768	68
F418,4474	63
F418,4545	47
F457,202	125
F548,16184	118
F668,32	73
F669,32	35
F72,11573	144
F72,4807	114
F72,5723	76
F72,5901	49, 70
F740,20957	125
F828,10859	69
F861,1399	89
F872,529	49
F935,2671	49
F958,8235	153
FB23,1706	146

FS1816, 3157	52
FS740,20000	27

L

L1032	102
L24486	124
L994	73
Ltdz 15761	77

M

M1,44:283	105
M1,59:422	88
M1:50,68	47
M2,161:987	152
M2,174:19†	99
M2,175:87†	76, 78
M2,184:1113	149
M2,20:104	158
M2,229:1404	121
M2,245:13†	62, 63, 64
M2,34:197	77
M2,38:215	94
M3,111:644	159
M3,11:25	121
M3,171:22†	15
M3,171:28†	73
M3,33:183	116
MB1511	47

V

V1,44:5	98
V182:3 3235	98

ENGLISH SUMMARY

The over 4000 Latvian folksong texts about the sun can be classified into three major categories, where the physical and the cosmological sun can be distinguished from the mythological Sun as a personified being. The physical sun, in turn, has a triune aspect in these brief, lyrical quatrains or *dainas*: the chronological sun as heavenly time-piece, the meteorological sun of warm and sunny weather and the bright sun of light and luminosity. The present volume, the third in a multi-volume series (after *The Cosmological Sun* and *The Chronological Sun*), presents themes and motifs dealing with "The Warm Sun", i.e. the physical sun as a source of warmth and heat.

Song texts are regrouped and discussed according to a hierarchical plan of organization, taking into account their conceptual content, emotional tone and poetic effect, as well as such surface features of the text as formulaic half-lines, lines or larger modules. The first two chapters analyse themes about weather conditions when the sun is either present or absent, visible or invisible. First, references to fair and sunny weather are contrasted to conditions when the sun is hidden either behind clouds or thick mist. Next, texts about various forms of precipitation or condensation: dew, rain, snow and frost or rime are examined. The semantic links between the warm sun of fair weather and a variety of other meteorological conditions are frequently those of a contrast in Nature, which draws to itself a metaphorically analogous contrast from culture. However, other types of logical relations (notably similarity and equality) are also encountered, along with a wide range of emotional connotations (mist and sun, for example, may be presented not as contraries, but as equally valid alternatives to one another, each appropriate for a different kind of human or animal occupation). The third chapter deals with themes describing the warm sun as gentle, life-giving, nurturing and emotionally comforting, both in a literal and in a metaphorical sense. The metaphorical analogy between the warmth of the sun and the warmth of human emotions is examined in a separate, fourth chapter, including the metaphorical link between the sun's warmth and a mother's love, which is an extremely popular one in Latvian folksongs. The fifth chapter examines motifs linked to the heat of the sun and its various dehydrating consequences, described in the songs through a variety of different words, expressions or verbal formulae, and found equally in working songs (especially about haying), satirical texts and lyrical descriptions of nature. The last chapter turns to themes in which the bleaching action of the sun is linked to notions of harm, damage, death and destruction. One particularly developed motif, found in both funeral and wedding songs using similar formulae, is that of the maiden wreath, or of some item of women's clothing, either wilting or bleaching in the sun. The negative emotional connotations of the bleaching sun find their most powerful expression in war songs describing both the daily hardships of soldiers as well as scenes where the sun bleaches the bones of warriors slain in battle and abandoned without a sepulchre.

SATURS

levads	7
1. nodaļa. Saule un nesaule: mākoņi un migla	13
2. nodaļa. Saule un nokrišņi: rasa, lietus, sniegs un salna	41
3. nodaļa. Siltā un jaukā saule dabā un darbos	67
4. nodaļa. Saules un jūtu siltums	91
5. nodaļa. Karstā un kaltējošā saule	113
6. nodaļa. Nicibas saule	139
Vēres	165
Īpašvārdu rādītājs	167
Dziesmu numuru reģistrs	169

OBLAGATA
KUNSTPLAKS

3.490

Vaira Viķe-Freiberga.

Trejādas saules. Meteoroloģiskā saule. Siltā saule

Mākslinieks Ilmārs Blumbergs

Datorgrafīķis Ivo Grundulis

Galvenais redaktors Māris Čaklais

Redaktore Viija Jugāne

Tehniskā redaktore Dzintra Vimba

Korektore Rota Bārtule

Maketētājs Ivars Vimba

Izdevniecības daļas vadītāja Ieva Čaklā

V. Viķe-Freiberga

Vi 382 Trejādas saules. Meteoroloģiskā saule. Siltā saule. — R.: "Karogs", 2002, 176 lpp., ilustr.

ISBN 9984-505-71-5

9 789984 505718

Datorsalikums. Parakstīta iespiešanai 7.08.2002. Reģistrācijas apliecība Nr. 2—0072. Formāts 60x90/16. Ofseta tehnika.
11 fiz. iespiedl. Līgumcena.

"Karogs", Rīgā, Kuršu ielā 24, Rīga LV 1006.

Iespiesta un iesieta a/s "Preses nams", Balasta dambī 3, Rīga, LV 1081.

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

3.40

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302048557

2002-4
└ 253

TRĒJĀDAS
SAULES

METEOROLOGISKĀ
SAULĒ
SILTĀ SAULĒ